

Jaskanis, Danuta

Grodzisko w Rajgrodzie w świetle źródeł archeologicznych. Wyniki konserwatorskich badań zabezpieczających z 1969 roku

"Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego", 7, 2001, s. 75-157

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DANUTA JASKANIS
Warszawa

Grodzisko w Rajgrodzie w świetle źródeł archeologicznych.

Wyniki konserwatorskich badań zabezpieczających z 1969 roku

Grodzisko zwane „Górą Zamkową”, uznawane powszechnie za jeden z czołowych obiektów osadniczych południowej części wczesnośredniowiecznej Jaćwieży, w 1969 r. poddane zostało badaniom sondażowo-rozpoznawczym. Podjęte one zostały w następstwie nieprzewidzianych wcześniej działań lokalnych, zagospodarowujących na cele rekreacyjne teren grodziska oraz sąsiadujący bezpośrednio z przystanią rybacką obszar, na którym przygotowywano lokalizację kąpieliska i przystani żeglarskiej. Badania miały więc charakter prac konserwatorsko-zabezpieczających i trwały jeden sezon. Były one drugim krótkotrwałym rozpoznaniem archeologicznym po pracach niemieckiego archeologa B. Ehrlicha w roku 1916 r. (B. Ehrlich 1921, s. 31-38).

Gród zwany w źródłach polskich i ruskich Rajgrodem, w zapiskach krzyżackich wymieniany jako Rogarden (wg J. Wiśniewskiego 1967, s. 41) i Rongart, Rogors (wg A. Kamińskiego 1953, s. 99, przypis 108), należy niewątpliwie do tych, których wczesnośredniowieczna przeszłość osadnicza pozostaje niejasna. W dotychczasowej historiografii, opartej wyłącznie na interpretacji źródeł historycznych, odnotować można kilka hipotez dotyczących grodu Raj. Jedne łączą jego początki z ekspansją Mazowszan, którzy wznieść go mieli dla obrony swego osadnictwa na tych terenach przed Jaćwingami i kilkakrotnie go odbudowywali po zniszczeniach (w opracowaniach W. Semkowicza i St. Zajączkowskiego – za A. Kamińskim 1953, s. 99). Inne przypisują budowę grodu *woli księcia włodzimiersko-halickiego Daniela narzuconej Jaćwingom* (wg Paszuto za A. Kamińskim 1953, s. 100), jeszcze inne sugerują istnienie grodu litewskiego posadowionego na wcześniejszym grodzie jaćwieskim. Według K. Bugi ukształtowana nazwa słowiańska Raj i Rajgród powstała na bazie pierwotnej nazwy jeziora Rojis, stąd Rajas o etymologii litewskiej (za A. Kamińskim 1953, s. 99).

Niewątpliwie najbardziej utrwalona w obiegowej opinii naukowej jest jednak wersja o pierwotnie stołecznej funkcji Raju w obrębie jednej z wczesnośredniowiecznych włości jaćwieskich oraz jego strategicznej roli na drodze najazdów ruskich i mazowieckich. Położony na południowym krańcu Jaćwieży znajdował się w pobliżu „Błot Jaćwieskich”, stanowiących w XII-XIII wieku naturalną granicę Jaćwieży, która mogła być forsowana wzdłuż mokradłał doliny Biebrzy tylko

w okresach zimowych. Wzmianka R. Jakimowicza z 1922 r., sporządzona w trakcie jego inspekcji konserwatorskich, odnosi się bowiem już do czasów współczesnych: *...a przez bagna nadbiebrzańskie idzie grobla stara w kierunku Rajgrodu zwana Żydowski Rów lub Łuk* (R. Jakimowicz 1923, s. 214).

Rajgrodowi przypisuje się rolę silnie ufortyfikowanego ośrodka dozoruącego szlak wiodący z południa, między innymi z Mazowsza przez Wiznę w głąb ziem jaćwieskich. Wzmianki o Rajgrodzie znajdujemy w źródłach krzyżackich, polskich i ruskich w X-XIII w., ale podstawa źródłowa dla obrazu jego dziejów nie jest dostateczna. Jak stwierdza J. Wiśniewski (1975, s. 14-17), liczniejsze wiadomości dla rekonstrukcji stosunków politycznych i społeczno-gospo-darczych pobliskiego obszaru, w tym także dla Rajgrodu, przynoszą dopiero źródła rękopiśmienne od XV wieku.

A. Kamiński w swej pracy *Jaćwież* (1953, s. 101) stwierdza, że ewentualne rozwiązanie problemu pochodzenia i najstarszych dziejów Rajgrodu przynieść mogą gruntowne badania archeologiczne. Prace rozpoznawcze prowadzone na grodzisku w trakcie pierwszej wojny światowej nie przyniosły rozstrzygających materiałów dla rozpoznania historii dziejów tego ośrodka. Wzmianki o znalezieniu „ceramiki grodziskowej” są lakoniczne i ogólnikowe. Badania B. Ehrlicha, który po zajęciu terenów zaboru rosyjskiego w czasie I wojny światowej przybył latem 1916 r. do Rajgrodu jako dowódca Landsturmkompanie, przyczyniły się jednak do zasygnalizowania w ogólnych zarysach obecności tu osadnictwa z różnych okresów, w tym z „epoki halsztackiej”, wczesnego średniowiecza i czasów nowożytnych.

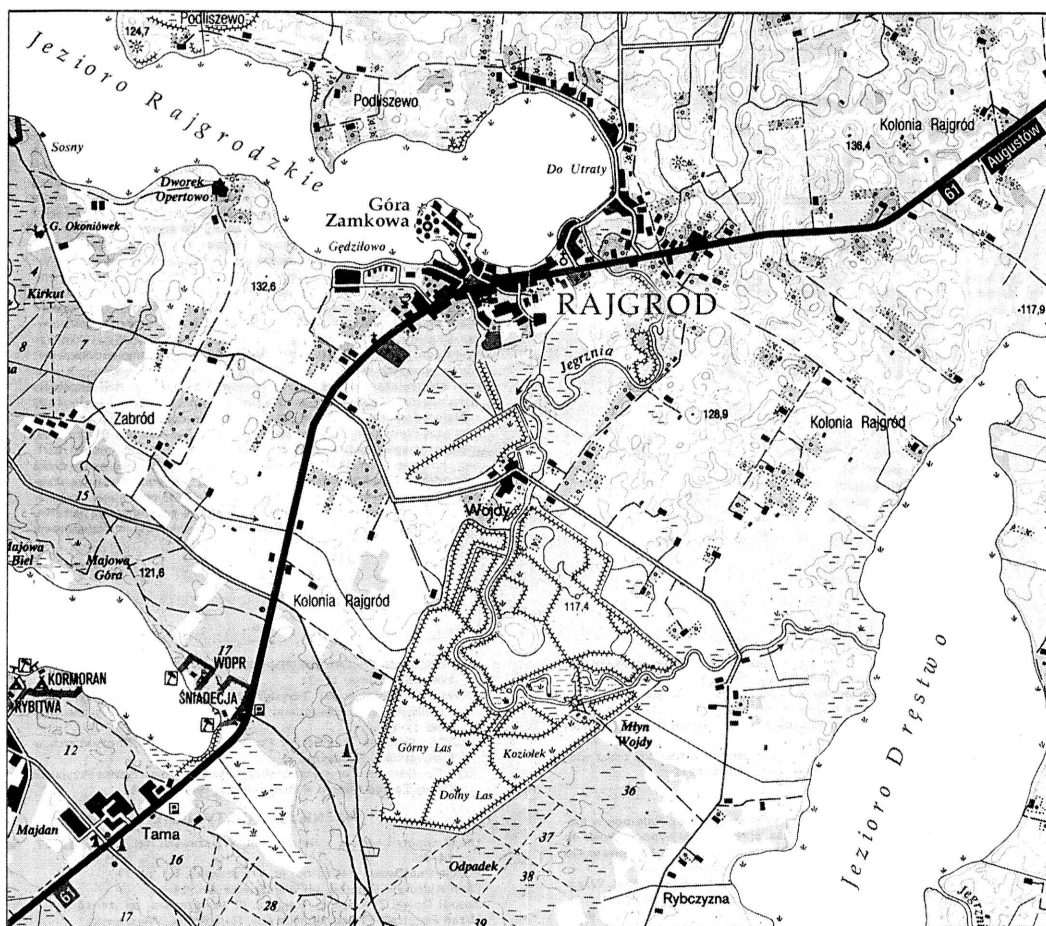
Ośrodek rajgrodzki według J. Wiśniewskiego (1975, s. 26-27, 35) musiał mieć wielkie znaczenie strategiczne także w okresie późniejszym, skoro kolejni zdobywcy starali się gród odbudować. Autor ten zwraca uwagę na zabiegi Kazimierza Wielkiego przy umacnianiu wpływów Mazowsza na tych terenach. Miał on nakazać w 1360 r. – jako pan dzielnicę płockiej i wiskiej – kasztelanowi wiskiemu budowę zamku (?) w Rajgrodzie. Jak podaje dalej (za *Codexem Diplomaticus Prussicus*, wyd. J. Voigt, t. II, nr 87 oraz *Die Chronik Wigands von Marburg* [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum* t. II, Leipzig 1863, s. 525) niedokończoną budowlę najechali Krzyżacy i zniszczyli ją. Według innych źródeł wzmianka ta nie musi się jednak odnosić do Rajgrodu, lecz do innej miejscowości, oddalonej o 3 mile (za J. Wiśniewskim 1975, s. 27 przypis 32). Sprzeczny charakter tych informacji przewija się w różnych opracowaniach. U A. Osipowicza (1867, s. 57), powołującego się na wileńskiego kronikarza z XVI wieku Macieja Strykowskiego, tłumaczony jest pomyłką w nazewnictwie dwóch rzek Biebrzy i Jegrzni, z których ta ostatnia wypływa z Jeziora Rajgrodzkiego.

Teren, na którym posadowiony jest Rajgród należy ponownie od 1999 r. do powiatu grajewskiego w województwie podlaskim. Wyodrębniony jest na południu doliną Biebrzy, od zachodu w przybliżeniu doliną Wisy i dolnym odcinkiem Kanału Augustowskiego, od wschodu przeważającymi mokradłami i terenami bagnistymi, przez które płynie rozlicznymi meandrami rzeka Jegrznia. Natomiast północno-wschodnią granicę tworzy linia rozgałęzionych jezior Rajgrodzkiego i Dręstwa. Obszar ten zaliczany jest do jednostki fizyczno-geograficznej, która hydrograficznie i morfogenetycznie wiąże się z Pojezierzem

Elckim, będącym wschodnim skrajem Pojezierza Mazurskiego. Teren ten o sandrowym charakterze, z szeregiem rynien o kierunku równoleżnikowym (J. Kondracki 1965, s. 515) należy do zlewiska Wisły przez Biebrzę i Narew. Jezioro Rajgradzkie pochodzi z najstarszej fazy zlodowacenia bałtyckiego.

Naturalne warunki obszaru w sposób zróżnicowany sprzyjały osadnictwu. Uwagę zwracają zwłaszcza stanowiska archeologiczne grupujące się w strefie sąsiadujących ze sobą akwenów Jeziora Rajgradzkiego oraz Jeziora Dręstwo. Grupę znanych wcześniej stanowisk, badanych lub odkrytych przypadkowo w Wojdach (D. Jaskanis 1971, s. 371-372), w rejonie Woźnejwi (E. Kempisty, Z. Sulgostowska 1991), Dręstwie (J. Jaskanis 1968, s. 401-404), Podliszewie (M. Kaczyński 1976, s. 145-146) i okolicach Rajgradu (D. Jaskanis 1970, s. 386-388) czy Tworkach Skrodzkich (Archiwum Wojewódzkiego Oddziału Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Białymstoku – Delegatury w Łomży), powiększyły znacznie badania powierzchniowe z 1989 r. i z 1991 r. przeprowadzone metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski (Archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Ziemi Suwalskiej – nr obszarów AZP 25-82 i 24-82; M. Karczewska 1992). Wiele śladów osadniczych pochodzi z epoki kamienia, z przełomu starej i nowej ery oraz okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów. Prezentowane są także stanowiska ze średniowiecza oraz czasów nowożytnych. Na obszarze AZP 25-82 występują one w luźnym układzie z tendencją do skupiania się nad brzegami jezior, natomiast na obszarze 24-82 tworzą wyraźną kumulację w układzie południkowym, wzdłuż odnogi Jeziora Rajgradzkiego zwanej Jeziorem Przepiórka.

Grodzisko położone jest na wyniosłym wzniesieniu, znajdującym się na końcu jednego z niewielkich półwyspów wschodniego brzegu jeziora (**Ryc. 1**) zwanego dzisiaj Rajgradzkiem (o współrzędnych w układzie 1965 x-888,04, y-681,10 na arkuszu Rajgród 225.33 z 1992 r.). Miejsce to charakteryzuje się bardzo stromymi zboczami oraz wysokością dochodzącą w części zachodniej do 14 m ponad lustro wody (133,1 m n.p.m.). Grodzisko, dostosowane kształtem do konfiguracji terenu, ma kształt wieloboku wydłużonego na osi północ-południe o wymiarach ca 200 mx140 m (**Ryc. 2**). Dostęp z łądu stałego prowadzi nasadą dzisiejszego półwyspu, której niskie posadowienie sugeruje, iż powstała przez intencjonalne nadsypanie ziemi i ukształtowanie grobli. Majdan grodziska jest płaski, najwyższy w części zachodniej i pozbawiony obecnie napowierzchniowych śladów pierwotnych obwałowań. W opisie B. Ehrlicha z 1916 r. znajdujemy stan zachowania analogiczny do obecnego: *...Korona wału i kotlina majdanu nie istnieją. Mamy więc do czynienia z górą, a nie z grodziskiem obwałowanym i z majdanem.* Analizując wygląd grodziska na rysunku wykonanym z natury przez Górnickiego w 1867 r., podpisanym *Zamczysko Trojdena nad jeziorem rajgradzkim* („Tygodnik Ilustrowany”, T. XV, 1867, s. 53) i stanowiącym pierwszą dokumentację połową tego stanowiska (**Ryc. 3**), można przypuszczać, że także w tym czasie ślady obwałowań w szczątkowej formie nie były zauważalne w topografii terenu. Potwierdza to wzmianka A. Osipowicza (1867, s. 57), wynikająca z jego własnej obserwacji, że *...oprócz korzystania z dzikiej natury, niewiele troskano się o wzmocnienie tej miejscowości i że oprócz palisady w połowie wysokości góry na krawędzi płaszczyzny na kształt drogi ją otaczającej, żadne wały ani przekopy zamku nie broniły...*

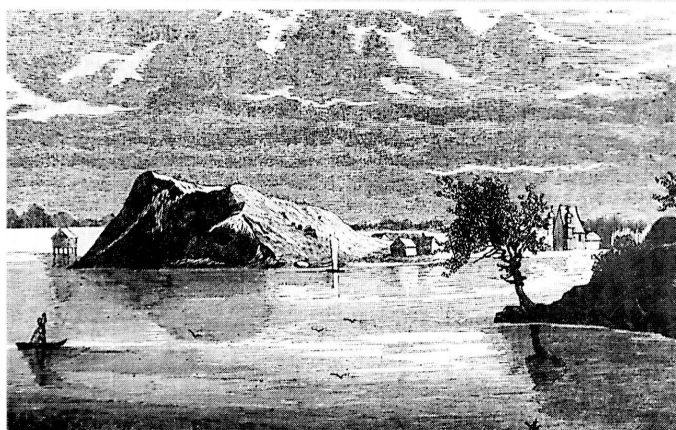

1. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
Lokalizacja grodziska
Rajgród, commune of Grajewo.
Site 1. Localisation of the stronghold

2. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
Grodzisko w szacie zimowej w 1958 r.
widoczne od strony południowej.
Fot. J. Jaskanis

Rajgród, commune of Grajewo.
Site 1. Stronghold during the
winter of 1958, seen from the south.
Photo: J. Jaskanis

3. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
Grodzisko w rycinie Górnickiego
z „Tygodnika Ilustrowanego”, t. XV,
nr 384 z dnia 2 lutego 1867 r., s. 53.
Reprod. J. Jaskanis
Rajgród, commune of Grajewo.
Site 1. Stronghold in an
illustration by Górnicki from
"Tygodnik Ilustrowany", vol. XV,
no. 384, 2 February 1867, p. 53.
Reprod.: J. Jaskanis

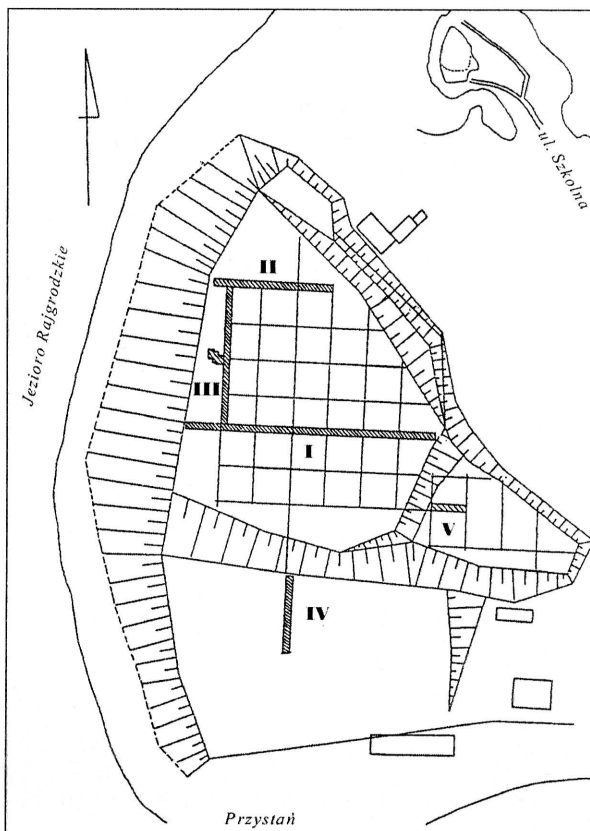
W przeciwieństwie do innych stanowisk archeologicznych na tym terenie, obiekt ten nie był przedmiotem wielu legend i opowieści. Zauważa ten aspekt wspomniany inwentaryzator grodzisk Suwalszczyzny (A. Osipowicz 1867, s. 57), przeprowadzając wywiady z miejscową ludnością: *...O zamczysku rajgrodzkiem u ludu okolicznego żadnych podań dopytać się nie można, jakby dzisiejsze pokolenie tutejsze nic wspólnego nie miało z ludźmi, którzy niegdyś te strony zamieszkiwali. Świadczyłoby to, że mieszkańcy dziewiętnastowiecznego Rajgrodu nie mieli poczucia historycznego związku ze swoim miejscem pobytu, co zapewne wynikać może z braku ciągłości osadniczej ludności przybyłej tu z Mazowsza. Do braku świadomości przyczyniały się zapewne różne kataklizmy pustoszące te ziemie, w tym pomory epidemiczne, a zwłaszcza ogromny stopień wyniszczenia wojnami szwedzkimi tego obszaru na czele z Rajgrodem i Augustowem.*

Natomiast to potężne, imponujące swą wyniosłością wzgórze o dużych walorach krajobrazowych, nazwane w XIX wieku „górami rozkoszną” (A. Osipowicz 1867, s. 57), było przedmiotem zainteresowań wielu miłośników starożytności, próbujących swych sił jako odkrywcy. Z informacji B. Ehrlicha (1921, s. 33) wynika, że do systematycznych badań tego obiektu przygotowywał się rząd rosyjski, który jednak nie zrealizował tego zamiaru z braku funduszy.

Do roku 1975, czyli do wprowadzenia reformy administracyjnej kraju, grodzisko stanowiąc własność komunalną, położone było w obrębie województwa białostockiego, gdzie w 1966 r. zostało wpisane przez służbę konserwatorską do rejestru zabytków pod numerem 209. W latach 1975-1998 grodzisko w wyniku zmian spowodowanych nowym podziałem administracyjnym kraju znalazło się w obrębie nowo utworzonego województwa łomżyńskiego, by od 1999 r. znaleźć się ponownie, choć już w nieco zmienionych granicach województwa białostockiego, zwanego obecnie województwem podlaskim.

Badania wykopaliskowe w 1969 r. przeprowadził pod kierownictwem autorki niniejszego opracowania Dział Archeologiczny Muzeum Okręgowego (obecnie Muzeum Podlaskie) w Białymstoku, gdzie pod numerem inwentarza MOB-A. 275 zostały zinventaryzowane odkryte zabytki ruchome.

4. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
Lokalizacja wykopów
badawczych I-V z 1969 r.
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1.
Localisation of research digs I-IV in 1969

Badaniami objęto części przykrawędne majdanu, który przecięto dwoma równoległymi wykopami usytuowanymi po osi W-O (wykop I i II) oraz wykopem prostopadłym do obydwu przy zachodniej skarpie (wykop III). Założono ponadto dwa wykopy u podnóża grodziska w części południowej (wykop IV) i wschodniej (wykop V) (Ryc. 4). Lapidarny sposób przedstawienia przez B. Ehrlicha historii jego badań wykopaliskowych oraz wierceń świdrem, a także następujące po sobie permanentne przekształcenia terenu, nie sprzyjały rekonstrukcji i lokalizacji miejsc przez niego przebadanych. Jedynie bliższy opis wiązać można z zachodnią częścią grodziska, gdzie natrafił – jak wspomina – na ceglano-kamienne fundamenty, oraz z miejscem przy drodze poniżej północnej krawędzi majdanu (B. Ehrlich 1921, s. 34-35).

Liczne ingerencje w ziemię, wyrównywanie poziomów i zadrzewianie przez kolejnych użytkowników terenu Góry Zamkowej spowodowały przemieszczenie warstw kulturowych, a w ich obrębie także materiału ruchomego. Brak możliwości śledzenia pierwotnych układów stratygraficznych jest niepowetowaną stratą dla oceny charakteru oraz faz nawarstwiającego się tu osadnictwa (Ryc. 5-6).

5. Rajgród, pow. grajewski.
Stan. I. Stan zadrzewienia
na grodzisku w lecie 1990 r.
Widok od strony
południowej.
Fot. J. Jaskanis
**Rajgród, commune
of Grajewo. Site 1.
State of forestation
in the stronghold in the
summer of 1990.
View from the south.
Photo: J. Jaskanis**

6. Rajgród, pow. grajewski.
Stan. I. Stan w roku 2000.
Wykorzystanie wpisanego
do rejestru zabytków
obszaru grodziska
na potrzeby publiczne.
Fot. J. Jaskanis
**Rajgród, commune
of Grajewo. Site 1. State
in 2000. The use for public
needs of the historical
area of the stronghold,
listed in a register
of historical monuments.
Photo: J. Jaskanis**

Niewątpliwie najintensywniej zachowały się relikty związane z budową rezydencjonalnego wielkiego dworu, funkcjonującego tu w okresie od początków XVI w. do połowy XVII w. Zapewne do jego czasów można odnieść informację w opisie cytowanego tu już kilkakrotnie A. Osipowicza (1867, s. 57) o licznych znaleziskach znajdujących przy zachodnim zboczu góry: *...Ściana stanowiąca urwisko nad jeziorem, odarta jest z murawy zieleniejącej się na innych miejscach wzgórza i przedstawia grunt gliniasty, u wierzchu tylko warstwą czarnoziem na stopę przykryty. Roztopy wiosenne i ulewy optukując tę nagą stronę wynoszą z niej różne przedmioty i staczają na dół. Oglądaliśmy też ze szczytu tego urwiska szczątki fundamentów, ułamki cegieł i belki przepalone. Na dole widzieliśmy mnóstwo skorup, glinianych naczyń grubo wyrabianych, ułamki szkła blade zielonego, zdaje się ze zbitych szyb pochodzące, brązowe blaszki, kości zwierząt...* Przytoczony cytat dowodzi, że współczesny stan grodziska w części zachodniej odbiega od opisanego w drugiej połowie XIX wieku. Domniemywać należy znacznych ubytków, jakich doznało grodzisko w wyniku działań erozyjnych. Dzisiejsza stromizna zredukowana pod względem wysokości, choć nadal jeszcze wyniosła, uległa także zmniejszeniu w rzucie poziomym. Dzisiejsze urwisko brzegowe nie wykazuje w obrywach, poza gliniastym podłożem, żadnych znamion świadczących o nawarstwieniach kulturowych. Nie obserwuje się ich także u podnóża, bezpośrednio przy brzegu lustra wody. Co więcej, jak wykazały badania – choć miały one tylko charakter prac zabezpieczających, a więc prowadzonych w ograniczonym zakresie – budowa nowożytnej siedziby zakłócała obraz wcześniejszego zagospodarowania terenu wzgórza, ale nie na tyle, aby nie odnotować charakterystycznego braku obecności warstw osadniczych w niektórych partiach majdanu oraz zachowania się reliktywów drewnianych konstrukcji obronnych wzgórza, co zawdzięczamy właściwie rozplanowanym wykopom archeologicznym, godzącym potrzeby konserwatorskie z badawczymi.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Trzy wykopy wytyczone w obrębie platformy majdanu i pozostające we wzajemnych relacjach względem siebie posiadały tę samą szerokość 2 m, natomiast różniły się swymi długościami. Wykop I o długości 70 m założony został na osi W-O, wzdłuż południowej krawędzi wyniesienia i podzielony na 14 działek o wymiarach 5x2 m, numerowanych kolejno od wschodu ku zachodowi. Równoległy do niego w odległości 40 m wykop II o dł. 35 m, zlokalizowany wzdłuż północnej krawędzi wzgórza, składał się z siedmiu analogicznych wielkością działek kolejno ponumerowanych od nr 15 na wschodnim krańcu do nr 21 na krawędzi zachodniej wykopu. Działka 15 założona na krawędzi stoku znajdowała się w linii prostej naprzeciwko działki 7 wykopu I. Zachodnie partie obu wykopów połączono pod kątem prostym wykopem III długości 40 m, pomiędzy działką 12 wykopu I oraz działką 20 wykopu II. Wykop III objął osiem działek z numeracją 22-29, zaś w trakcie badań poszerzono go w kierunku zachodnim (na wysokości działek 25-26) o odcinki 26 a, b, c, d.

Pierwszą warstwę na wszystkich trzech wykopach tworzył humus średniej grubości do 0,20-0,32 m, przy czym najgrubsza warstwa próchnicy współczesnej

koncentrowała się w zachodniej połowie działki 1 położonej na skłonie wzgórza. Warstwę próchniczą charakteryzowało współwystępowanie, w różnym natężeniu na poszczególnych działkach, przemieszanych ze sobą znalezisk głównie ceramicznych z naczyń o różnej kwalifikacji chronologicznej, silnie rozdrobnionych, gruzu ceglanego i kafli, bryłek zaprawy oraz kości zwierzęcych.

Z warstwy powierzchniowej krańca wschodniego wykopu I (działka 1) pochodzi fragment okucia (?) w postaci blaszki żelaznej dł. 3,2 cm, szer. 2-2,5 cm w kształcie litery T z otworem (MOB-A. kat. 2393). Natomiast na powierzchni zachodniej części wykopu (działki 13 i 14) odkryto trzy żelazne groty beltów kuszy. Jeden o krótkim, szerokim, romboidalnym w przekroju liściu ze słabo zaznaczonym żeberkiem, posiada okrągłą w przekroju tulejkę (**Tabl. III-8**) uformowaną przez rozklepanie, zwinięcie i skucie, dł. 7,9 cm (po konserwacji 7,2 cm), w tym dł. liścia 3,5 cm, średn. tulejki 1 cm (MOB-A. kat. 2394). Następne dwa groty beltów (z działki 14) różnią się między sobą przekrojami liści. Jeden (**Tabl. III-7**) charakteryzuje się krótkim, szerokim liściem w przekroju romboidalnym, z lekko zaznaczonym żeberkiem i owalną w przekroju niestarannie skutą tulejką, dł. 8,3 cm (po konserwacji 7,4 cm), w tym dł. liścia 3 cm, średn. tulejki 1,2x1 cm (MOB-A. kat. 2395). Drugi natomiast egzemplarz (**Tabl. III-6**) jest typem grotu o krótkim, prostokątnym w przekroju liściu i owalnej w przekroju tulejce, podobnie niestarannie skutej, jak poprzednie, dł. 8,2 cm, w tym dł. liścia 4 cm, szer. 1x0,8 cm, średn. tulejki 1,3x1,6 cm (MOB-A. kat. 3396).

W obrębie warstwy humusowej wykopu II odkryto (na działce 17) gwóźdź żelazny (**Tabl. VII-2**), dł. 7 cm (MOB-A- kat. 2398) oraz (na działce 19) miedziany szeląg Jana Kazimierza wybity w mennicy Ujazdów, średnicy 16 mm, z datą emisji 1664. Na awersie widnieje głowa zwrócona w prawo w wieńcu laurowym, poniżej inicjały przedsiębiorstwa mennicznego T.L.B, w otoku: *IOAN CAS REX*. Na rewersie zaś orzeł z tarczą z herbem Wazów, w otoku: *SOLID. REG./Ślepowron/ Polo.1664. (Ryc. 7-7/8)¹*.

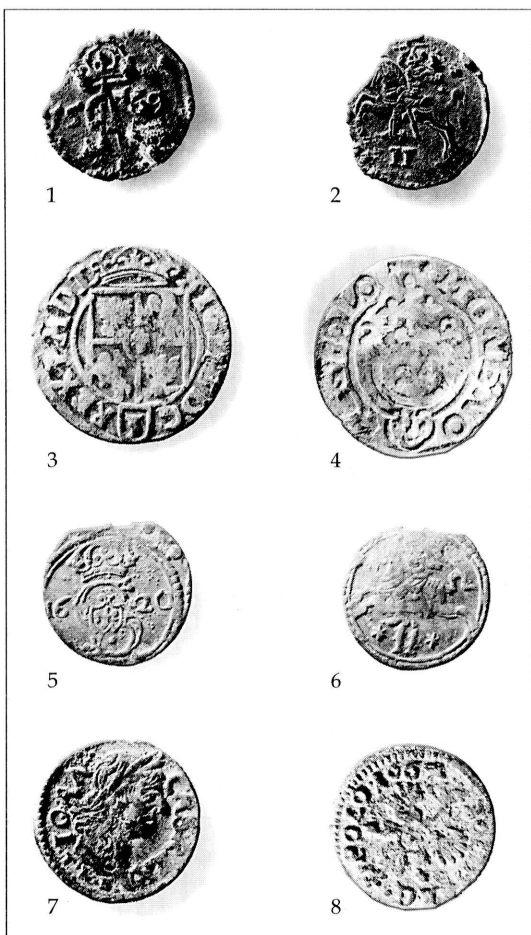
Warstwa humusowa wykopu III (działka 24) zawierała dwie monety, w tym najstarszą z czterech odkrytych na grodzisku w Rajgrodzie. Jest to srebrny dwudenaar litewski Zygmunta II Augusta bity w Wilnie, z datą emisji 1569. Na awersie monogram królewski, SA pod koroną, po jego bokach data 1569, na rewersie zaś Pogoń litewska, a pod nią liczba II. Średnica monety 14,6 mm (**Ryc. 7-1/2**). Drugą monetą srebrną jest dwudenaar litewski Zygmunta III Wazy bity w Wilnie, z datą emisji 1620. Na awersie znajduje się monogram królewski – ozdobne S, tarcza z herbem Wazów (Snopek) pod koroną, a po jego bokach data 1620. Rewers przedstawia Pogoń litewską, a pod nią między dwoma gwiazdkami znak Christiana Naruszewicza herbu Wadowicz, podskarbiego wielkiego litewskiego (**Ryc. 7-5/6**). Obok nich wystąpił mały fragment dwuwarstwowego naczynia (**Tabl. XVII-4**) w postaci cienkiego szkła barwy kremowej z plastyczną listwą z grubszego szkła o pionowym, rytmicznie rozmieszczonym żeberkowaniu szer. 0,7-1 cm (MOB-A. kat. 2415).

Z warstwy próchniczej trzech wykopów uzyskano przede wszystkim materiał ceramiczny o niejednorodnym charakterze pod względem chronologii oraz wartości poznawczej z uwagi na zły stan zachowania i silne rozdrobnienie. W obrębie wykopu I wyróżniono pojedyncze fragmenty naczyń ręcznie lepionych

i obtaczanych, które w rozproszeniu zlokalizowano na całej długości wykopu. Reprezentowały one w jednym przypadku grubościennie naczynie ręcznie lepione (Tabl. III-2), o krawędzi pogrubiałej i zaokrąglonej, barwy szarej, w pozostałych zaś wczesnośredniowieczne naczynia wykonane z tłustej gliny z gruboziarnistą domieszką tłuczni, obtaczane (Tabl. III-3), często na kole wolnoobrotowym, o krawędziach wylewów górą spłaszczonych, profilowanych (Tabl. III-4) lub skośnie ściętych na zewnątrz (Tabl. III-5), pojedynczo z wrębem na pokrywę. Naczynia te cechowały dna płaskie odcinane, rzadziej z podsypką. Na kilku fragmentach brzuścowych naczyń grubościennych i słabo obtaczanych widoczne ślady przecierania zewnętrznej powierzchni oraz miejscami ślady ubytków, spowodowane przesunięciem ziaren domieszki w trakcie obtaczania. Zdobienie powierzchni ograniczało się na brzuścu do krzywych lub równoległych do siebie rowków dookólnych, rzadko do linii falistej zaraz pod wylewem.

Liczniejsze części naczyń toczonych, zachowane w postaci kilkudziesięciu rozdrobnionych i większych ułamków, pochodziły z różnych partii garnków wypalanych w atmosferze utleniającej, w tym naczynia baniastego z charakterystycznym wylewem o krawędzi płasko ściętej do dołu, barwy ceglastobrunatnej oraz naczynia zdobionego ornamentem stempelkowym. Niektóre z fragmentów były silnie przepalone, kilka nosiło ślady polewy. W tych samych proporcjach ilościowych odnotowano frekwencję ceramiki wypalanej w atmosferze redukcyjnej, reprezentowaną między innymi przez fragmenty talerza, uch taśmowych, wylewów zapewne dzbanów cienkościennych z profilowanym okapem oraz przez fragment miseczki o krawędzi zaokrąglonej i ścianie pokrytej rowkami.

Fragmenty kafla i ich komór ciepłych bardziej i mniej rozdrobnionych zlokalizowano w większej liczbie na powierzchni działek 3-5, na pozostałych wystąpiły pojedynczo. Niektóre noszą ślady odymienia oraz zacieków polewy, obecnie spatynowanej. Zalegały w rozproszeniu, choć wyraźnie kumulowały się na działce 5, wraz z dużą ilością bryłek polepy silnie przepalonej, sprażonej,

7. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I,
wykop III: 1-2, 5-6 dz.24;
wykop IV: 3-4 dz. 30; wykop II: 7-8 dz. 19.
Fot. A. Ring
Rajgród, commune of Grajewo.
Site 1, dig III: 1-2, 5-6 plot 24;
dig IV IV: 3-4 plot 30; dig II: 7-8 plot 19.
Photo: A. Ring

z odciskami patyków i słomy. Pośród nich na uwagę zasługuje pojedynczy fragment kafla misowatego o stożkowato uformowanym środku. Wyjątkowym znaleziskiem jest odkrycie (działka 7) jedyne na grodzisku fragmentu płytki posadzkowej, pierwotnie kwadratowej o wymiarach 10x10 cm, grub. 1,3 cm, ze śladami zaprawy wapiennej.

Pośród szczątków kostnych, zalegających w warstwie humusowej całego wykopu I, wyróżniono kości zwierząt domowych: bydła (82 szt.), owcy/kozy (28 szt.), świni (15 szt.) oraz pojedyncze fragmenty owcy (5 szt.), konia (4 szt.), psa (2 szt.) i kozy (1 szt.). Nieliczne fragmenty kości zwierząt dzikich, jelenia (3 szt.), dzika (5 szt.) i tura (2 szt.) wystąpiły pojedynczo obok szczątków ptasich (4 szt.) i fragmentu muszli skójki².

Warstwa próchnicza wykopu II grub. 0,15-0,23 m oraz warstewka podhumusowa przemieszanej orką ziemi były bardziej nasycone fragmentami wyrobów ceramicznych i gruzem ceglany, z wyraźnym udziałem zaprawy wapiennej oraz węgli drzewnych. Odnotowano występowanie pojedynczych fragmentów ceramiki ręcznie lepionej z horyzontu chronologicznego okresu wpływów rzymskich/okresu wędrówek ludów (działki 15,19-20). Są to fragmenty naczyń o powierzchni chropowatej, barwy brunatnej i o powierzchni wygładzonej barwy szarej, ułamek z załomu brzuśca naczynia barwy szarej, wygładzony nad załomem (wczesny? okres wpływów rzymskich), fragment przykrawędny naczynia o krawędzi sfalowanej i powierzchni ze śladami lekkiego gładzenia, barwy ceglastej (**Tabl. IX-5**), ułamek wylewu naczynia (**Tabl. X-6**) o krawędzi od góry spłaszczonej i nacinanej skośnie (z działki 20) oraz fragmenty (3 szt.) naczyń ręcznie lepionych z gliny z grubą domieszką tłucznia, o powierzchniach oblewanych gliną. Wydaje się, że fragment przydenny grubościennego naczynia ręcznie lepionego był poddany bardzo słabemu obtaczaniu. Powierzchnia jego jest nierówna, z rysami i ubytkami poziomymi, spowodowanymi przesuwaniem się białych ziaren domieszki tłucznia w glinie, barwy brunatnoszarej i o szarym przełomie.

Części naczyń obtaczanych, zróżnicowanych pod względem techniki obtaczania i przygotowania masy ceramicznej, reprezentowane były zwłaszcza w partii zachodniej wykopu, w liczbie kilkudziesięciu sztuk, przez mniej lub bardziej charakterystyczne ułamki naczyń cienko- i grubościennych z wylewami o krawędziach zaokrąglonych, ukształtowanych pionowo w rodzaju wąskiego okapu, ściętych skośnie na zewnątrz, lekko profilowanych albo wyciągniętych i wycienionych oraz dnami ze śladami odcinania, rzadziej na podsypce. Niektóre fragmenty świadczą o dość prymitywnym wykonywaniu naczyń z wypalanej na kolor brunatny i jasnobrunatny gliny z zawartością widocznych na powierzchni ziaren tłucznia o grubej lub średniej granulacji, często białego kwarcu. Niektóre powierzchnie zdobi ornament rowków dookołnych, głęboko rytych, o krzywym przebiegu lub równoległych do siebie w jednej konwencji stylistycznej, w jednym przypadku w kompozycji z pięciokrotną linią falistą szeroko i nisko prowadzoną, w drugim w powiązaniu ze skośnymi wgłębieniami.

Liczebnie przeważał w warstwie próchniczej wykopu II toczone na kole materiał ceramiczny późnośredniowieczny i nowożytny. Częściowo kumulował się łącznie z ułankami kafla w powstałym wspólnie na wtórnym złożu skupisku zalegającym spągami poniżej humusu w brunatnej, przepalanej glinie

w obrębie działki 17. Najliczniej reprezentowana była ceramika pochodząca z różnego typu naczyń wypalanych w atmosferze utleniającej, w tym garnków i naczyń cienkościennych o dnach płaskich, odcinanych i wylewach o krawędziach wyciągniętych, zaokrąglonych i z okapami profilowanymi, ścienionych i ściętych skośnie na zewnątrz, nieraz zdobionych zaraz pod szyjką plastyczną kratką. Odnotowano także występowanie fragmentów trójnózek (**Tabl. XI-2**). Część naczyń pokryta była, głównie wewnątrz, jednobarwną polewą jasnożółtą, oliwkową, brązową, zieloną, z rzadka obustronnie i sporadycznie polewą wielobarwną w kolorach białym, czarnym i czerwonym.

Wyróżniono fragmenty mis, w tym jedną z dnem o średn. ca 7 cm, od wewnątrz z jednolitą zieloną polewą, inną z polewą brązowo-kremowo-zieloną oraz misę grubościenną zdobioną listwą plastyczną ugniataną odciskami palca. Fragmenty talerzy o średn. dochodzącej do 30 cm miały podwyższone i zaokrąglone wałeczkowato brzegi, pokryte były zieloną polewą, sporadycznie żółtą. Czasem zdobione były dookólnymi rowkami lub linią falistą.

Dzbany, z reguły cienkościennie, były reprezentowane przez fragmenty przykrawędne z uchami taśmowymi i wylewami rozchylonymi, o krawędzi zaokrąglonej, ze śladami szkliwienia obustronnego lub od wewnątrz.

Udział fragmentów naczyń wypalanych w atmosferze redukcyjnej był dużo mniejszy. Ograniczał się, obok niecharakterystycznych ułamków z partii brzuscowych, do fragmentu dzbana (**Tabl. IV-1**) niestarannie wykonanego, ze śladami wyświeceń na powierzchni, o dnie średn. 8,5 cm, do fragmentów wylewów dzbanków cienkościennych, w tym z krawędzią zaokrągloną i prostą szyjką pokrytą rowkami dookólnymi, fragmentu płaskiego dna garnka o średn. 9 cm, części talerzy o wyświecanych powierzchniach i brzegach wałeczkowatych i do misy z kryzą u nasady wylewu zdobionej od wewnątrz wyświecaniem. Fragmenty przykrawędne o wylewach z okapem lub krawędziach zaokrąglonych, wyraźnie obtaczane były w konwencji wczesnego średniowiecza i zdobione rowkami dookólnymi. Kilkakrotnie (działki 17, 20-21) odnotowano występowanie ułamków miseczek siwionych o krawędziach zaokrąglonych i ściankach pokrytych od góry rowkami dookólnymi (**Tabl. X-8**).

Nасыenie warstwy próchniczej fragmentami kafla nie było równomierne w całym wykopie II. Pośród gruzu ceglanego na działce 15-16 wystąpił fragment dna kafla misowatego oraz ułamki komór ciepłych. Natomiast na działce 17 zalegało, we wspomnianym już skupisku, kilkanaście fragmentów kafla garnkowych i komór o gładkich krawędziach przyotworowych (**Tabl. XI-5**) lub z wałeczkami wywinętym na zewnątrz (**Tabl. XII-1**) oraz kafla misowatych ze stożkowato uformowanym środkiem, kilkanaście fragmentów kafla płytowych zdobionych wątkiem heraldycznym i „tapetowym”, ze śladami zielonej polewy. Z innych działek pochodziły pojedyncze części kafla płytowych z ornamentem roślinnym, wtórnie przepalone, fragmenty den kafla garnkowych oraz komór ciepłych.

Eksploatacja warstwy humusowej wykopu II dostarczyła także fragmentów kości zwierzęcych, w tym bydła (69 szt.), świni (16 szt.), owcy/kozy (8 szt.), owcy i konia (po 2 szt.), psa i ptaka (po 1 szt.), oraz fragmenty kości dzika (9 szt.), kości jelenia (2 szt.) i nieokreślone gatunkowo (2 szt.).

Na całej długości wykopu III w warstwie próchniczej zalegał w dużej ilości gruz budowlany oraz ułamki kafli, których kumulację zaobserwowano głównie na powierzchni działek 24-26. Pośród ułamków kafli płytowych grub. ca 1 cm o zniszczonych powierzchniach i ich komór, wyróżniono dwa fragmenty narożnikowe zdobione ornamentem plastycznym, z częściowo zachowanymi kołnierzami. Pośród kości zwierzęcych z warstwy próchniczej wyróżniono kości bydła (37 szt.), ułamków kości konia (14 szt.), owcy/kozy (5 szt.), owcy (4 szt.), świni (3 szt.), kozy (2 szt.), psa (1 szt.) oraz 9 ułamków kostnych, których nie dało się określić.

Wykop I

Poziomy użytkownika majdanu w obrębie wykopu I zachowały się głównie na odcinku działek 1-5 położonych w części wschodniej oraz na działce 14 zlokalizowanej przy zachodniej krawędzi wysoczyzny. Na długości ponad 40 m (na działkach 6-13) próchnica współczesna zalegała bezpośrednio na jasnobrunatnej glinie calcowej, w której jedynie na działce 8 słabo rysowały się kontury po trzech kołkach o średn. 0,10-0,19 m. Dwa zaobserwowane wkopy (działki 5 i 10) jeden o regularnym kształcie, średn. ca 0,7 m, z dnem na głęb. 0,5 m i profilu przypominającym transeję, należy przypisać działaniom B. Ehrlicha, drugi o średn. 1,40 m i głęb. do 0,50 m, z wypełniskiem szarobrunatnej ziemi przewarstwowanej gliną calcową, o profilu nieckowatym, przypuszczalnie był śladem amatorskich poszukiwań.

Warstwa podhumusowa utworzona była tu z jasnobrunatnej gliny czerpanej z podłoża geologicznego wzgórza, a więc o konsystencji i barwie calca. Niewątpliwie zastosowana w czasach nowożytnych dla wyrównania poziomu części majdanu najbardziej nieckowato zagłębionej do głęb. 0,50-0,70 m na działce 3, związana była z posadowioną tu zabudową, a także z poszerzeniem plateau wzgórza w kierunku wschodnim przez nadsypanie stoku. Warstwa poziomująca, czytelna najwyraźniej na dł. ca 13 m, wypłycała się na obie strony na osi O-W do 0,10 m. W trakcie poziomowania gruntu naruszono warstwę spodnią ciemnoczarnej ziemi, która przewarstwowwała na dł. ca 2,5 m glinę w obrębie jej największej miąższości. Natomiast poziom gliny o grub. 0,15-0,20 m w części W działki 1 zwiększał swą miąższość na krańcu położonym na pierwotnym stoku, tworząc pokład metrowej grubości (**Ryc. 8 i 9**). Poniżej niego ślady przewarstwowania szarobrunatnej gliny warstewkami spalenizny biegnącymi po skosie wskazują na rozplantowanie także wcześniejszej warstwy kulturowej zalegającej najbliżej krawędzi stoku.

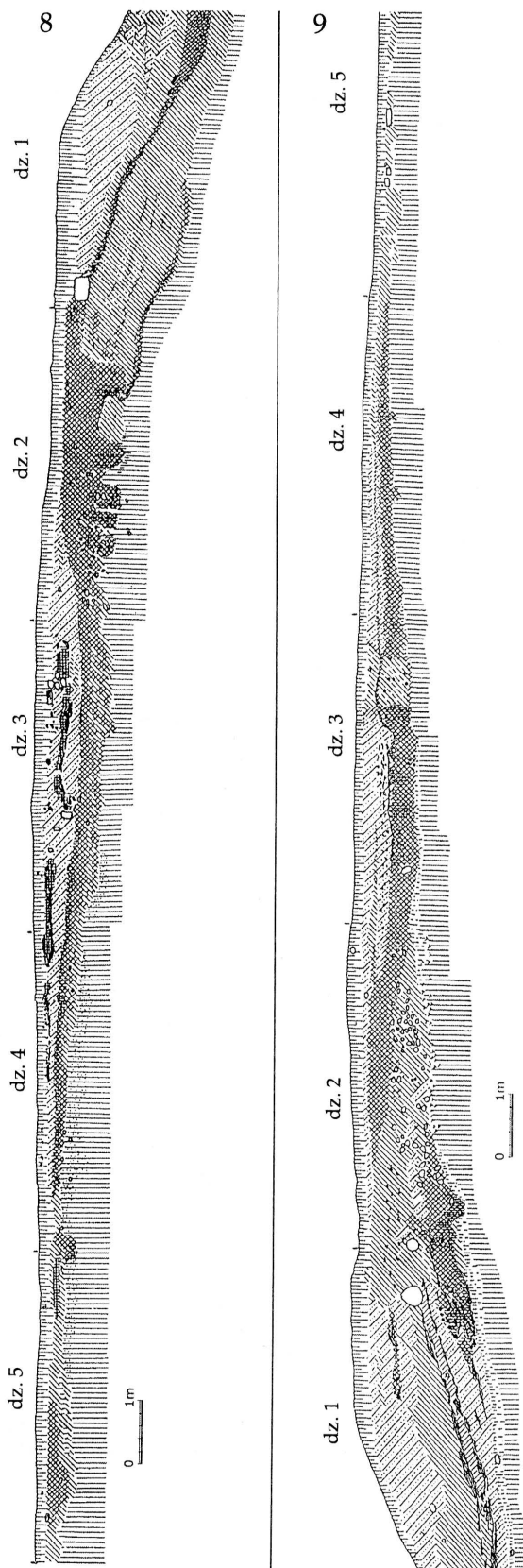
Ta część działki 1 charakteryzowała się dużym nasyceniem spalenizny przemieszanej z popiołem w ciemnobrunatnoszarej ziemi o miąższości 0,30-0,60 m, zalegającej ponad relikami spalonej konstrukcji drewnianej zachowanej w postaci spalenizny i fragmentów spalonego, sprasowanego drewna, leżącego ukośnie do osi wykopu. Na głęb. 0,85-1,20 m w profilu S jeden dużych rozmiarów kamień ograniczał skraj dwóch równoległych do siebie pokładów spalonego drewna opadających w kierunku wschodnim. Obrzeżały one warstewkę grub. 0,10-0,15 m przeprażonego i spopielałego piasku wraz z węglami drzewnymi, nawarstwiając

się krańcem wschodnim na warstewkę pierwotnej próchnicy wyraźnie zarysowaną na profilu południowym działki i wyznaczającą pierwotny stok wzgórza. Kumulacja pozostałości zniszczonej konstrukcji drewnianej o miąższości ca 0,50-0,60 m, składała się z negatywów belek i rozdrobnionych fragmentów przepalonego drewna po kołkach, w układzie wzdłużnym i poprzecznym, pionowym i ukośnym, zalegających na warstwie nadsypki gliniastej grub. 0,1 m na zorsztynowanym stropie calca. Wycieniła się po skosie na długości dwóch metrów do całkowitego zaniku.

Z warstwy ciemnej ziemi w SW narożu działki, na głęb. 1,10-1,22 m wyeksplorowano kilka fragmen-tów brzuścowych naczyń ręcznie lepionych, o grub. ścianki 0,5-0,6 cm, od wewnątrz wygładzonych i barwy szarej, z wierzchu zaś chropowatych koloru jasnobrunatnego, oraz fragment naczynia o powierzchni oblewanej tłustą gliną. W profilu ściany S, w warstwie spalenizny odkryto fragmenty (3 szt.) naczynia lepionego ręcznie, o silnie chropowatej ale i zniszczo-nej powierzchni, o grub. ścianek 0,7-1 cm, wylew naczynia ręcznie lepionego (Tabl. I-3), o krawędzi lekko pogrubiałej i skośnie nacinanej patykiem, o powierzchni chropowatej, barwy

8. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
 Profil ściany północnej wykopu I
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1.
Profile of the northern wall of dig I

9. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
 Profil ściany południowej wykopu I
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1.
Profile of the southern wall of dig I

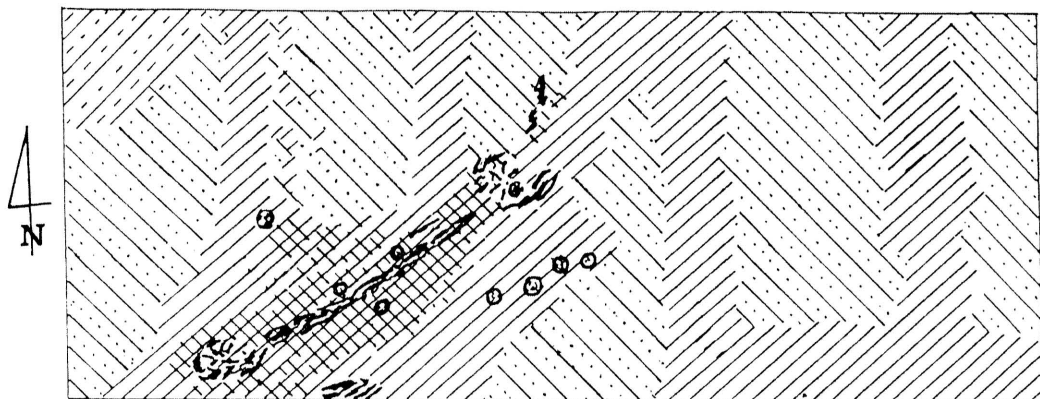

jasnobrunatnej. Cechy ceramiki mieszczą się ogólnie w przedziale czasowym okresów wpływów rzymskich i wędrowek ludów. Wraz z nimi odkryto mało charakterystyczną kolistą ramę sprzączki (**Tabl. I-5**) z taśmy żelaznej w części przedniej nieznacznie poszerzoną, o przekroju prostokątnym, ze śladem nasady kolca, średn. 4,4 cm, szer. ramy 0,3-0,4 cm, grub. 0,2 cm (MOB-A. kat. 2392).

Relikty konstrukcji drewnianej I ucytelniły się najwyraźniej na planie działki od głęb. 1,22 m w narożu NW i 0,28 m przy narożniku NO (na skłonie stoku). Tworzyły ją cztery, rytmicznie ułożone co pół metra w układzie N-S, pasmowe zarysy szer. 0,25-0,40 m zszarzałej i spopielalej ziemi po spalonych belkach (dranicach?). Na dwa pierwsze z nich od strony naroża SW działki nawarstwiały się zarys spopielalej ziemi silnie przesyconej spalenizną, o przebiegu najpierw na osi W-O, a w miarę pogłębiania wykopu o układzie łukowato skierowanym ku N. W jego obrębie znajdowały się ślady po dwóch palach rozstawionych w odległości 1,70 m od siebie i kołkach rozmieszczonych między nimi w dwóch rzędach, które pierwotnie klinowały poziomo układane na sobie belki (dranice?). Nieco niżej relikty spalonego drewna układały się prostopadłe, czyli w poprzek wykopu (**Ryc. 10**).

Głębokość 1,65-1,75 m można uznać za poziom odkrytej tu *in situ* i zalegającej na poziomie pierwotnej próchnicy podwaliny pod konstrukcję wałową, ściślej ogrodzeniową, której obwód w tym miejscu wyraźnie zakręcał (**Ryc. 11**). Pobrane i poddane analizie próbki spalonego drewna były szczątkami dębu (*Quercus sp.*)³. Uzyskany materiał ruchomy był niezbyt liczny. Reprezentowały go fragmenty naczyń ręcznie lepionych, w tym brzuścowe (11 szt.) wykonane z gliny z zawartością białych ziaren kwarcu, o powierzchniach z zewnątrz chropowatych, barwy brunatnoceglastej, fragment przydenny (**Tabl. I-2**) wygładzony, barwy czarnej, z płaskim, niewyodrębnionym dnem, fragment przykrawędny (**Tabl. I-4**) o krawędzi pogrubionej, nieznacznie zaokrąglonej od góry i wygładzonej powierzchni barwy brunatnoszarej (wczesny? okres wpływów rzymskich), część brzuścowa barwy szarobrunatnej, starannie wygładzona oraz maleńki wylew barwy ceglastej (**Tabl. I-1**), zdobiony na krawędzi naprzemianległymi odciskami palca, o cechach ceramiki horyzontu okresu wpływów rzymskich – okresu wędrowek ludów. Zalegające tam zwierzęce szczątki kostne należały do bydła (7 szt.), świni (4 szt., w tym dwa z młodego osobnika), owcy/kozy (6 szt.), konia (3 szt.), po jednym fragmencie do owcy i kozy.

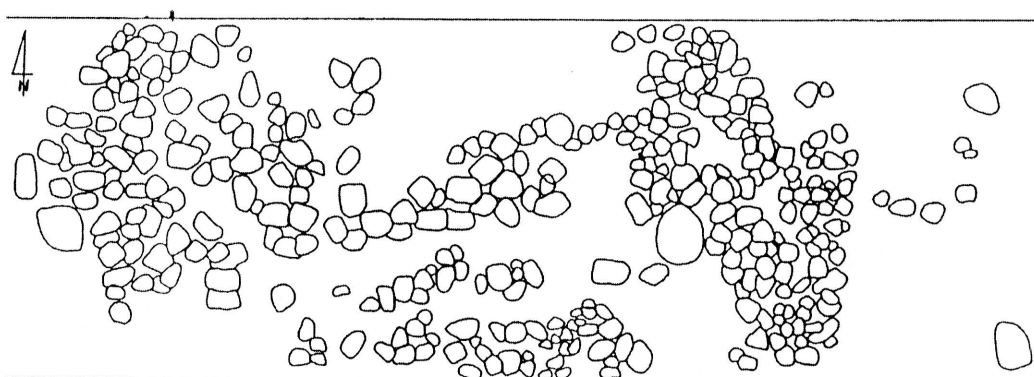
Natomiast pod warstwą humusu oraz cienką, widoczną we fragmencie profilu ściany S warstwą gliny, zalegał na działce 2 w ciemnoszarej ziemi przesyconej węglami trójwarstwowy bruk z kamieni polnych dł. ca 5 m (**Ryc. 12**). Na pierwszym poziomie kamienie tworzyły bardziej zwarty układ w dwóch skupiskach, niż na drugim poziomie na głęb. 0,73-0,83 m. Między kamieniami pierwszego poziomu wystąpiło kilka fragmentów naczyń toczonych, w tym charakterystycznego naczynia baniastego (**Tabl. II-5**), z krawędzią płasko ściętą w dół, barwy ceglastej oraz kawałków komór (6 szt.) i dna kafla garnkowego. Odkryto ponadto ułamki wczesnośredniowiecznych naczyń obtaczanych (10 szt.) z gliny o grubej domieszce tłuczni, w tym dwa zdobione rowkami dookólnymi, ze śladami wtórnego przepalenia oraz ułamek wylewu o średn. ca 18 cm (**Tabl. II-2**) naczynia, silnie obtaczanego, o krawędzi wyciągniętej i zaokrąglonej, a także

10. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I. Wykop I.
 Slady najstarszej konstrukcji drewnianej wału ujawnione na działce 1
 Rajgród, commune of Grajewo. Site 1. Dig I.
 Traces of the oldest wooden construction of the mound disclosed in lot 1

11. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I. Wykop I.
 Spąg konstrukcji drewnianej wału na działce 1
 Rajgród, commune of Grajewo. Site 1. Dig I.
 Floor of the wooden construction of the mound in lot 1

12. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I. Wykop I.
 Rzut trzeciego poziomu bruku na działkach 2 i częściowo 3
 Rajgród, commune of Grajewo. Site 1. Dig I.
 Ground plan of the third level of the pavement in lot 2 and partially 3

fragmenty brzuścowe (6 szt.) naczyń ręcznie lepionych, o powierzchni chropowatej, barwy brunatnej, grub. ścianek 0,7-1,1 cm oraz o powierzchni oblewanej tłustą gliną.

Pośród kamieni stropowych drugiego poziomu bruku stwierdzono obecność ceramiki ręcznie lepionej, także z horyzontu okresu wpływów rzymskich – wędrówek ludów, w postaci kilku fragmentów, o powierzchni chropowatej barwy brunatnoczernastej, ze śladami wtórnego przepalenia, w tym fragmencie przykrawędniowego (**Tabl. I-7**) o brzegu karbowanym naprzemianległymi odciskami palca. Nieco niżej, w części SO odkryto kilka fragmentów brzuścowych o powierzchniach lekko chropowaconych lub gładkich, barwy czarnej, starannie wygładzonych, lśniących ze śladami linii rytej, typu ceramiki grobowej oraz mały wylew ręcznie lepiony, cienkościenny (**Tabl. I-6**), barwy brunatnej, starannie wygładzony (wczesny? okres wpływów rzymskich).

Towarzyszyła im wczesnośredniowieczna ceramika w postaci fragmentów brzuścowych, słabo obtaczanych, o powierzchni zewnętrznej szorstkiej, fragmencie wylewu o średn. ca 33 cm (**Tabl. I-8**), silnie obtaczanego dużego, grubościennego naczynia, być może misy(?), o powierzchni barwy brunatnej, dobrze wypalanej, z brzegiem profilowanym oraz dwóch części przydennych z dnem pierścieniowatym na podsypce.

Pod brukiem odsłonięto elementy konstrukcji II w postaci negatywów słupów, które miały swe odpowiedniki na jednej osi N-S w zarysach słupów widocznych w profilu N na głęb. 0,98-1,24 m. Usytuowane były one w 5 rzędach na przestrzeni łącznej ca 3,5 m, przy czym trzy z nich (od strony majdanu) zwarcie i na jednym poziomie, czwarty oddalony od nich o 0,45 m w kierunku O. W odległości 1 m od niego były zwarcie wbite dwa następne słupy (piąty i szósty), nieco głębiej, gdyż znajdowały się już na początku pierwotnego stoku, który czytelny był dzięki zachowanej warstwie orsztynowej wyznaczającej poziom pierwotnej próchnicy. Trzy ostatnie słupy od wschodu zostały wbite w warstwę zszarzałej ziemi o miąższości do 0,5 m, która zalegając bezpośrednio na wspomnianej warstwie pierwotnej próchnicy i razem z nią opadała skosem ku wschodowi. Poziom tej warstwy należy łączyć z najwcześniejszą fazą budowy konstrukcji drewnianej I, której pozostałości stwierdzono za pierwotną krawędzią platformy wzgórza, na jego wschodnim stoku.

W profilu ściany O działki 2 ujawnił się także skraj N wkopu fosowego (**Ryc. 13**) o głęb. ca do 1,50 m, wypełniony intensywnie ciemną ziemią, przesyconą silnie węglami drzewnymi, większymi kawałkami spalonego drewna i płatkami polepy, zalegającą nad warstwą zszarzałej ziemi, o takiej samej konsystencji co zarysy spopielałej ziemi nad próchnicą. Posadowiony na pierwotnej krawędzi wzgórza rów był wyraźnie wkopany w jasnobrunatną glinę i znajdujące się w jej obrębie nad pierwotną próchnicą trzy zalegające równoległe zarysy zszarzałej gliny po spalonym i utlenionym drewnie najstarszej konstrukcji I. Nie wykazały one kontynuacji w żadnym z profilów wykopu, natomiast czytelne były – jak wyżej wspomniano – na planie działki 1, na tej samej osi N-S. Z tego poziomu wyeksplorowano fragmenty ręcznie lepionych naczyń, jak przydenny ułamek misy o płaskim dnie (**Tabl. II-3**), gładzonej obustronnie powierzchni, barwy szaroczarnej, wykonanej z gliny dobrze wypalanej, z mialką domieszką, grub.

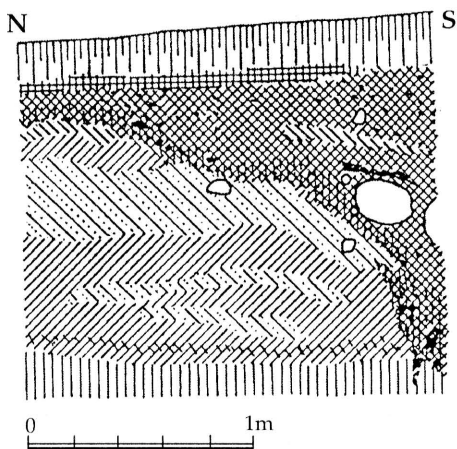
ścianki 0,8 cm (wczesny? okres wpływów rzymskich), fragment być może naczynia doniczkowego (Tabl. II-1), z brzegiem starannie karbowanym przez naciskanie patykiem, powierzchnią lekko gładzoną barwy szarobrunatnej, z domieszką drobną i grub. ścianki 0,7 cm, o zbieżnej chronologii z ceramiką odkrytą *in situ* na dz. 1. Na tym samym poziomie zalegały także kości zwierzęce, w tym: bydła (5 szt. z których jedna ze śladami ogryzania), świni (2 szt.), konia (1 szt. ze śladami cięcia nożem) oraz młodego osobnika dzika (1 szt.).

Wspomniana już warstwa gliny, pozioma mająca największe zagłębienie terenu majdanu (działki 3 i 4), łączyła się z występowaniem relikwów zabudowy nowożytnej zniszczonej pożarem. Zachowały się one na jednym poziomie w postaci dwóch równoległych do siebie w odległości 2,40 m odcinków spalenizny 3-metrowej długości i spalonych szczątków drewna, warstwy polepy o miąższości 0,10-0,15 m oraz rzędu ułożonych zwarcie kamieni na osi N-S. Odkryta część obiektu mieszkalnego(?) zaznaczona zasięgiem i układem tych elementów sugeruje, że obiekt rozbudowany był w stronę środka majdanu.

W obrębie relikwów zabudowy do głęb. 0,60 m zalegały – pośród skupiska polepy z odciskami gałązek i słomy oraz bryłek gruzu ceglanego – ułamki komór ciepłych oraz kafli garnkowych i miskowych ze stożkowato uformowanym środkiem (Tabl. XII-4), w tym kilka większych fragmentów o średn. 11 cm, zach. wys. 6 cm oraz częściowo wyklejony kafel garnkowy (Tabl. XII-3). Towarzystwo im ułamki naczyń toczonych o wypale utleniającym, a wśród nich ułamek wylewu naczynia baniastego z krawędzią skośnie ściętą do dołu, fragment guzka pokrywy oraz przydenna część naczynia, z lekko wyodrębnionym, płaskim i odcinanym dnem o średn. 12 cm. Gлина z domieszką średnioziarnistego tłucznia, od wewnątrz ze śladami łączenia wałków, z przełomem szarym, grub. ścianki 0,6-0,7 cm. W atmosferze redukcyjnej wypalany był fragment brzuśca naczynia zdobionego wyświeceniem linii prostopadłych do siebie.

Współwystępowały z nimi części kilku naczyń ręcznie lepionych, w tym brzuśca grubościennego, z powierzchnią gładką wewnątrz, z zewnątrz chropowatą, barwy brunatnej oraz wczesno- i późnośredniowiecznych naczyń obtaczanych, jak wylew z okapem naczynia angobowanego, wykonanego z bardzo tłustej gliny i ułamek zdobiony rowkami dookołnymi i linią falistą na załomie, barwy szarobrunatnej, z szarym przełomem.

Pod spaloną belką wyeksplorowano drobne fragmenty ceramiki (7 szt.), w tym fragment przykrawędny (Tabl. III-1) naczynia ręcznie lepionego o powierzchni chropawej, barwy szarobrunatnej, z wyodrębnioną szyjką i brzegiem lekko falującym oraz obtaczany fragment przydenny naczynia grubościennego (Tabl. II-4), z dnem pierścieniowatym na podsypce. Pośród szczątków kości

13. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
Wykop I. Profil ściany wschodniej
działki 2
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1.
Profile of the eastern wall of plot 2

zwierzęcych wyróżniono bydło (4 szt., w tym jeden z bardzo młodego osobnika), świnie (5 szt., w tym 2 szt. z cechami młodego osobnika), owcę/kozę (1 szt.), konia (1 fragment ogryziony z obu końców przez psy) oraz kości zwierząt dzikich (ułamek kości dzika i silnie ogryziony przez psy fragment kostny niedźwiedzia). Ponadto wystąpiły 2 ułamki kości ptasich.

Poprzedzająca partię jałową wykopu działka 4 charakteryzowała się, oprócz skraju poziomującej warstwy gliny, wystąpieniem pojedynczego negatywu po słupie oraz w profilu ściany S nikłych śladów po kołkach średn. 0,10 m i wys. na ca 0,12 wbitych pionowo w calec w odległości 1 m od siebie. Po jałowym odcinku dł. ponad 40 m, dopiero na działce 14, ostatniej na zachodnim krańcu wykopu I, zalegały kamienie bruku. Tkwiły one w nadsypanej warstwie jasnobrunatnej gliny grub. ca 0,20 m, zanikającej w połowie działki, w miejscu pojawienia się, wyraźnego w profilu północnym, wkopu głęb. do 1,20 m szer. 1,60 m, przebiegającego po osi NO-SW i wypełnionego szarą ziemią przewarstwowaną z gliną. Być może była to pozostałość badań B. Ehrlicha. Wkop ten zniszczył warstewkę ciemnoczarnej ziemi o grub. ca 0,20 m, zalegającą na calcu pod humusem, a w części W działki, pod nasypną warstwą gliny, zarys słupa o średn. 0,20 m, białego w calec na głęb. 0,40 m.

Wykop II

Wschodnia część wykopu II charakteryzowała się analogicznym rozplanowaniem elementów przestrzennych związanych z konstrukcją II (**Ryc. 14-15**), które stwierdzono w wykopie I. Na działkach 15 i 16, pod jasnoszarą warstwą humusu z gruzem ceglany, zalegała warstewka szer. ca 4 m i dł. ca 9 m ciemnoczarnej ziemi, której położenie było wyraźnie równoległe do przebiegu krawędzi wzgórza, czyli wzdłuż linii SO-NW. W jej obrębie, na działce 15, na głęb. 0,36-0,70 m zalegał trójpoziomowy bruk kamienny, który zwarcie tworzył dwa skupiska oddzielone od siebie pojedynczymi kamieniami w luźnym układzie. Bruk zbudowany ze średniej wielkości kamieni i od strony WS z kilku większych rozmiarów, odznaczał się – mimo niewątpliwie naruszonego jego pierwotnego układu – także równoległym przebiegiem do krawędzi plateau. Między kamieniami wystąpiły rozdrobnione, mało charakterystyczne ułamki naczyń toczonych oraz kilka fragmentów naczyń ręcznie lepionych, w tym część przykrawędna misy grubościennej (**Tabl. IV-6**), barwy ceglastrobrunatnej, ze śladami obustronnego gładzenia powierzchni, ułamek brzuśca naczynia (**Tabl. IV-5**) barwy szaroczarnej o powierzchni górą wygładzanej, poniżej załomu chropowatej, wykonany z gliny z domieszką białego drobnoziarnistego tłuczni (o cechach wczesnorzymskiej ceramiki grobowej), fragment płaskiego dna (**Tabl. IV-4**) ze ściankami lekko pochylonymi do wnętrza, barwy brunatnej oraz fragment wylewu (**Tabl. IV-7**) z brzegiem karbowanym skośnym nacinaniem, barwy szarobrunatnej, oblewany tłustą gliną.

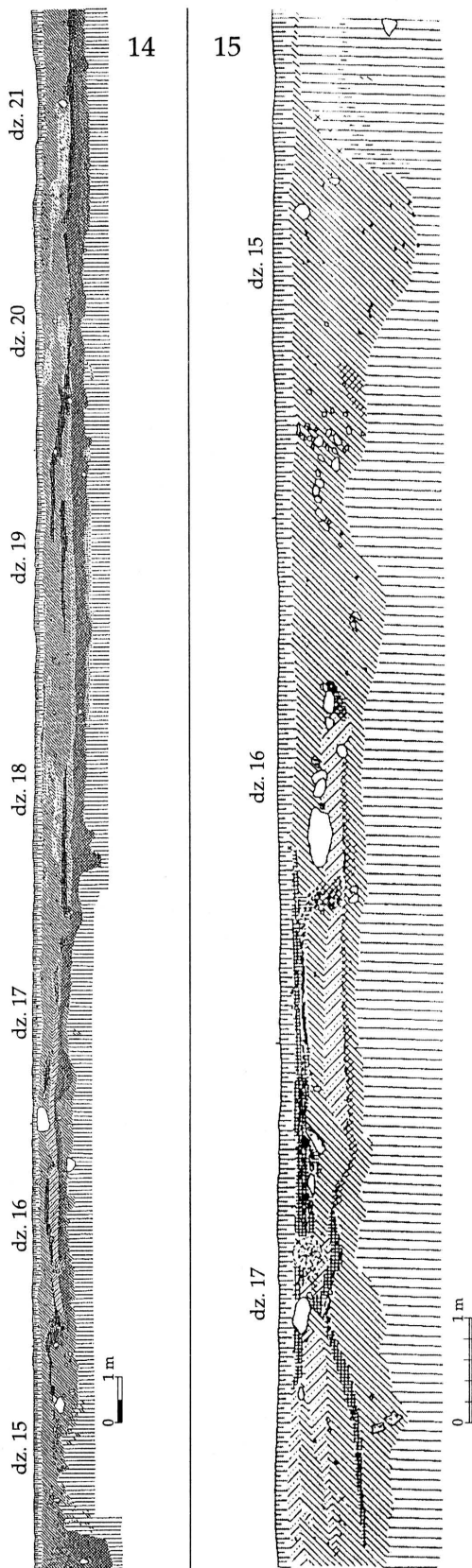
Ceramikę obtaczaną reprezentował fragment wylewu naczynia (**Tabl. IV-3**), średn. ca 20 cm, o krawędzi zaokrąglonej, barwy brunatnoszarej, wykonany niestarannie, zdobiony poniżej lekko wyodrębnionej szyjki szeroko prowadzonymi rowkami dookólnymi. Bruk kamienny przylegał do rowu fosowego, a skrajem

wschodnim swej warstwy stropowej nieco się na niego nawarstwiał. Wypełnisko rowu szer. górą ca 1,50 m, dołem 0,80 m, o dnie płaskim na głęb. 1,50 m, tworzyła jednolitej barwy ciemnoszara ziemia przesycona węglami drzewnymi, zwłaszcza przy dnie i wzdłuż zachodniego boku. Prawie pionową ścianę O rowu wkopanego w calową gliniastą krawędź stoku obrzeżała ciemnobrunatna warstewka zacieku orsztynowego. Dwa profile poprzecze rowu (N i S w obrębie działki 15) wykreślały na tym odcinku podłużny przebieg fosy. W wypełnisku rowu materiał ceramiczny reprezentowało kilka zaledwie ułamków, w tym z głęb. 1,26 m fragment wylewu naczynia ręcznie lepionego (Tabl. IV-2), o powierzchni zewnętrznej wygładzonej, czarnej, lekko wyświeconej, brzegu lekko wychylonym i zaokrąglonym, ale niestarannie wykonanym. Podobnie jak w wykopie I, przy pozostałościach rowu fosowego i poprzedzającego go bruku odkryto ślady słupów, jednak rysowały się one bardzo słabo i wyłącznie w profilu S (działka 15).

Poziom ciemnoczarnej ziemi, w której zalegały kamienie, od W przerwany był pokładem jasnobrunatnej, twardej i sprężonej gliny ze skupiskami polepy, o miąższości ca 0,20-0,40 m na dł. ca 4 m (działki 16 i 17) w profilu N oraz na dł. 7,5 m w profilu S. Różnica zasięgu tego pokładu, zaobserwowana w obu profilach wykopu, wynikała

14. Rajgród, pow. grajewski.
Stan. I. Profil ściany południowej wykopu II
Rajgród, commune of Grajewo. Site I.
Profile of the southern wall of dig II

15. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
Profil ściany północnej wykopu II
Rajgród, commune of Grajewo. Site I.
Profile of the northern wall of dig II

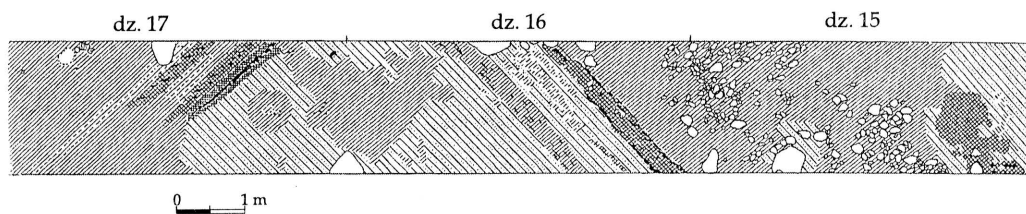

z faktu, że odkryto fragmenty skierowanych narożnikiem ku N dwóch ścian budynku, z dwóch faz jego funkcjonowania. Pokład silnie sprażonej, jasnobrunatnej gliny, obrzeżony był zbiegającymi pod kątem prostym relikdami ścian, po których zachowały się smugi spalenizny, częściowo kawałki spalonego, sprasowanego i zbutwiałego drewna.

Wyraźniejsze relikty zachowały się w części NO budynku na poziomie 0,57 m w postaci dwóch równoległych konstrukcji ściennych, związanych z dwoma fazami istnienia obiektu. Ściana wewnętrzna została wkomponowana w układ stratygraficzny, wiążąc się z górnym poziomem późniejszego użytkowania, przebijając się przez poziomy wcześniejsze do calca. Tworzył ją szalunek z drewna szer. 0,30 m, obejmujący obustronnie wypełnisko przepalanej gliny przemieszanej z bryłkami zaprawy wapiennej i fragmentami pokruszonych cegieł i węgli drzewnych. Analogicznie zbudowana była ściana przeciwna w odległości ca 4,20 m. Intensywna spalenizna dowodzi pożaru, który strawił pierwotny budynek. Na jego miejscu, z przesunięciem o 1,40 m na W, wzniesiono budynek drugi. Pozostałościami ścian wtórnego budynku były ślady konstrukcji w profilu N w postaci rowków fundamentowych sięgających calca i wiążących się z górnym poziomem zalegającej polepy, węgla i gruzu, w odległości ca 5 m od siebie (**Ryc. 16**). Na przestrzeni zamkniętej zarysem dwóch ścian (na styku działek 16 i 17) odkryto dwa pozbawione zawartości kulturowej objekty. Jeden był regularnie kolisty, śred. 0,60 m i głęb. 0,30 m, z wypełniskiem ciemnoszarej ziemi przesyconej węglami drzewnymi. Drugi, nieregularny w rzucie poziomym, wypełniony ciemnobrunatną ziemią do głęb. do 0,30 m, wiązał się częścią NW ze spągiem konstrukcji szalunkowej ściany W.

W obrębie konstrukcji szalunkowej ściany wschodniej (działka 16) budynku pierwszej fazy użytkowania, zalegał na głęb. 0,60 m żelazny czekan (**Tabl. V-1**) o ostrzu szerokim, wyciągniętym ku dołowi, szyjce znacznie zwężonej i młotku w przybliżeniu owalno-prostokątnym. Osadę czekanu tworzy długa tuleja, w przekroju owalna, o boku od strony młotka spłaszczonym, której wylot na płaszczyźnie grzbietowej czekanu ma średn. 1x0,5 cm. Na żeleźcu znajduje się otwór zwany „zawieszka” w kształcie liścia koniczyny, natomiast na szyjce znak stempla w okrągłym polu wgłębionym, który z reguły jest interpretowany jako znak kowalski. Znak ten odcisnięty został na gorąco przy pomocy stempla z rysunkiem, obecnie, poza dwoma krzyżującymi się liniami, nieczytelny. Wymiary: dł. og. 16 cm, szer. ostrza 10,3 cm, najmniejsza szer. szyjki 2,5 cm, dł. osady 8,8 cm, dolne światło osady 2,3 cm, górne światło osady 1,7 cm, dł. młotka 2,2 cm, średn. stempla 2 cm, dł. „zawieszki” 5 cm (MOB-A. kat. 2397).

16. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
Plan zarysów budynku na działkach 15-17 wykopu II
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1.
Plan of the building outline in lots 15-17 of dig II

Na zewnątrz ściany W budynku odkryto do głęb. 0,65 m duży zbiór przemieszanych ze sobą wyrobów ceramicznych. Wyodrębniono fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń obtaczanych: dno z podsypką o średn. ca 13 cm i ułamek brzuśca jednego grubościennego naczynia, z gruboziarnistą domieszką tłuczni, wykonanego dość prymitywnie, barwy brunatnoszarej; ułamki brzuścowe (11 szt.), niektóre ze śladami rowków dookolnych, czasem wtórnie przepalone, lepione i obtaczane dość prymitywnie, z powierzchnią szaro-czarną, chropowatą i przełomem dwubarwnym; fragmenty (8 szt.) wylewów z krawędzią w postaci małego okapu prymitywnej roboty, o powierzchni nierównej i krawędzi nierozbudowanej, prosto ściętej na zewnątrz oraz fragment wylewu naczynia (**Tabl. VI-6**) o średn. ca 16 cm, silnie obtaczanego, z minimalnie zaznaczoną szyjką, krawędzią ściętą skośnie na zewnątrz i od wewnątrz z karbem na pokrywę, zdobionego szerokimi rowkami dookolnymi. Pośród fragmentów części przydennych, dość prymitywnie wykonanych, o powierzchniach szorstkich, barwy brunatnoszarej, wyróżniało się kilka fragmentów den płaskich ze śladami odcinania, pochodzących z okresu późnośredniowiecznego.

Wypalane w atmosferze utleniającej były części talerzy pokrytych czasem polewą zieloną, także partie przydenne garnków grubej roboty lub cienkościennych, barwy ceglastej. Pośród wylewów dominowały krawędzie zaokrąglone (**Tabl. VI-3**), profilowane (**Tabl. VI-4**), płasko ścięte do dołu (**Tabl. VI-7**) lub zakończone okapem. Pojedynczo wystąpił fragment cienkościennego dzbanka o średn. wylewu ca 14 cm, pokryty od wewnątrz polewą oliwkowobrazową oraz część misy zdobionej polewą jasnobrazowo-kremowo-żółtawą ułożoną we wzory. Sporadycznie zaznaczyły obecność fragmenty trójnózek oraz uch taśmowych i wałczkowatych.

Naczynia wypalane w atmosferze redukcyjnej reprezentowały fragmenty dzbana (?) z plastyczną, nacinaną skośnie listwą pod wylewem (**Tabl. VI-2**), talerza (**Tabl. VI-5**) o lekko podniesionej i pogrubiałej krawędzi, misy z wylewem wykończonym okapem i małej miseczki o krawędzi zaokrąglonej i powierzchni pokrytej głębszymi rowkami oraz wylewów naczyń o krawędziach z okapem, ścienionych, zaokrąglonych, czasem zdobionych zaraz pod wylewem wyświeceniem linii falistej. Uwagę zwraca fragment wylewu naczynia wykonanego w tradycji wczesnego średniowiecza, z rowkami dookolnymi skomponowanymi z pionowymi wyświeczeniami pod lekko wyodrębnioną szyjką.

Część ceramiki pochodziła z naczyń wykonywanych metodą taśmowo-ślizgową, między innymi z dużych, grubościennych garnków, dobrze wypalonych, o dnach prostych średn. ca 7 cm, lecz niestarannie wykonanych, o wylewach z okapami o wys. do 1,3 cm, w tym z garnka baniastego (**Tabl. XI-1**) lepionego i silnie obtaczanego z widocznymi śladami wałków. Wraz z nimi wyeksplorowano fragment wyrobu ceramicznego (talerz, misa?) z białej gliny z plastyczną listwą nacinaną.

Między uławkami naczyń natrafiono na niski, wys. 3,5 cm toczony kafel miskowy z otworem w kształcie czterolistnej koniczyny (**Tabl. XII-5**), z dnem odcinającym o średn. 10-11,5 cm, niestarannie wykończony zwłaszcza przy płaskiej krawędzi otworu o średn. 15 cm oraz na połowę dna kafla garnkowego (**Tabl. XII-2**)

barwy ceglastej, średn. ca 14 cm, grub. 0,9 cm. Pozostałe części kafla tworzyły zbiór komór z wałeczkami od zewnątrz oraz fragmentów płyt o wążkach heraldycznych (Tabl. XVI-2) i motywie „tapetowym”.

Wśród wyrobów ceramicznych znajdował się fragment dłuta owalnego w przekroju (Tabl. VII-1) zach. dł. 11,7 cm, szer. 1x 0,7 cm (MOB-A. kat. 2399) oraz 13 fragmentów drobnych kości ptasich (?). Na tym poziomie (działek 16 i 17, zwłaszcza tej ostatniej) gromadziły się kości zwierzęce z przewagą bydła (39 szt.), świni (10 szt.), owcy/kozy (6 szt.), owcy (4 szt.), kozy (1 szt.), konia (4 szt.) oraz zwierząt dzikich: jelenia (3 szt.), dzika (2 szt.) oraz tura (1 szt.).

Oprócz skupiska ceramiki wyżej opisanej, w przemieszaniu z ułamkami gruzu i kafla zalegało w części W działki 17 kilkadziesiąt fragmentów o różnej kwalifikacji chronologicznej, między innymi: fragment przykrawędny (Tabl. VII-3) ręcznie lepiony o powierzchni szarobrunatnej, z krawędzią karbowaną naprzemianległymi odciskami palca, odpowiadający charakterowi ceramiki późnego okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów, części brzuścowe (4 szt.) być może ręcznie lepione (?), trudne do kwalifikacji ze względu na silne wtórne przepalenie, o powierzchni silnie chropowatej, ponadto ułamki przydenne późnośredniowiecznych naczyń obtaczanych, niekiedy zdobione szerokimi rowkami wykonanymi szablonem, podobnie jak fragment wylewu wielkiego grubościennego garnka o krawędzi z okapem, ze śladami od wewnątrz polewy oliwkowej. Kilka części o wypale redukcyjnym pochodziło z talerza z kryzą pod wylewem oraz pucharka o spłaszczonej odgórnie krawędzi.

Układ warstw na pozostałych czterech eksplorowanych działkach (18-21) był pokładem zasypiskowym szarobrunatnej ziemi o miąższości do 0,60 m przemieszanej i miejscami przewarstwowanej wkładkami jaśniejszej, sypkiej i pyłkiej ziemi, jasnobrunatnej gliny oraz gruzu ceglanoego z węglami drzewnymi, bryłkami zaprawy i żwiru. Jedynie na zachodnim krańcu wykopu (działka 21) ziemia była twardszej konsystencji i nieco ciemniejsza. Obecność wkładek z warstewek żwiru sugeruje, że użyto go być może w czasach nowożytnych, w celu odprowadzania wody deszczowej z gliniastego poziomu użytkowanego terenu wzgórza.

Z obrębu działki 18 pochodzą fragmenty brzuścowe wczesnośredniowiecznych (3 szt.) naczyń obtaczanych, w tym zdobione ostro prowadzoną kilkakrotną linią falistą, fragmenty (5 szt.) wylewów naczyń toczonych o krawędziach charakterystycznie płasko ściętych ku dołowi, spłaszczonych odgórnie i profilowanych oraz fragment brzuścowy siwaka. Między nimi znajdowały się ułamki kafla płytowych o motywie „tapetowym”, części komór ciepłych i dno kafla garnkowego o średn. 11 cm.

Część przedmiotów inwentarza ruchomego grupowała się wraz z wyrobami ceramicznymi na działce 19, na głęb. 0,45-0,60 m. Były to sprzączka żelazna (Tabl. VII-11) małych rozmiarów, o średn. ramy 2 cm, grub. 0,2 cm, dł. kolca 2,9 cm (MOB-A. kat. 2410), kłódka żelazna (Tabl. VIII-1/2) z odłamanym kabłąkiem i dziurką na klucz z piórem, z rozbudowanym systemem sprężynki uwidocznionym na RTG, średn. 2,7-4 cm, grub. 1,7 cm, wys. ca 3 cm (MOB-A. kat. 2408) oraz trudny do zinterpretowania przedmiot żelazny, zapewne łącznik (Tabl. VIII-4) z końcami przeciwstawnie uformowanymi,

dł. 6,2 cm, średn. 0,5-0,9 cm, średn. otworu ca 0,2 cm (MOB-A. kat. 2409). Przedmioty te wystąpiły wraz z fragmentami naczyń ręcznie lepionych, w tym z ułamkami brzuścowym i przykrawędnym (**Tabl. IX-4**) naczynia o powierzchni barwy brunatnej, z lekko wyodrębnionym wylewem o krawędzi karbowanej odciskami naprzemianległymi palca oraz z innymi (7 szt.) częściami brzuścowymi o powierzchni chropowatej i oblewanej gliną, następnie o chropowatej powierzchni z grubą schudzącą glinę domieszką białych ziaren tłuczni (4 szt.), z ułamkiem brzuścowym o powierzchni wygładzonej, barwy brunatnej, fragmentami (4 szt.) brzuścowymi naczynia (**Tabl. X-1**) ze śladami pionowego obmazywania palcami – wszystkie z horyzontu chronologicznego okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów. Wydaje się, że współwystępujący z nimi fragment przykrawędny (**Tabl. IX-3**) o powierzchni przecieranej w poprzek i o krawędzi karbowanej, zdobionej odciskami stempla w formie „koniczynki”, może być z przełomu późnego okresu wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza.

Na wyodrębnione fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń obtaczanych składały się: ułamek wylewu o krawędzi wyciągniętej i lekko skośnie ściętej na zewnątrz, barwy brunatnej, ułamki (11 szt.) brzuścowe z dużą ilością domieszki białych ziaren tłuczni, w tym dwa zdobione ostro prowadzoną kilkakrotną linią falistą oraz ułamki płaskich den.

Pośród toczonych naczyń wypalanych w atmosferze utleniającej dominowały (ca 20 szt.) części brzuścowe barwy ceglastej, niektóre ze śladami polewy od wewnątrz. Kilka zachowanych ułamków den cechowały ślady odcinania, wylewów zaś profilowanie. Parę tylko fragmentów pochodziło z naczyń o wypale redukcyjnym, w tym część talerza i garnka z wylewem o krawędzi z okapem, zdobionego pionowym wyświecaniem. Towarzyszyły im drobne fragmenty komór, kafli oraz żuźla.

Z głęb. ca 1,10 m pochodzi: okładzina kościana (**Tabl. VIII-3**) zbudowana z dwóch ornamentowanych płytek płasko-wypukłych, spiętych czterema żelaznymi nitami wokół ułamkowo zachowanego trzonka noża, dł. 7,7 cm, szer. 2-1 cm, grub. 0,7-1,6 cm (MOB-A. kat. 2407); fragment przedmiotu żelaznego (**Tabl. VII-7**) o przekroju wielobocznym z otworem przy jednym z końców, dł. 22 cm, średn. 1,7-2 cm (MOB-A. kat. 2404); fragment noża żelaznego (**Tabl. VII-10**) o zach. dł. 7,2 cm, szer. 1,5 cm (MOB-A. kat. 2405); napałek brązowy (**Tabl. VII-9**), pokryty zieloną patyną, średn. 1,5 cm, wys. 1,5 cm (MOB-A. kat. 2406); kawałek drutu (**Tabl. VII-4**) łukowato wygięty o jednym końcu haczykowato zagiętym, dł. 6,3 cm grub. 0,2x0,3 cm (MOB-A. kat. 2402); dwa gwoździe jeden (**Tabl. VII-5**) dł. 3,4 cm (MOB-A. kat. 2401) i drugi (**Tabl. VII-6**) dł. 6,1 cm (MOB-A. kat. 2400) oraz fragment oselki z piaskowca (**Tabl. VII-8**), pierwotnie prostokątnej, o silnie wypracowanych obu płaszczyznach, zach. dł. 6,7 cm, szer. 4,5 cm, wys. 0,4 – 0,9 cm (MOB-A. kat. 2403).

Przedmioty te wyeksplorowano wraz z bryłkami polepy, drobnymi ułamkami komór ciepłych kafli oraz ceramiką. Współwystępowały z nimi ułamki naczyń ręcznej roboty, w tym niestarannie wykonany fragment przykrawędny garnka (?), o wylewie lekko odchylonym z krawędzią zaokrągloną i lekko ściętą na zewnątrz, o powierzchni szorstkiej, szarobrunatnej, grub. ścianki 0,7 cm,

o cechach być może ceramiki z okresu wczesnej epoki żelaza (?), a także ułamki brzuścowe (16 szt.) o powierzchni szorstkiej i chropowatej, barwy szarobrunatnej, grub. ścianki 0,5-0,8 cm, fragmenty przykrawędne garnków (**Tabl. IX-1, 2**) o prostej formie, z mało wyprofilowanym brzegiem, starannie karbowanym naprzemianległymi odciskami palca, z powierzchnią pokrytą siatką spękań wskutek małej ilości domieszki schudzającej tłustą gliną.

Pośród wczesnośredniowiecznych części naczyń obtaczanych wyróżnić można fragmenty (34 szt.) z partii brzuścowych barwy brunatnej i szarobrunatnej, niektóre zdobione rowkami dookołnymi o różnych odstępach; fragmenty den o średn. ca 10 cm, z podsypką, wykonane z gliny z grubą domieszką tłucznią, w przelomie jednobarwne; ułamki wylewów z wąskimi okapami (9 szt.), z krawędzią płasko ściętą odgórnie lub z wrębem na pokrywę i zaokrągloną krawędzią. Kilka części brzuścowych (6 szt.) zdobionych rowkami dookołnymi pochodziło z okresu późnośredniowiecznego.

Toczone naczynia reprezentowały fragmenty talerzy (?) z wycienionym i zaokrąglonym brzegiem, barwy brunatnej, czasem pokryte polewą kremową i zieloną; partie przydenne i przykrawędne naczynek cienkościennych, także trójnózek i uch szer. 2,7 cm z karbowaniem przykrawędnym oraz części brzuścowe garnków baniastych z krawędzią ściętą skośnie w dół.

Ułamki o wypale redukcyjnym były nieliczne i ograniczały się do ułamków (5 szt.) naczyń o powierzchni zdobionej pionowymi i poziomymi wyświeceniami oraz wylewów (3 szt.) z okapami szerokim i wąskimi i fragmentu dzbana o prostym profilowanym wylewie średn. ca 9 cm. (**Tabl. IX-6**)

W obrębie części S działek 20 i 21 na głęb. 0,51 m, w sypkiej ciemnej ziemi, silnie przewarstwowanej gliną i żwirem, zalegały kamienie luźno rozmieszczone. Zawartość poziomu, oprócz brązowego pierścionka (działka 21), zamkniętego (**Tabl. VIII-6**), o bardzo zniszczonej powierzchni, zaopatrzonego w części przedniej w rysunek litery „S” średn. 2,5 cm, wys. 0,2-0,4 cm (MOB-A. kat. 2411) oraz przedmiotu żelaznego, dł. 11 cm, średn. najw. 0,9x0,4 cm (MOB-A. kat. 2412), tworzyło do głęb. 0,60 m: kilkanaście części naczyń ręcznie lepionych, w tym brzuścowy i przykrawędny z wylewem o krawędzi zaokrąglonej, o powierzchni czarnej, wygładzonej; inne o powierzchni chropowatej, oblewanej gliną, w tym wylew o krawędzi nacinanej ukośnie (**Tabl. X-4**), ułamek wylewu o spłaszczonej od góry krawędzi (**Tabl. X-3**) i nacinany w dwa sposoby: skośnie od góry i prosto pod samą krawędzią oraz mały ułamek wylewu z krawędzią zaokrągloną (**Tabl. X-5**). Ponadto wystąpił fragment wylewu z dwoma poziomymi liniami pod krawędzią oraz części (4 szt.) brzuścowe naczyń z powierzchnią oblewaną tłustą gliną.

Więcej było ułamków (ca 70 szt.) naczyń obtaczanych: w tym wylewy z okapem profilowanym, z wąskimi okapami, o krawędzi spłaszczonej odgórnie lub zaokrąglonej, fragment przydenne naczyń (**Tabl. X-7**) silnie obtaczanego, dobrze wypalonego, o wklęsłym dnie z podsypką, średn. 5,8 cm, wykonanego z gliny z grubą domieszką białych ziaren tłucznią, oraz pozostałe (ca 20 szt.) brzuścowe, zdobione rowkami dookołnymi, jeden dodatkowo pojedynczą linią falistą. Niektóre z nich były dość prymitywnie wykonane, ze słabymi śladami obtaczania na wolnym kole i o powierzchni chropowatej.

Zbiór ceramiki toczonej tworzyły mało charakterystyczne części brzuścowe naczyń wypalanych w atmosferze utleniającej, ułamki talerzy, czasem z polewą brązową od wewnątrz, części trójnóżki, ułamek ucha wałeczkowego, zaś fragment przydenny o wypale redukcyjnym. Pośród kości zwierzęcych dominowało bydło (75 szt.), następnie świnia (28 szt.), owca/koza (15 szt.), owca (13 szt.), i pojedyncze sztuki kozy, konia, dzika, jelenia, łosia i ptaka. Dla pozostałych 14 ułamków nie udało się określić przynależności gatunkowej.

Poniżej pokładu przewarstwowanego, zalegająca na calcu warstwa ciemnoczarnej ziemi miąższości do 0,30 m (głęb. 0,80-1,20 m), zawierała oprócz kolca sprzączki (**Tabl. VIII-5**), dł. 6 cm, średn. 0,5 cm (MOB-A. kat. 2413), ceramikę ręcznie lepioną oraz obtaczaną. W grupie ręcznie lepionej ceramiki znajdowały się: część naczynia (**Tabl. X-9**) o krawędzi karbowanej bardzo starannie przez skośne przeciwległe naciskanie palcem; fragment wylewu pogrubionego, o krawędzi odgórnie spłaszczonej i od góry skośnie nacinanej odciskami paznokcia, z naciskiem z jednego boku, barwy brunatnoszarej i powierzchni wygładzonej; fragment wylewu gładko- i cienkościennego o brzegu zaokrąglonym, fragment przykrawędny misy cienkościennej, średn. wylewu 15 cm, o powierzchni wygładzonej, barwy brunatnej od zewnątrz, szarej od środka, o cechach naczyń okresu wpływów rzymskich; fragment brzuśca o powierzchni obrzucanej gliną; fragmenty (9 szt.) partii przydennych o chropowatych powierzchniach, w tym jeden z wyodrębnionym dnem; ułamek wylewu małego naczynka (**Tabl. X-10**) o krawędzi zaokrąglonej i powierzchni szorstkiej (wczesna epoka żelaza?). Pośród nich wystąpiły fragmenty (5 szt.) grubościennych naczyń o chropowatych powierzchniach, barwy brunatnej z zewnątrz, wewnątrz szaroczarnej (być może z przełomu okresu wędrówek ludów i okresu wczesnego średniowiecza). Kilkadziesiąt fragmentów naczyń obtaczanych, głównie z partii brzuścowych, pochodziło z okresu wczesnego średniowiecza.

Reszta tworzyła zbiór kilkudziesięciu bardziej i mniej rozdrobnionych fragmentów naczyń późnośredniowiecznych, wykonanych metodą taśmowo-ślizgową i toczonych nowożytnych, wypalanych głównie w atmosferze utleniającej, jak fragment prymitywnie wykonanej pokrywy o średn. 22 cm; fragmenty (8 szt.) wylewów z dwóch naczyń toczonych z charakterystycznymi krawędziami, ściętymi skośnie w dół; fragmenty wylewów z okapem (5 szt.); ułamki naczynia baniastego, lepionego i obtaczanego, o powierzchni szarobrunatnej; a także fragmenty brzuścowe toczne, pokryte polewą oliwkową; fragment dna średn. 8 cm, wyodrębnionego w niską nóżkę i profilowanego, z polewą brązową. Wypał redukcyjny reprezentowały: fragment brzuścowy zdobiony wyświeceniem i fragmenty (2 szt.) płaskich den wyodrębnionych cienkościennych naczyń, średn. ca 10 cm i 7 cm.

Wykop III

Wykop III, prostopadły do wykopów I i II (dz. 22-29), zakłócały wkopy powodujące przemieszanie się wzajemne warstw oraz wtórne zaleganie zsypanych razem fragmentów ceramiki naczyniowej i kafli. Należy przypuszczać, że zachowały się tu także między innymi pozostałości działalności odkrywczej

B. Ehrlicha, który wspomina o odsłonięciu muru i licznych sondażach. Zarys połowy jamy nr 1 ujawnił się na planie działki 24 w jej narożu NO. Jama nieckowata w profilu, o miąższości 0,40 m, wypełniona była ciemnoczarną ziemią przesyconą spalenizną, gruzem ceglany, ułamkami kafli i ceramiką naczyniową. Wyróżniono ułamki naczyń ręcznie lepionych w postaci fragmentów (4 szt.) brzuścowych o powierzchniach silnie chropowatych i spękanych, barwy jasno- i ciemnobrunatnej, ze śladami przecierania wewnątrz, wykonanych z gliny o gruboziarnistej domieszce tłuczni; a także małego ułamka wylewu o zaokrąglonej krawędzi oraz innego o krawędzi pogrubiałej, zdobionej naprzemianległymi odciskami palca (**Tabl. XVII-1**). Wczesnośredniowieczne naczynia obtaczane reprezentowały fragmenty (11 szt.) brzuścowe z rowkami dookólnymi na powierzchni, przykrawędne o krawędziach z wąskim lub profilowanym okapem, zaś z okresu późnośredniowiecznego pochodził fragment wylewu naczynia obtaczanego o krawędzi pogrubiałej, skośnie ściętej obustronnie z zewnątrz i o szarym przełomie.

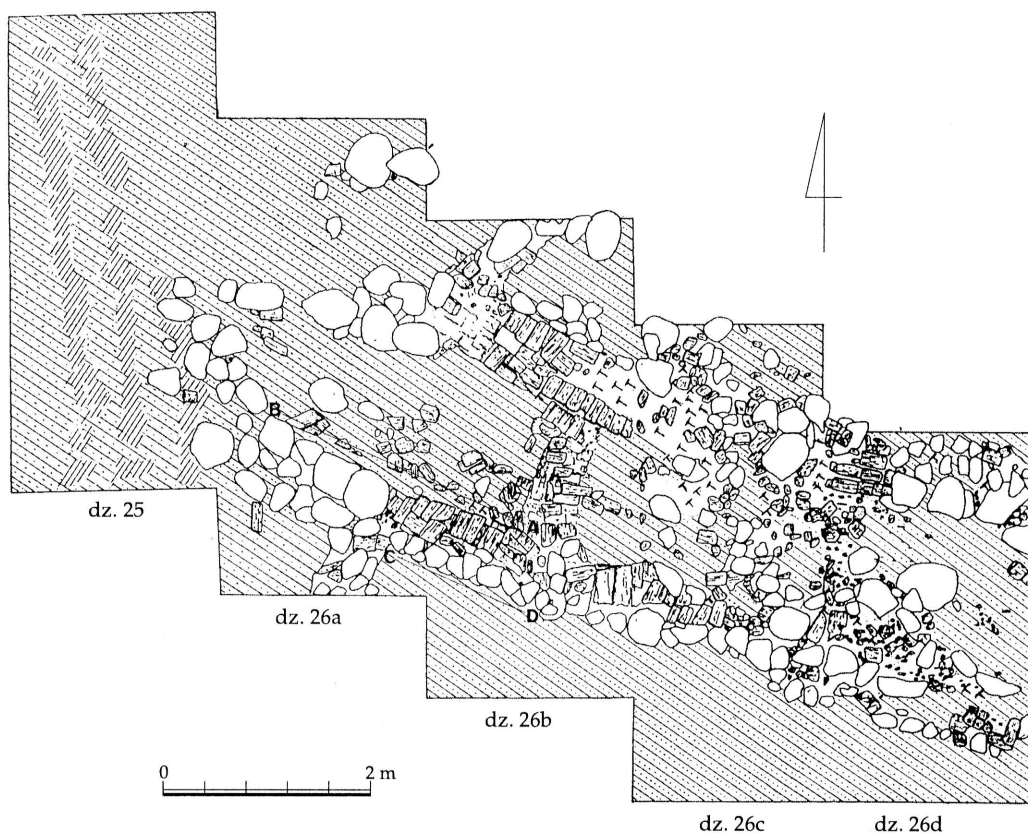
Na ceramikę toczoną składały się części przydenne naczyń o dnach płaskich i odcinanych, ułamki brzuścowe, jeden z uchem wałeczkwatym barwy ceglastej, ułamki miski, fragment uchwytu patelni lub garnka o końcu żłobkowym średn. 4,2 cm, a także kilka części brzuścowych i den naczyń o wypale redukcyjnym. Wyeksplorowano także kawałki kafli garnkowych o dnach średn. 12-14 cm, płytowych z geometrycznym wzorem oraz komór.

Jama wkopu nr 1 była wyraźnie nawarstwiona na wcześniejszy wkop nr 2, którego strop oddzielała warstewka brunatnej gliny z szarymi wkładkami. Z pewnymi zakłóceniami przebiegała ona wzdłuż wschodniego profilu działek 24-26. Drugi wkop o miąższości w części W 0,50 m zachował niezniszczony zarys swej ściany S, świadczący, iż jego pierwotna głęb. wynosiła ca 1,30 m. Wypełnisko tworzyła zasypowa szara ziemia z węglami i spalenizną, ciemniejsza intensywnie w swej części spągowej tworzącej płaskie dno o średn. do 1,20 m. Na głęb. 0,85 m znaleziono (**Tabl. XVII-3**) oprawkę (?) kształtu beczułkowatego, z plastycznym wałeczkiem wokół otworu, zdobioną rowkami dookólnymi, wys. 2,4 cm, średn. otworu 1 cm, największej średn. 1,5 cm (MOB-A. kat. 2414) oraz fragmenty wyrobów ceramicznych (ca 20 szt.), w tym części naczyń toczonych o płaskich dnach i wylewach z krawędziami zaokrąglonymi lub profilowanymi, brzuścach pokrytych niekiedy polewą. Domieszkę stanowiły ułamki płytek kafli i ich komór. W przydennej części wypełniska znajdowały się fragmenty kości bydła (17 szt.), owcy/kozy (6 szt.), świni (4 szt.), kozy (2 szt.) oraz po jednym fragmencie owcy i jelenia.

Na styku działek 25 i 26 w profilu ściany O ujawnił się skraj wkopu nr 3. Znajdował się on bezpośrednio pod warstwą humusu i sięgał płaskim dnem szer. ca 1,40 m do głęb. ca 0,60 m. Wypełnisko tworzyła szara ziemia wypełniona rumoszem ceglany, bryłkami zaprawy wapiennej, fragmentami cegieł i części kafli oraz ułamkami ceramiki, w tym fragmentami wczesnośredniowiecznych (15 szt.) bardzo słabo obtaczanych naczyń, o szorstkich powierzchniach, z grubą domieszką tłuczni oraz późnośredniowiecznych i nowożytnych (11 szt.) naczyń toczonych wypalanych w atmosferze utleniającej i redukcyjnej, typu garnki, trójnóżki, talerze. W związku przyczynowym z tym wkopem było uwarstwienie ściany S działki 25 złożone z warstw zasypiskowych gliny i ciemnej ziemi

o miąższości 0,40 m, przemieszanej z fragmentami cegieł, kamieni i bryłek zaprawy wapiennej oraz niżej pokładu gliny grub. 0,30 m, intensywnie brązowej, także zawierającej ułamki cegieł, kamienie i zaprawę wapienną. O ile warstwy te układały się w poziomie, to cienka warstwa zorsztynowana zalegająca nad calcem opadała w dół ze wschodu na zachód określając zapewne pierwotny poziom (od 0,80 m do 1,30 m). W jej stropie znajdowały się ułamki kości bydła (11 szt.) i owcy/kozy (4 szt.).

Fragment układu przestrzennego konstrukcji murowanej odkryto na działkach 25 i 26, które w części poszerzono schodkowo o 6 m w kierunku NW o odcinki 26 a, b, c, d, w celu uchwycenia zachodniego krańca budowli, który dochodził do krawędzi wzgórza od strony jeziora. Wymiary odkrywki, limitowane zasięgiem reliktyw, cały czas pozostawały w zależności z siatką pomiarową (Ryc. 17).

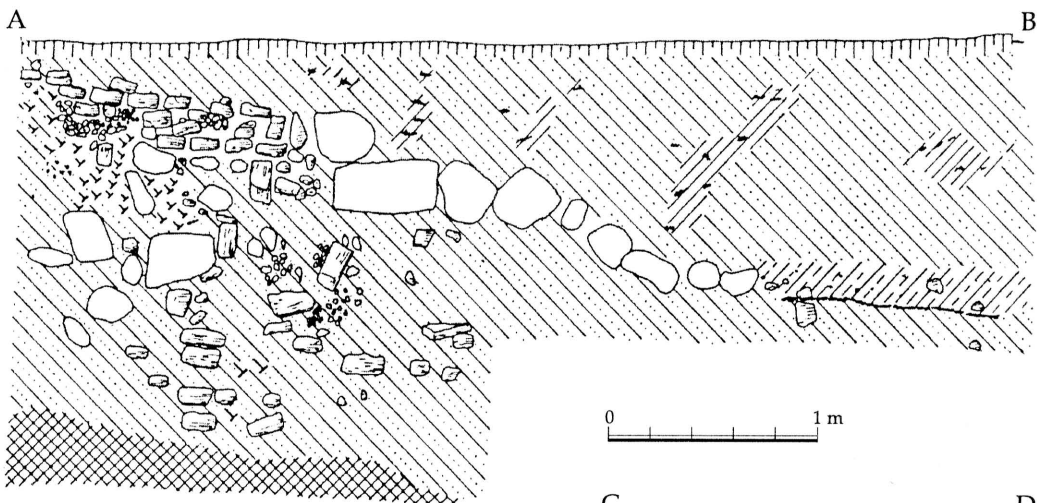
17. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I wykop III, działka 26 a, b, c, d.
Rzut odkrytej we fragmencie konstrukcji kamienno-ceglanej
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1, dig III, lot 26 a, b, c, d.
Ground plan of a fragmentarily unearthed stone-brick construction

Odsłonięto części dwóch równoległych do siebie w odstępnie 1,30 m, łączonych murkiem poprzecznym, ścian fundamentu kamiennie-ceglanego zachowanego w bardzo złym stanie. Bezlądny i słabo czytelny wątek cegieł dowodzi, że mamy tu do czynienia z niedbałą murarką lub – co jest bardziej prawdopodobne – z eksploatacją rozbiórkową cegieł, przeznaczonych wtórnie na budulec. Odkryty fragment zbudowany został na rzucie wydłużonego prostokąta zorientowanego na osi SO-WN, o łącznej szer. ca 3 m i wyeksplorowanej dł. 6,40 m. Posadowiony został w jasnobrunatnej glinie, miejscami przewarstwionej szarymi wkładkami po spalonym i utlenionym drewnie, bez wyraźnych jednak dowodów stratygraficznych. Wnętrze między dwiema ścianami zajmowało wypełnisko gruzu ceglanego, zaprawy wapiennej, fragmentów kaflki i kamieni.

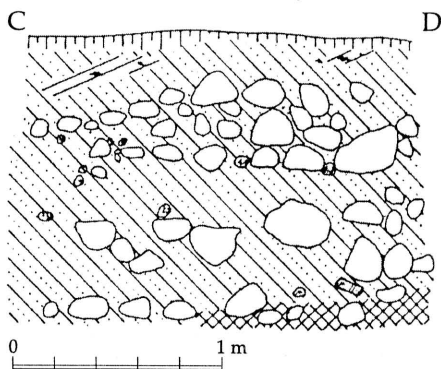
Ściany zostały wzniesione w wątku krzyżowym, z ręcznie formowanych cegieł typu rowkowanego o wymiarach 260-240x125-130x60-70 mm. Wydaje się, że szerokość ścian budowana była z 2 lub 3 cegieł, natomiast ich układ warstwowy na części W profilu A-B świadczy o zachowaniu się 3 warstw osadzonych w zaprawie wapiennej, licowanych od zewnątrz kamieniami, co dobrze ilustruje dokumentacja rzutu oraz profil C-D (**Ryc. 18-19**). Rozrzut kamieni i ich obecność poniżej do głęb. ca 1,20-1,70 m, może być także świadectwem, iż ściany posadowiono na podwalinie z kamieni, których spoiwem w dolnych partiach była glina. Mogły być dodatkowo uszczelnione gruzem. Na awersie cegieł widoczne były ślady po dwukrotnym przeciągnięciu palcami po mokrej powierzchni, co dało charakterystyczne dla cegły „palcówki” rowki. Na niektórych egzemplarzach utrwalone były odciski łapek zwierzęcych, odcisnięte w trakcie suszenia cegieł. Ograniczony zakres badań nie pozwala na określenie charakteru warstwy szarej ziemi przesyconej spalenizną, czytelną pod kamieniami i cegłami na wysokości ścianki poprzecznej oraz w profilu W, na głęb. 1,20 ściany działki 26. Wydaje się, że część W fundamentu mogła być posadowiona na wcześniejszej konstrukcji drewnianej, o czym świadczyłyby warstewki przepalanej i zszarzałej gliny na poziomie spągu muru. Interpretację jednak utrudnia fakt, że pod warstwą spalenizny zalegały także cegły, które przypuszczalnie pochodzą z etapu rozbiórki (**Ryc. 20**). Na głębokości 0,75-1,20 m, na działce 26, przy podwalinach murów zalegały fragmenty kaflki wypełniających, głównie pokryte zieloną polewą, zdobione geometryzowaną kratką z polami wypełnionymi małymi guzkami (kwiatkami) (**Tabl. XIII-3**), wicią roślinną, (**Tabl. XVI-1**), herbami rodzowymi Przegonia i Wczele (**Tabl. XVI-2**) i wiele ułamków komór. Towarzyszyły im części naczyń toczonych, jak fragmenty (25 szt.) garnka z rowkami dookólnymi, z wylewem o krawędzi wałeczkowatej, ułamki przydenne, brzuścowe, niektóre pokryte polewą, a także przykrawędny fragment dzbana siwaka z uchem. Kilka fragmentów pochodziło z naczyń ręcznie lepionych (2 szt.) i obtaczanych (2 szt.), grubościennych.

Ten sam charakter miała zawartość kulturowa w obrębie odcinków 26 c, d, na których wyeksplorowano na głęb. 0,75 m kilkanaście fragmentów kaflki garnkowych, fragmentów przydennych, przykrawędnych i brzuścowych naczyń toczonych. Niżej zaś, przy podwalinie na głęb. 1,00-1,20 m znaleziono część trójnóżki, fragment wylewu naczynia siwionego zdobionego wyświeceniem oraz ułamki (12 szt.) brzuścowe i wylewy profilowane naczyń toczonych i części (3 szt.)

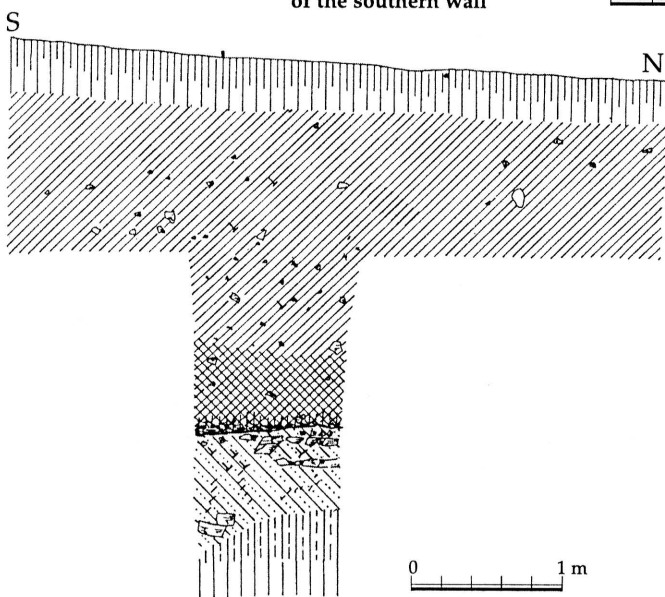
obtaczanego naczynia wypalonego w atmosferze utleniającej (o cechach typowo wiejskiej ceramiki z przełomu wczesnego średniowiecza na średniowiecze). Stąd też pochodzi fragment sztabki żelaznej (Tabl. XVII-5), w przybliżeniu prostokątnej, dł. zach. 6 cm, szer. 1-1,6 cm, grub. 0,3 cm.

18. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I, wykop III, działka 26a-b. Profil A-B części ściany południowej od strony wewnętrznej
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1, dig III, plot 26 a-b. Profile A-B of the southern wall from the inside

19. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I, wykop III, działka 26a-b. Profil C-D części lica ściany od strony południowej
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1, dig III, plot 26 a-b. Profile C-D of part of the face of the southern wall

20. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I, wykop III. Profil ściany zachodniej działki 26
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1, dig III. Profile of the wall of western lot 26

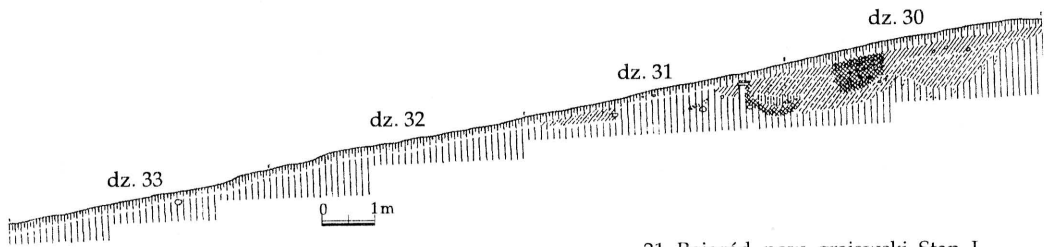
Wykop IV

Wykop IV wytyczono prostopadle do podnóża naturalnego wzniesienia, na którym posadowione jest grodzisko, od jego strony S, na skłonie jeszcze obecnie dość ostro opadającym ku jezioru. Wykop dł. 20 m na osi N-S i szer. 2 m, podzielono – podobnie jak inne wykopy – na 5-metrowe odcinki, numerując je od N jako kolejne działki nr 30-33.

Na całej powierzchni wykopu, zwłaszcza działek 30 i 31, w warstwie I, wielokrotnie zakłócającej orką, grub. ca 0,20-0,28 m, wystąpiły mechanicznie przemieszczone po stoku ułamki cegieł, zaprawy, ceramiki obtaczanej i toczonej ze śladami polewy, fragmenty kaflí oraz kości zwierzęcych, w tym ułamków bydła (17 szt.), świni i owcy/kozy (po 5 szt.), owcy i konia (po 2 szt.), pojedynczo łosia i ptaka oraz 13 szt. nieokreślonych pod względem przynależności gatunkowej. Na powierzchni darni odkryto fragment przęślika (?) z łupku oraz srebrną monetę – półtorak Zygmunta III Wazy – bitą w mennicy w Bydgoszczy z datą emisji 1622. Na awersie pod koroną tarcza polowa z herbami Polski i Litwy na przemian oraz snopkiem Wazów w środku. W otoku: SIGIS 3 DG REX PM DL. Na rewersie zaś jabłko królewskie, po jego bokach dwie dwójki. W otoku: * MONE NO 2 REG POLO. Średnica wynosiła 19 mm (**Ryc. 7/3-4**).

W obrębie warstwy – obok kilkudziesięciu rozdrobnionych ułamków kaflí i fragmentów nowożytnej ceramiki toczonej i gruzu – wystąpiły drobne ułamki (14 szt.) ręcznie lepionych naczyń o powierzchniach chropowatych, barwy jasnobrunatnej, z domieszką średnioziarnistą tłuczni, niektóre wtórnie przepalane, pośród nich fragment naczynia z części brzuścowej (**Tabl. XXII-6**), z rytym ornamentem, bardzo starannie wykonanym w postaci pasma skośnych kresek obramowanych dwoma poziomymi liniami (o cechach ceramiki późnego okresu rzymskiego/okresu wędrówek ludów); fragment wylewu małego naczynka barwy jasnobrunatnej (**Tabl. XXII-5**) o brzegu zaokrąglonym; fragment przydennej naczynia grubościennego, z widocznymi białymi ziarnami domieszki na szorstkiej powierzchni, barwy brunatnoszarej, o dnie płaskim odcinanym, zapewne z przełomu okresu wędrówek ludów na wczesne średniowiecze. Proporcjonalnie więcej zalegało tu części wczesnośredniowiecznych naczyń obtaczanych (ca 60 szt.), między innymi fragmenty ich górnych partii (**Tabl. XXII-1**) z ornamentem zwielokrotnionej linii falistej, brzuśców ze śladami rowków dookólnych, sporadycznie z ornamentem stempelkowym (**Tabl. XXIII-5**), ułamek wylewu o krawędzi skośnie ściętej, średn. ca 14 cm oraz części przydenne o prostych dnach, barwy jasnobrunatnej i szarobrunatnej, z widocznymi na powierzchni ziarnami domieszki.

Poziomy osadnicze ujawniły się jedynie na dwóch działkach, 30 i 31, położonych najbliżej podnóża wzniesienia, a więc na dł. niecałych 10 m (**Ryc. 21**). Wypływającą się w kierunku S warstwę II tworzyła intensywnie ciemna, szarobrzowa ziemia o miąższości 0,15-0,25 m. Nie wyznaczała ona poziomu chronologicznego, miała charakter wyraźnie zsuwowy, a jej zawartość kulturowa była silnie przemieszana, co sygnalizowała obecność zalegającej na wtórnym złożu ceramiki z okresów różnoczasowych, choć daje się zauważyć dominującą w niej obecność ceramiki ręcznie lepionej oraz obtaczanej.

21. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
 Profil ściany zachodniej wykopu IV (działki 30-33)
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1.
Profile of the wall of western dig IV (lots 30-33)

Z głęb. 0,35 m (działka 30) pochodzi fragmentarycznie zachowany rożek (Tabl. XVII-7) o powierzchni wygładzonej, zach. dł. 3,2 cm i szer. 1,5x1 cm (MOB-A. kat. 2416) oraz fragment krzesiwa ogniwkowego (Tabl. XVII-8), zach. dł. 5,9 cm, średn. do 1,3 cm, grub. 0,3 cm (MOB-A. kat. 2417). Łącznie z nimi wyeksplorowano fragmenty naczyń ręcznie lepionych, w tym wylew o średn. ca 20 cm (Tabl. XVIII-3) nachylony do wnętrza naczynia, być może misowatego, z krawędzią niestarannie pionowo nacinaną (okres wczesnej epoki żelaza?); zrekonstruowany z trzech ułamków fragment naczynia dwustożkowatego (Tabl. XVIII-1) o powierzchni lekko wygładzonej, jasnobrunatnej, grub. ścianek 0,8 cm; fragment wylewu o średn. ca 18 cm naczynia (Tabl. XVIII-7) o brzegu nierównym, lekko spłaszczonym, powierzchni gładkiej, jasnobrunatnoceglastej z zewnątrz, szarej wewnątrz (okres wpływów rzymskich) oraz część wylewu, przypuszczalnie miski ostro profilowanej (Tabl. XVIII-2) o brzegu zaokrąglonym, powierzchni szarobrunatnej, silnie zniszczonej. Pośród fragmentów (55 szt.) brzuścowych ręcznie lepionych o powierzchniach barwy jasnobrunatnej, szorstkich oraz chropowatych, niekiedy przecieranych, znajdowały się: ułamek grub. 0,6-0,8 cm, barwy jasnobrunatnej, zdobiony zaszczypywaniem oraz fragment ze śladami ornamentu paznokciowego, oba z grubą domieszką wychodzącą na powierzchnię; ponadto mały fragment wygładzony, cienkościenny, barwy brunatnej; fragment lekko wklęsłego dna nóżki pucharka (Tabl. XVIII-4), a także fragment innej nóżki pucharka (Tabl. XVIII-5), o dnie lekko wklęsłym, od wewnątrz wypukłym, z dużą domieszką drobnoziarnistej domieszki i powierzchni szarej; ponadto część cienkościennej czaszy, zapewne pucharka na pustej nóżce (Tabl. XVIII-6), sklezionej z małych 6 ułamków, o wylewie zaokrąglonym, powierzchni brunatno-czarnej pokrytej ornamentem pionowo-skośnych kresek, charakterystyczny w formie dla grupy olsztyńskiej fazy E; fragment brzuścowy naczynia o powierzchni wygładzonej, zdobiony naprzemianległymi kreskami, tworzącymi pasmo. Na uwagę zasługuje także fragment przydenny naczynia o powierzchni na zewnątrz brunatnej, wewnętrznej czarnej z białymi ziarnami tłuczni na powierzchni, podobnie jak dwa ułamki jednego dna o średn. pierwotnej ca 12 cm, barwy jasnobrunatnej od zewnątrz, czarnej od wewnątrz, o powierzchni chropowatej, z cechami kwalifikacji czasowej przełomu okresu wędrowek ludów na okres wczesnego średniowiecza.

Obtaczaną ceramikę wczesnośredniowieczną reprezentowały tu fragmenty (27 szt.) brzuścowe grub. 0,5-0,8 cm, barwy szarobrunatnej, ze śladami krzywo prowadzonych rowków dookólnych na powierzchni, w tym jeden w połączeniu ze

zwielokrotnioną linią falistą; także fragmenty (2 szt.) przydenne, jeden o dnie lekko wklęsłym i wyodrębnionym, z podsypką, drugi o dnie płaskim (Tabl. XX-6) ze śladami bardzo słabego obtaczania, dość prymitywne, średn. 0,8 cm. Obok ułamków wylewów (16 szt.) silnie obtaczanych o krawędziach różnie ukształtowanych: z okapem, lekko profilowanych, ściętych obustronnie lub tylko na zewnątrz (Tabl. XX-1), spłaszczonych odgórnie, o średn. 10-24 cm i zdobionych niekiedy u nasady wyodrębnionej łagodnie szyjki dwoma pasmami kilkakrotnej linii falistej (Tabl. XX-2, 4), występowały także fragmenty (6 szt.) wylewów naczyń słabo obtaczanych ze śladami lepienia wałków, barwy brunatnej, o krawędzi lekko spłaszczonej, z pojedynczą głęboko rytą linią falistą wysoko umieszczoną i rowkami dookolnymi pod nią (Tabl. XX-5, 7). Na tym poziomie działki wyeksplorowano tylko jeden fragment wylewu naczynia toczonego(?) o krawędzi z wąskim okapem (Tabl. XX-3).

Pośród fragmentów kości zalegających w tej warstwie wyróżniono ułamki bydła (39 szt.) świni (9 szt.), owcy/kozy (18 szt.), konia (11 szt.) oraz ptaka (1 szt.), a pośród zwierząt dzikich pojedyncze fragmenty kostne jelenia, sarny, dzika, tura/żubra, muflona (?) oraz niedźwiedzia. Około 40 fragmentów kości nie dało się określić.

Poziom II swym zachodnim krańcem czytelny był jeszcze na działce 31, gdzie wypłycał się do całkowitego zaniku. W stropie tego poziomu wystąpił częściowo uszkodzony przęślik gliniany krążkowaty (MOB-A. kat. 2419) barwy szarej (Tabl. XXII-10), średn. 4 cm, wys. 1,3 cm, średn. otworu 0,7 cm oraz fragmentarycznie zachowane szydło (?) rogowe (MOB-A. kat. 2418) o wygładzonej powierzchni i śladach celowej obróbki, dł. 7,3 cm (Tabl. XVII-10). Pośród ceramiki wyróżniono fragmenty naczyń ręcznej roboty, w tym proste wylewy (Tabl. XXII-2, 11) naczyń misowatych (2 szt.), o brzegu spłaszczonym od góry, powierzchni wygładzonej, barwy czarnobrunatnej, grub. ścianek 0,9 cm (okres wpływów rzymskich/okres wędrówek ludów) oraz fragment wylewu (Tabl. XXII-12) o zaokrąglonym brzegu (okres wędrówek ludów/okres wczesnego średniowiecza?).

Kilka ułamków ręcznej roboty pochodziło z części brzuścowych, w tym ułamek naczynia z wygładzoną powierzchnią barwy szaroczarnej, fragment (Tabl. XXII-4) zdobiony na załomie ornamentem paznokciowym (późny okres wpływów rzymskich/okres wędrówek ludów), ułamki brzuścowe naczyń grub. 0,8-1 cm (Tabl. XXII-7, 9), barwy jasnobrunatnej, pokryte na całej powierzchni dwoma pasmami zaszczypywań. Pozostałe części (49 szt.) reprezentowały naczynia słabo obtaczane, o powierzchniach brunatnoszarych, przełomie jedno- i dwubarwnym, dnach płaskich niewyodrębnionych, brzuścach czasem pokrytych płytkimi rysami, nie rowkami. Wykonane były z gliny z zawartością średnio- i gruboziarnistego tłucznia i uformowane w ścianki grub. 0,8-1,3 cm.

Poziom II zniwelował część stropową dwóch zarysów, zalegających pod nim i słabo zarysowanych w rzucie poziomym. Kształtu nieregularnego, średn. ca 2 m, w przekroju nieckowate, charakteryzowały się wypełniskiem brunatnej ziemi o miąższości ca 0,50 m, w którym wystąpiła ceramika ręcznie lepiąca, czasem silnie przepalona oraz kości zwierzęce. Być może były to fragmentarycznie odsłonięte relikty obiektów mieszkalnych (?) w postaci zagłębionych w naturalne

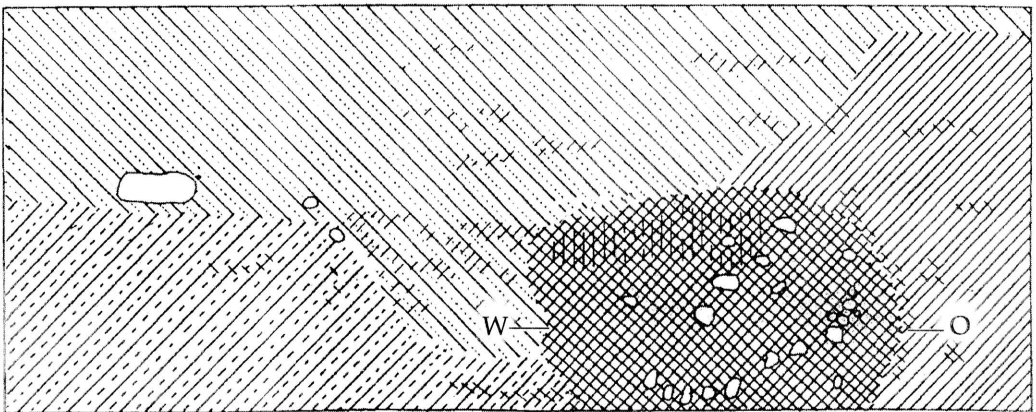
podłoże jam. W obrębie zarysu nr 1 (działka 30), spośród ręcznie lepionej ceramiki pewne cechy wczesnożelazne wykazują fragmenty (4 szt.) brzuścowe, o powierzchniach szorstkich, w tym dwa grubościennie (1 cm), z których jeden z wyrobionym dolkiem na powierzchni (Tabl. XXI-6), a także ułamek wylewu (Tabl. XXI-1) z brzegiem zaokrąglonym i spłaszczonym, o powierzchni szorstkiej oraz część naczynia misowatego, o krawędzi zachylonej do wnętrza, zaokrąglonej i nacinanej lekkim skosem (Tabl. XXI-7).

W grupie naczyń ręcznie wykonanych (24 szt.) przeważały fragmenty o kwalifikacji chronologicznej przypadającej na okres wpływów rzymskich i wędrówek ludów, w tym fragment brzuścowy większego naczynia bardzo starannie wykonanego (Tabl. XXI-3), o powierzchni wygładzonej, brunatnej miejscami zszarzałej, zdobiony pasmem skośnych kresek ujętych obustronnie poziomymi liniami, grub. ścianki 0,8 cm; fragment przydenny o dnie płaskim (Tabl. XXI-5) i powierzchni ścianek bocznych gładkich, „tłustych” w dotyku, barwy jasnobrunatnej; ponadto fragmenty brzuścowe (11 szt.) naczyń o powierzchniach chropowaconych i obrzucanych płynną gliną; fragment cienkościennego naczynia, starannie wykonany, wygładzony obustronnie i przecierany, barwy brunatnoszarej, innej barwy czarnej; fragment z załomu brzuśca (Tabl. XIX-7) naczynia zdobionego ornamentem odcisków palca; ułamki wylewu ze śladami zdobienia paznokciowego oraz stopka nóżki pucharka, z dnem wklęsłym o średn. 3,7 cm (Tabl. XXI-2), barwy siwoczarnej i ułamek naczynia o powierzchni lekko szorstkiej, barwy jasnobrunatnej (Tabl. XXI-4), ornamentowany pasmami poziomych łezkowatych wgłębień i ukośnych kresek, (późny okres wędrówek ludów/wczesne średniowiecze?). Pośród nich znajdowały się tylko trzy części naczyń obtaczanych z gęstymi rowkami dookolnymi na powierzchni.

Analogiczną chronologicznie zawartość kulturową wykazał zarys nr 2 (działki 30 i 31), w obrębie którego dominowała ceramika ręcznej roboty. Część fragmentów (21 szt.) była silnie przepalona wtórnie i zżużlona. Na uwagę zasługuje fragment brzuścowy naczynia grubościennego (1,3 cm), pokryty na całej powierzchni zaszczypywaniem o słabo czytelnym układzie, przypuszczalnie jodełkowym; część (wylepionej z kilku ułamków) czaszy o średn. 14 cm cienkościennego pucharka na pustej nóżce (Tabl. XXIII-4), o czarnej, wygładzonej powierzchni zdobionej trzema, wewnątrz gęsto nakłuwanymi, poziomymi rowkami; fragmenty brzuścowe (23 szt.), o powierzchniach chropowaconych, w tym ze śladami zdobienia pasmem wgłębień paznokciowych i palcowych na załomie brzuśca; mały fragment brzuścowy obustronnie gładki, zdobiony skośnymi kreskami; fragment brzuścowy z plastyczną listwą nacinaną skośnie, o powierzchni spękanej, barwy ceglastobrunatnej z zewnątrz, szarej wewnątrz oraz fragment przydenny o dnie płaskim niewyodrębnionym, jasnobrunatnej barwy, z domieszką grubych ziaren łucznia. Także i w tym obiekcie znajdowało się tylko kilka części naczyń, które można zakwalifikować na wczesną fazę wczesnego średniowiecza (Tabl. XXI-9) oraz na XII/XIII w.

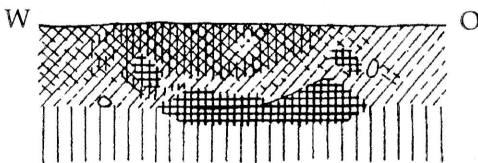
Zarówno warstwa II, jak i obiekt 1 zostały naruszone wczesnośredniowiecznym wkopem, przypuszczalnie pełniącym funkcję wędzarni ryb (Ryc. 22-23). Krawędź wkopu, zwłaszcza od strony wschodniej, wyznaczały regularnie choć luźno ułożone kamienie. W rzucie kolisty, średn. 1,10 m, o bokach prostych

i płaskim dnie równoległym nieco do skłonu wzgórza, charakteryzował się wypełniskiem o miąższości ca 0,50 m ciemnoczarnej ziemi z dużą ilością łusek i ości rybich, z licznymi węglami drzewnymi dębu (*Quercus sp.*), jesionu wyniosłego (*Fraxinus excel.*) i leszczyny pospolitej (*Corylus avellana*) oraz przepalonymi drobnymi kamieniami. Dno płaskie tworzył do 0,25 m grubości kolisty pokład silnie przepalonej polepy o podwyższonych do góry krawędziach. Brytki polepy i sprażonej gliny występowały na różnych głębokościach, ale kumulowały się wyraźnie przy bokach wkopu, co sugeruje, że jama była wylepiona gliną. Z powierzchniowej części wypełniska pochodzą (4 szt.) fragmenty ręcznie lepiione, w tym dwa większe i grubocienne 0,9-1 cm: jeden schropowacony, polewany płynną gliną, drugi ze śladami poziomego zagładzania, oba o powierzchniach barwy brunatnej oraz mały fragment brzuścowy chropowacony, barwy brunatnej, z ostatniej fazy wędrówek ludów VI-VII w. Natomiast z obrębu wypełniska obiektu wyeksplorowano kilkanaście części naczyń słabo obtaczanych na wolnym kole, wewnątrz z wyraźnymi śladami lepienia wałków, z zewnątrz zdobionych nierównymi, dookólnymi płytkimi raczej rysami niż rowkami, niekiedy przecieranymi, sporadycznie jak na ułamku (Tabl. XIX-2) o obmazywanej powierzchni zdobionej podwójną linią falistą i śladowo zachowanym dookólnym rowkiem wykonanym patykami. Charakteryzowały się nierównym wypałem, dość tłustą gliną, z grubszymi ziarnami tłuczni, czarną barwą wewnętrznych powierzchni, zaś zewnętrznych szaroczną lub jasnobrunatną.

0 1 m

22. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I.
Wykop IV. Rzut poziomy jamy
(wędzarni?) na działce 30
Rajgród, commune of Grajewo.
Site 1. Dig IV. Horizontal plan
of a burrow (smoke-house?) in plot 30

0 1 m

23. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I. Wykop IV.
Przekrój W-O przez jamę (wędzarnię?) na działce 30
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1. Dig IV.
Cross-section of a burrow (smoke-house?) in plot 30

Współwystępowały z nimi części naczyń ręcznie lepionych, jak wylew naczynia (Tabl. XIX-5), barwy ceglastobrunatnej o brzegu zaokrąglonym i od strony wnętrza zdobiony rzadko rozstawionymi odciskami paznokcia (późny okres wędrówek ludów/okres wczesnego średniowiecza). Uwagę zwracają przykrawędne fragmenty (Tabl. XIX-3, 4, 6) naczyń o wycienionym wylewie i zaokrąglonej, ale niestarannie opracowanej krawędzi i silnie wydętym brzuchu zaraz pod wylewem, o powierzchni nierównej, ale gładzonej, barwy jasnobrunatnej i szarobrunatnej, z dużą ilością domieszki w glinie, grub. ścianki 0,6-1,2 cm. Wykonane ręcznie w starej technologii, mogły egzystować obok naczyń obtaczanych w X/XI w.

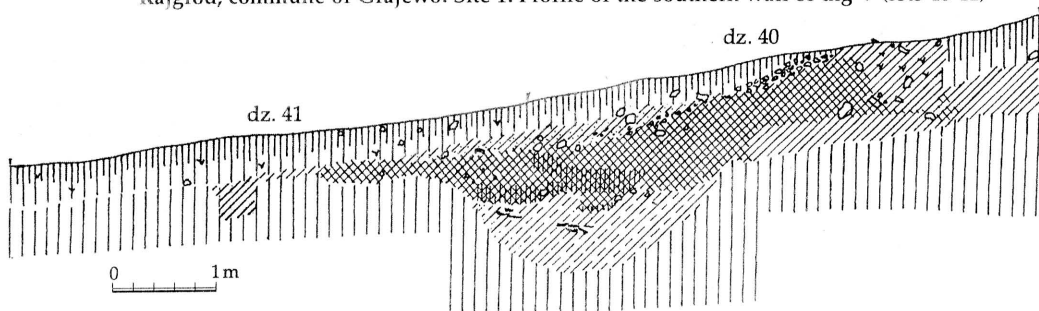
W zbiorze tym udział miało także kilkanaście fragmentów naczyń obtaczanych o krawędziach prosto i skośnie ściętych na zewnątrz lub profilowanych (Tabl. XIX-1), dobrze wypalonych, z rowkami dookołnymi zwarcie lub szeroko rozstawionymi, jak w przypadku jednego większego naczynia grubościennego o średn. wylewu 18 cm, niekiedy z szeroko prowadzoną linią falistą u nasady wyodrębnionej szyjki (Tabl. XX-7).

Między ceramiką znajdowały się pojedyncze fragmenty kości bydła, świni i jelenia.

Wykop V

Wykop V dł. 10 m po osi W-O, założono u podnóża grodziska w części wschodniej, wyznaczając go dwoma działkami 40 i 41 (Ryc. 24). Pod warstwą grub. 0,15 m humusu współczesnego w obrębie działki 40 zlokalizowano wkop nowożytny o średn. ca 0,70 m i głęb. do 0,45 m, z wypełniskiem szarociemnej ziemi nasyconej gruzem budowlanym, grudkami zaprawy, fragmentów cegieł oraz kilkoma kamieniami. Wypełnisko to dawało początek identycznej pod względem konsystencji i kolorytu warstwie podhumusowej, która ciągnęła się wypływającym pasmem do końca działki 41, gdzie zalegała już na gliniastym calcu. Zawierała fragmenty ceramiki, ułamki cegieł oraz brytki zaprawy wapiennej, kafli, gruzu budowlanego oraz kilka kości zwierzęcych, w tym bydła, owcy/kozy i przypuszczalnie tura. Spąg tej warstwy był równoległy do zbocza wzgórza. Pośród materiału przemieszczonego mechanicznie odkryto (działka 40) pręt metalowy (Tabl. XVII-11), okrągły w przekroju, dł. 14 cm, średn. 0,4 cm oraz dwustożkowy przesłik gliniany (działka 41) obtaczany (Tabl. XXV-4), z ostrym załomem zdobionym sześcioma grupami nacięć, średn. 2,5 cm, wys. 1,2 cm (MOB-A. kat. 2421), a także fragmenty naczyń ręcznej roboty, brzuścowe (2 szt.) o chropowatej powierzchni, o cechach ceramiki z przełomu okresu wpływów

24. Rajgród, pow. grajewski. Stan. I. Profil ściany południowej wykopu V (działki 40 - 41)
Rajgród, commune of Grajewo. Site 1. Profile of the southern wall of dig V (lots 40-41)

rzymskich na okres wędrówek ludów oraz fragmenty (ca 70 szt.) naczyń niestarannie obtaczanych, wykonanych z gliny z domieszką białych ziaren tłuczni. Krawędzie (2 szt.) pogrubiałe, spłaszczone od góry, dno (1 szt.) prymitywnie lepione na dużej ilości podsypki i z zewnątrz obtaczane, o cechach pozwalających określić ceramikę na wczesny okres XI w.

Fragmenty naczyń o wypale redukcyjnym prezentowały ułamki brzuścowe (15 szt.), w tym naczynia baniaste, zdobione pasmami poziomych i pionowych wyświeceń (**Tabl. XXV-5**), wylewy z okapem (2 szt.), zapewne dzbanów z wyświecanym wzorem pod wylewem o średn. ca 9-10 cm oraz w analogiczny sposób zdobione fragmenty przydenne (2 szt.) o płaskich dnach o średn. ca 7-7,4 cm. Oprócz fragmentów płytki cedzakowej (**Tabl. XXIV-2**) i dużej misy cienkościennej, o krawędzi zdobionej plastycznie odciskami palca (**Tabl. XXIV-1**), pozostałe (ca 40 szt.) ułamki naczyń toczonych o wypale utleniającym, czasem ze śladami polewy, były mało charakterystyczne.

Stosunkowo w dużej ilości wystąpiły tu części kafli, a pośród nich ułamki kafli kasetonowych, płytowych (ca 40 szt.) zdobionych plastycznie motywem geometrycznym „tapetowym” i roślinnym, o powierzchniach wklęsłych jak (3 szt.) kafel z polewą barwy oliwkowej, o wymiarach 18x18 cm, obramowany listwą szer. 1 cm, ponadto kawałki kafli prostokątnych (**Tabl. XVI-3**), z kanelurami, narożnikowych i gzymsowych oraz fragment zwieńczenia (**Tabl. XIV-3**). Ich cechą charakterystyczną była głównie zielona barwa polewy, zaś od strony spodniej odciski splotu płóciennego tkaniny, okopcenia i obmazywania. Z licznych tu (89 szt.) ułamków komór silnie profilowanych, z wałeczkiem na zewnątrz (**Tabl. XIII-5**), wyróżniał się jeden z wałeczkiem od wewnątrz.

Wkop nowożytny przeciął na całej głębokości trzecią warstwę intensywnie czarnej ziemi, która zalegała grubością 0,20 m bezpośrednio pod humusem na krańcu zachodnim działki 40, a po dwóch metrach w kierunku wschodnim nakryta była wyżej opisanym podhumusowym pokładem szarociemnej ziemi. Opadając ku wschodowi zwiększała swą miąższość do 1 m, przybierając w profilu południowym kształt nieckowaty o dnie płaskim szer. ca 2 m. Swym krańcem wschodnim, na styku działek 40 i 41, nawarstwiała się na mniejsze nieckowate zagłębienie o szer. ca 1 m i miąższości 0,40 m, o podobnym charakterze wypełniska, z gruzem ceglanym w górnej swej partii.

Z warstwy III pochodzi dużych rozmiarów haczyk żelazny na ryby (**Tabl. XVII-12**) z jednym zadziorem, dł. 10,8 cm (MOB-A. kat. 2420) oraz fragmenty ceramiki, różniące się między sobą cechami technologii wykonania. Ilustrują to fragmenty naczyń ręcznie lepionych, w tym fragmenty (3 szt.) barwy brunatnej o powierzchniach chropowatych, grub. 0,7-0,9 cm, część wylewu o brzegu bardzo starannie karbowanym, (**Tabl. XXV-1**) wykonanym z tłustej gliny, o powierzchni dość gładkiej, barwy szarej oraz fragment brzegu naczynia misowatego o zaokrąglonym brzegu, z powierzchnią wygładzoną, czarną, (**Tabl. XXV-3**), o kwalifikacji chronologicznej okresu wędrówek ludów. Różnią się one od fragmentów naczyń niestarannie obtaczanych, jak wylewy (11 szt.) (**Tabl. XXIV-5**), z ziarnami domieszki na powierzchni; fragment przykrawędny naczynia lepionego ręcznie i obtaczanego na wolnym kole (**Tabl. XXV-2**), czego ślady widoczne są tylko od wewnątrz; ponadto fragment wylewu o średn. ca 16 cm,

o krawędzi naczynia lekko profilowanej, ze śladami obtaczania widocznymi bardziej na powierzchni zewnętrznej, od wewnątrz ze śladami zagładzania paluchem i dziurkami po ziarnkach tłucznia. Fragment ten może być świadectwem ścierania się dwóch tendencji: budowania profilu rozbudowanego, przy jednoczesnym słabym obtaczaniu. Także części przydenne (5 szt.) noszą znamiona słabego obtaczania ze śladami widocznymi od wewnątrz. Gлина zawierała grubą domieszkę tłucznia, którego ziarna przesuwaly się w trakcie obtaczania po zewnętrznej powierzchni, pozostawiając ubytki (Tabl. XXIV-5). Wyraźne użycie koła reprezentują fragmenty silnie obtaczane, jak część wylewu o średn. 16 cm, naczynia (Tabl. XXIV-3) z krawędzią zaokrągloną, słabo wyodrębnioną szyjką, u nasady której występują ryte rowki dookoła, także fragment wylewu o średnicy ca 16 cm, z krawędzią wylewu lekko pogrubiałą, zdobiony pod słabo wyodrębnioną szyjką rytymi niestarannie ale głęboko rowkami (Tabl. XXIV-4), fragment wylewu o średn. 14 cm, o krawędzi skośnie ściętej, z domieszką ziarnistą, widoczną na powierzchni.

Natomiast fragment części przykrawędnej naczynia obtaczanego z wylewem o średn. 22 cm, o krawędzi prosto ściętej na zewnątrz, o baniastym brzuścu zdobionym potrójną linią falistą i rowkami dookólnymi (Tabl. XXIV-6), stylistycznie nawiązuje do form ręcznie lepionych, o największej wydętości brzuśca zaraz pod wylewem, znanych z wykopu IV.

Warstwa III nawarstwiona była na styku działek 40 i 41 na obiekt nieckowaty w przekroju, zagłębiony w naturalne podłoże. Dno szer. ca 1,30 m znajdowało się na głęb. 2 m. Wypełnisko tworzyła jasnobrunatna glina tylko z węglami drzewnymi, której zabarwienie zbliżone było do ujawnionych częściowo nieckowatych zarysów w wykopie IV. Być może jest to pozostałość po otaczającej u podnóża stromizny wzgórza zabudowie, jak już wyżej wspomniano, lub ewentualne ślady po rowie, który w przybliżeniu ma ten sam promień przebiegu na obu wykopach.

WYNIKI BADAŃ

Przemieszanie warstw kulturowych intensywną w różnych czasach działalnością człowieka jest wyrazem przeobrażeń, jakim podlegało wzgórze grodziskowe. Niwelacje jego powierzchni, prace budowlane i uprawy rolne lub ogrodowe, aż po czasy współczesne, spowodowały, że odkryty inwentarz ruchomy w obrębie eksplorowanych wykopów został właściwie pozbawiony kontekstu stratygraficznego. Niejednolity kulturowo i chronologicznie charakter warstw, często zasypiskowych, zdecydował o wyróżnieniu w trakcie badań zasadniczych poziomów użytkowania terenu. Stan ich zachowania musiał wpłynąć na metodę procesu eksploracyjnego i niekiedy decydował o badaniach warstwami mechanicznymi.

Najistotniejszym problemem naukowym, który wyłonił się w trakcie badań tego obiektu, było znalezienie odpowiedzi na pytanie, ile faz zasiedlenia wzgórza zdołamy określić na drodze rozpoznania archeologicznego. Zadanie takie z reguły przysparza wielu trudności na stanowiskach wielokulturowych, tym razem trudności te były spotęgowane ograniczoną ilością określeń taksonomicznych inwentarza.

W trakcie badań niewątpliwie dokonano rozpoznania stanu zachowania poziomu użytkowego, nie zawsze jednak zdefiniowano go pod względem funkcjonalnym. Prosty z pozoru układ nawarstwień nie pozwolił na definitywne rozstrzygnięcia nie tylko ze względu na zbyt częste występowanie warstw zasypiskowych, ale też ograniczoną przestrzeń eksploracji. Prace wykopaliskowe ujawniły szczątkowe, nie wyodrębnione stratygraficznie, ślady użytkowania tego terenu we wczesnej epoce żelaza, w miarę wyraziste dowody osadnictwa pochodzącego z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrowek ludów oraz z różnych faz okresu wczesnego średniowiecza. Reprezentowany jest okres późnego średniowiecza, a najobficiej przez inwentarz ruchomy i stratygrafię czasy nowożytny – po połowę siedemnastego wieku, kiedy kres osadnictwu przyniosły tu zapewne najazdy szwedzkie.

Fragmety wykopów I i II (działki 6-9, 11-13) sugerują, że plateau wzgórza grodziskowego nie było równomiernie wykorzystywane. Świadczyłyby o tym obecność ciemnoszarej warstewki ziemi, miejscami nikłej tylko grubości (działki 20-21) lub całkowity brak jakichkolwiek śladów osadniczych w niektórych partiach odkrytej przestrzeni, gdzie warstwa humusu współczesnego bezpośrednio zalegała na geologicznej warstwie gliny calcowej. Nie możemy jednak wykluczać, że spłaszczenie dzisiejszej powierzchni wzgórza następowało w miarę zagospodarowywania przestrzeni, zacierając pierwotną, naturalną formę wraz z ewentualnymi pozostałościami starszych faz osadnictwa.

Odkrycie w wykopie I, od strony wschodniej, pierwotnego zasięgu stoku wzgórza oraz zalegających *in situ* na warstwie pierwotnej próchnicy reliktyw konstrukcji I łącznie z inwentarzem ruchomym, pozwala – w świetle złego stanu zachowania pozostałych odkrytych reliktyw – na interpretację jednego z najstarszych okresów użytkowania wzgórza. Zachowany układ śladów dał możliwość ustalenia sposobu budowy umocnienia obronnego, które składało się z czterech rzędów belek (dranic?), nakładanych poziomo na siebie i dociskanych klinującymi je pionowymi kołkami w odcinkach między pionowo wbitymi słupami. Mógł to być rodzaj kilkurzędowego płotu obronnego zbudowanego na stoku. Ślady te były zauważalne na głęb. od 1,24 m do 1,73 m we wschodnim profilu działki 2 i północnym działki 1. Zalegający tu materiał ceramiczny był silnie rozdrobniony, nie pozwalał na rekonstrukcję żadnej z form naczyń ręcznie wytwarzanych. Analiza wyrobu gliny z zawartą w niej domieszką, uformowanie krawędzi oraz opracowanie powierzchni pozwala łączyć tę ceramikę z cechami naczyń mieszczących się w ramach bałtyjskiej ceramiki przełomu późnego okresu rzymskiego na okres wędrowek ludów, z tendencją – jak się wydaje – do fazy D. Ten typ ceramiki ręcznej roboty, występujący stosunkowo często na złożu wtórnym w każdym z wykopów, poświadcza dobitnie, że teren wzgórza był zasiedlony w tym okresie, mimo że nie zachowały się na badanym obszarze żadne obiekty przestrzenne.

Podobny w charakterze pas umocnienia odkryty został na zboczu grodziska w Osinkach, pow. suwalski. Stwierdzono tam gankową palisadę zbudowaną z dwóch naprzemianlegle wbijanych pali, umacnianych z zewnątrz dużymi kamieniami, od wewnątrz zaś, na wyższym poziomie, brukiem kamiennym. (J. Okulicz 1963, s. 207-208). Konstrukcja ta datowana została na podstawie

fragmentów naczynia na V-VI w. n.e. Ten typ płotów-palisad nieobcy jest na terenach bałtyjskich, gdzie stanowi jedną z tradycyjnych długotrwałych form systemu obronnego od V wieku aż po X-XII w.

Ślady konstrukcji drewnianej II czytelne były w strefie pierwotnej krawędzi stoku w wykopie I (działka 2). Tworzyły je pionowo wkopane w calec na głębokość 0,40-0,45 m słupy ustawione w 5 poprzecznych rzędach, łącznej szerokości 3,5 m. Słupy sytuowane były w rzędach na tych samych osiach, przy czym ostatni zewnętrzny rząd znajdował się na samej krawędzi ówczesnej platformy wzgórza. Słupy umocnione były ziemią oraz dużymi kamieniami (działki 1/2). Nie stwierdzono natomiast obecności polepy, co pozwala sądzić, że nie zastosowano tu gliny w celu umocnienia konstrukcji.

Wyrazistą obecność suchego rowu fosowego stwierdzono w obu wykopach, na ich wschodnich krańcach (działki 1/2 i 16). Fosa powstała poprzez wcięcie w naturalny stok wzgórza sięgając głębokości 1,50-1,55 m. Zaleganie elementów drewna w obrębie południowej części rowu w wykopie I należy łączyć z okresem zniszczenia konstrukcji drewnianej II. Nie wydaje się, aby mogły to być ślady szalunku z bocznej fosy, ponieważ nie zaobserwowano ich w części odkrytej w wykopie II. U podnoża wewnętrznej strony konstrukcji wału ułożony był bruk kamienny, który wystąpił w analogicznym układzie w obu wykopach.

Relacje przestrzenne względem siebie odkrytych fragmentów konstrukcji słupowej II, bruków kamiennych oraz położonego na zewnątrz rowu fosowego, pozwalają stwierdzić, że wszystkie te elementy tworzyły części jednego systemu obronnego. Trudno jest jednak w oparciu o nikle przesłanki ustalić jego chronologię. Brak nawiązań do warstwy wyraźnie wczesnośredniowiecznej nie pozwala na wykluczenie ewentualnej możliwości powiązania tych elementów obronnych z okresem funkcjonowania wielkiego dworu z jego kompleksem zabudowań gospodarczych. Rezydencje tego typu były bowiem już od późnego średniowiecza do połowy XVII wieku siedzibami chronionymi drewnianymi umocnieniami w postaci częstokółów, czy parkanów z basztami lub wałem i fosą (W. Krassowski 1990, s. 106 i nast.). Zważywszy na kontekst przestrzenny, związany z odkrytymi obiektami nowożytnymi w Rajgrodzie, hipoteza ta wydaje się prawdopodobna.

W ograniczonym zakresie uzyskaliśmy informacje z relikwów konstrukcji kamienno-ceglanej. Wzniesiona w pobliżu zachodniego skraju plateau wzgórza, została odkryta w małym fragmencie, a stan jej zachowania utrudnia interpretację. Wielkość cegieł nie może być jedynym kryterium pozwalającym na ocenę ich chronologii. Można jedynie stwierdzić, że rajgrodzkie cegły „palcówki” reprezentują typ cegieł rowkowanych o mniejszych rozmiarach, przy czym przy ich datowaniu należałoby brać pod uwagę chronologię występowania na tych terenach tak zwanego gotyku mazowieckiego. Podjęta próba porównawcza pomiaru cegieł odkrytych w badaniach archeologiczno-architektonicznych na Białostocczyźnie, w tym w Szczuczynie, Sejnach, Supraślu, Krasnymborze, Wąsoszu i Rutkach (A. Czapska 1971, s. 188) wykazuje, że najbardziej zbliżone do egzemplarzy rajgrodzkich są wymiary cegieł z zamku obronnego w Białymstoku (258x130x60 mm w alkierzu, I kondygnacja) z około 1602 roku (J. Glinka 1961, s. 64 przypis 50). Brak opracowania konstrukcji kamienno-ceglanej odkrytej w trakcie badań (w latach 1967-1970) na grodzisku w Wiźnie, nie pozwala odnieść

się do materiału, który mógłby okazać się najbardziej przydatny (I. Jarzębska 1972, s. 47).

Znaleziona na poziomie podwalin muru ceramika toczona wraz z ułamkami kafli datowanych na XVI wiek i początek XVII wieku byłaby wskaźnikiem datującym obiekt, gdyby nie znajdowała się na złożu wtórnym. Zwłaszcza, że chronologię bezwzględną określają fragmenty płytek licowych kafli z tarczami herbowymi Przegoni i Wczele, wyznaczające okres urzędowania starosty Piotra Dulskiego, po małżeństwie z Anną Zofią z Pretficzów. Wedle źródeł pisanych, namiestnicy bielscy postawili na ruinach grodu tak zwany wielki dwór, a poniżej folwark, odcięte fosą od łądu. W początku XVI wieku zespół osadniczy składał się z dworu wielkiego na grodzie (jak podaje J. Wiśniewski 1967, s. 88 – źródło w 1568 r. mówi o robotach dwornych na grodzisku, co potwierdza jego położenie), poniżej folwarku, kościoła i jurydyki plebańskiej (tzw. Zaulek Plebański) oraz kilku zaścianków. Odnowienie parafii w Rajgrodzie z 1519 r. wskazuje na jej starszą metrykę. Rozwój osadnictwa pod grodem, eksploatacja puszczy, położenie dogodne na drodze do Prus przyczyniły się do powstania, a następnie rozwoju ośrodka handlowego, a w konsekwencji do powstania pierwszego miasta na ziemiach pojaćwieskich. Zdewastowany stan odkrytego fragmentu architektury sugeruje rozbiórkę budowli, być może w XVII w., po najazdach szwedzkich i zniszczeniu siedziby starostów.

W badaniach archeologicznych nie odkryto jednoznacznych dowodów, które wskazywałyby na zachowanie się relikwów domniemanej niedokończonyj kazimierzowskiej budowli z XIV wieku, zniszczonej przez Krzyżaków, o której wzmiankują różni autorzy w opracowaniach historycznych. Gród miał być odbudowany około 1360 r. na polecenie Kazimierza Wielkiego, o czym była już mowa we wstępie, na miejscu ruiny na „kрасnej górze” nad jeziorem widzianej według zapiski z 1253 roku przez Daniela Halickiego powracającego z wyprawy na Jaćwież (H. Łowmiański 1983, s. 51, przypis 176). A. Kamiński przypuszczał nawet, że Góra Zamkowa w Rajgrodzie stanowi przede wszystkim pozostałości zamku kazimierzowskiego (murowanego? drewnianego?), kryjące wcześniejsze relikty grodu jaćwieskiego, krótkotrwałej okupacji Mazowszan oraz posadowionego tu nieco później grodu litewskiego (A. Kamiński 1953, s. 101). Pomimo odkrycia śladów osadnictwa okresu późnośredniowiecznego w postaci fragmentów naczyń, potwierdzenia tych przypuszczeń jak na razie nie ma w świetle stanu ujawnionego w badaniach w 1969 r.

Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że na Mazowszu procesy modernizacji urządzeń obronnych następowały o kilkadziesiąt lat później w stosunku do innych dzielnic. Było to spowodowane późnym uznaniem przez książąt zwierzchnictwa Kazimierza Wielkiego, bo dopiero w 1351 r., podczas gdy księstwo płockie już od 1329 r. było lennem króla czeskiego. Do wymownych przykładów należy zaliczyć także budowę zamku w Warszawie, którą rozpoczęto dopiero w połowie XIV w. oraz wymianę wałów ziemno-drewnianych w Pułtuskę dopiero po 1368 r., a w Czersku około 1388 r. Być może kasztelan wiski w ogóle nie podjął budowy. Odpowiedź na te wątpliwości mogą przynieść tylko szerokopłaszczyznowe badania, które ujawnią narys całej budowli kamiennie-cegłanej oraz ewentualne relikty innych obiektów i być może uchwycą stratygrafię.

W wykopach I i II odkryte ślady obiektów przestrzennych o charakterze mieszkalnym lub gospodarczym reprezentują budownictwo drewniane z czasów nowożytnych. Posadowione na obrzeżach majdanu, narożnikami do jego wnętrza, zniszczone zostały pożarem. Ich wymiary określa dobrze pozostałość narożnikowych ścian budynku istniejącego w dwóch fazach użytkowania. W obrębie reliktyw ściany wschodniej, w warstwie polepy znaleziono czekan, którego datowanie można powiązać z XVI w.

Ceramika naczyniowa

Niezwykle ograniczony asortyment znalezisk, pozbawiony cech datujących powoduje, że materiał ceramiczny – choć silnie rozdrobniony, nie pozwalający na wyklejenie żadnego z naczyń – musi być podstawą budowania wniosków o chronologii i fazach istniejącego tu osadnictwa. Pomimo wielu utrudnień będących konsekwencją dużego stopnia zniszczenia układów warstw oraz dominacji materiałów nowożytnych, starano się poczynić obserwacje dotyczące najczęstszego występowania ceramiki ręcznie lepionej oraz obtaczanej zarówno w układzie przestrzennym wykopów, jak i na poszczególnych poziomach użytkowania terenu. Stąd dość szczegółowy jej opis w części źródłowej.

W grupie naczyń ręcznie lepionych fragmenty określone jako relikty naczyń z okresu wczesnej epoki żelaza, okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów oraz wcześniejszych faz wczesnego średniowiecza wystąpiły w przemieszaniu z ceramiką, gruzem ceglanym, z ułamkami kafli z okresów późniejszych po pierwszą połowę XVII wieku włącznie. Jedynie w wykopie I – jak wyżej wspomniano – ceramika ręcznej roboty zalegała *in situ* wraz ze spaloną konstrukcją I. Fragmenty naczyń ręcznie lepionych znaleziono we wszystkich wykopach, wyraźną jednak ich obecność na różnych poziomach zaobserwowano w wykopie IV (działki 30 i 31), także w partii wschodniej wykopu I (działki 1-3/4) oraz w rozrzucie wzdłuż całego wykopu II (działki 15-17, 19-21). Pojedynczo wystąpiły w wykopie III (działka 24) oraz w wykopie V (działka 40).

Ze względu na fragmentaryczność reprezentowanych cech, zawartych w dość małej liczbie niewielkich pod względem wielkości ułamków naczyń, klasyfikacja chronologiczna została określona w stosunkowo szerokich przedziałach czasowych na podstawie technologii opracowania masy ceramicznej, powierzchni oraz budowy krawędzi wylewów. Obserwacje nad zawartością i rodzajem zastosowanej domieszki schudzającej glinę były w tym przypadku mniej przydatne, gdyż na przestrzeni kilku wieków używano tu bardzo konsekwentnie jednego rodzaju granitowego tłuczni, z przewagą kwarcu, różniącego się jedynie granulacją. Dominanta piasku w domieszce pojawia się dopiero z momentem przygotowywania naczyń silnie obtaczanych na kole garncarskim oraz toczonych.

Fragmenty ceramiki, pozwalające na zakwalifikowanie ich ze sporą dozą prawdopodobieństwa do okresu wczesnej epoki żelaza, reprezentowane są przez dwie części (dz. 30 poziom II-III) nieprofilowanych naczyń misowatych, o krawędziach pochylonych lekko do wnętrza, zaokrąglonych i nacinanych dość niestarannie. Powierzchnia ich lekko zagładzana, glina z domieszką grubej i średniej wielkości ziaren tłuczni oraz drobnych blaszek miki (Tabl. XXI-7,

XVIII-3). Podobną kwalifikację można odnieść do małego fragmentu brzuścowego (działka 30 poziom III), barwy jasnobrunatnej, o zniszczonej powierzchni, zaopatrzonego w jeden nietypowy, ale intencjonalnie wykonany patykiem dołek, być może zaczątek nie dowiezionej do końca dziurki (**Tabl. XXI-6**). Z pewną ostrożnością można także brać pod uwagę fragment z części brzuścowej naczynia oraz fragment przykrawędny garnka o wylewie lekko odchylonym i krawędzi zaokrąglonej i lekko ściętej, oba o powierzchniach szorstkich, barwy szarobrunatnej (działka 19).

Te nieliczne ślady osadnictwa być może potwierdzałyby relację B. Ehrlicha o odkryciu tu ceramiki zwanej przez niego „halszacką”. Kwalifikacji tej nie można być jednak pewnym.

Gdyby ten bardziej niż skromnie reprezentowany i trudny do określenia materiał z badań w Rajgrodzie typologicznie był zbieżny z cechami ceramiki kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, mielibyśmy do czynienia z jeszcze jednym śladem przypuszczalnie krótkotrwałego pobytu ludności w procesie etapowego zasiedlania wschodnich Mazur oraz Suwalszczyzny w ostatnich wiekach przed naszą erą. Jest to prawdopodobne, gdyż północno-wschodni zwarty zasięg tej kultury obejmował od zachodu pobliski obszar Pojezierza Eckiego oraz tereny koło Olecka i Gołdapi. Wyniesienie morenowe, jakim jest Góra Zamkowa w Rajgrodzie, mogło stwarzać dogodne warunki pod osadnictwo charakteryzujące się zasiedlaniem wysoczyzn położonych w naturalnych warunkach obronnych nad rzekami lub jeziorami. Dotychczas na Suwalszczyźnie z falą osadnictwa tego czasu łączone są dwa badane osiedla obronne w Żubronajciach i Posejnelach, które dostarczyły przede wszystkim materiałów wiążących się z wczesnymi fazami kultury ceramiki kreskowej.

Badania powierzchniowe przeprowadzone metodą AZP w dorzeczu rzek Legi i Jegrzni przyniosły szacunek niecałych 2% znalezisk ceramiki z okresu wczesnej epoki żelaza w stosunku do całości zbioru (M. Karczewska 1992, s. 32). Wydaje się, że szacunki wyrażone w procentach mogą być jeszcze mniejsze, jeśli wykluczymy stanowiska mylnie zakwalifikowane na podstawie badań powierzchniowych, jak osada w Osowej, pow. suwalski (J. Jaskanis 1958, s. 152-153), po badaniach wykopaliskowych datowana na okres wpływów rzymskich, zbieżnie z pobliskim cmentarzyskiem (D. Jaskanis, J. Jaskanis 1966, s. 109-150) lub wątpliwe i wprowadzone do literatury bez przedstawienia wyników naukowych, jak domniemane osady rusztowe w Osinkach i Suchodołach. Powyższe przykłady wskazują na potrzebę zachowania daleko idącej ostrożności w stosunku do wniosków opartych na wątych przesłankach i nie popartych eksploracją wykopaliskową. A zatem skromny materiał z badań w Rajgrodzie zakwalifikowany do okresu wczesnej epoki żelaza, a nie oparty o stratyografię, traktuję wyłącznie sygnałnie.

Wyraźniej reprezentowany jest materiał ceramiczny pochodzący z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów. Pomimo że niektóre fragmenty naczyń o wygładzonych powierzchniach czarnych i brunatnych mogą wskazywać na podobieństwo do form wczesnorzymskich, nie można wykluczyć ich przetrwania w późniejszych fazach okresu wpływów rzymskich. Pośród ceramiki ręcznie lepionej osobną kategorię tworzą zachowane z reguły śladowo cienkościennie naczynia, które techniką wykonania zbliżone są do ceramiki sepulkralnej, choć

należy przypuszczać, że mogły one pełnić rolę naczyń „stołowych”. Charakterystyczną ich cechą jest dobrze wyrobiona masa gliny z drobnoziarnistą domieszką schudzającą i wypalona dobrze na kolor szaroczarny, czasem czarny. Z reguły powierzchnie są starannie wygładzone, niekiedy wyświecone. Fragmenty przydenne pochodzą z naczyń o dnach płaskich, niewyodrębnionych (działki 1,2) (Tabl. I-2; Tabl. II-3), inne zaś (działka 15) z załomu brzuśca są świadectwem chropowacenia powierzchni poniżej załomu przy jednoczesnym starannym jej wygładzaniu powyżej niego (Tabl. IV-5). Na fragmentach tych naczyń nie zaobserwowano pozostałości zdobienia, z wyjątkiem jednego brzuścowego, silnie wyświeconego i wygładzonego, ze śladem rytej linii (działka 2). Pozostałe ułamki o czarnej i gładzonej powierzchni to fragmenty brzuścowe (działki 20 i 30) oraz fragment brzegu naczynia misowatego o zaokrąglonym brzegu (działki 40/41).

Analogicznie wykonane są także fragmenty przykrawędne o krawędzi zaokrąglonej (działki 1, 15), bardzo starannie wyświecone (Tabl. IV-2), w tym fragment przykrawędny misy o łagodnym załomie, prostej szyjce i brzegu spłaszczonym od góry (działka 20) oraz mały wylew o brzegu zaokrąglonym (działka 21).

Obok fragmentów naczyń barwy czarnej i czarnoszarej, wygładzoną starannie powierzchnią odznaczają się także części naczyń ręcznie lepionych barwy brunatnej, jak mały wylew (działka 2), grubościenny fragment przykrawędny misy (działka 15) obustronnie wygładzony (Tabl. IV-6), wylew małego naczynka (Tabl. XXII-5), inny fragment wylewu (działka 30) o brzegu nierównym, lekko spłaszczonym (Tabl. XVIII-7) oraz ułamki brzuścowe i przydenne (działki 30 i 31), w tym brzuścowe fragmenty gładkościenne ze śladem ornamentu skośnych rytych kresek (Tabl. XXI-3; XXII-6).

Pośród naczyń o powierzchni wyświeconej barwy czarnej osobną grupę tworzą fragmenty pucharków na pustej nóżce (działka 30). Reprezentowane są przez czasę pucharka (Tabl. XXIII-4) o powierzchni połyskliwej, szaroczarniej i zdobionej pasmami nakłuc w rowkach dookólnych, znajdując swe odpowiedniki w grupie olsztyńskiej fazy E – późnego okresu wędrówek ludów, fragment górnej części naczynka cienkościennego o wylewie zaokrąglonym, powierzchni brunatnoczarnej pokrytej ornamentem, pionowych przerywanych kresek (Tabl. XVIII-6) oraz części nóżek pucharków (Tabl. XVIII-4, 5; Tabl. XXI-2), których wysokości nie można było określić. Analizę stylistyczną tego typu naczyń przeprowadzili J. Okulicz (1988, s. 103-133) oraz W. Nowakowski (1989, s. 101-146), znajdując uzasadnienie dla rodzimego pochodzenia pucharków w kulturze zachodniobałtyjskiej okresu wędrówek ludów fazy D oraz E i trwaniem w głąb wczesnego średniowiecza.

Ograniczone możliwości interpretacyjne, spowodowane wysokim stopniem rozdrobnienia materiału, nie pozwalają na rekonstrukcję form naczyń zdobionych zaszczypywaniem. Należy przypuszczać, że możemy mieć tu do czynienia z najbardziej masowo w grupie suwalskiej występującym rodzajem naczyń dwustożkowatych, których załom znajdował się w połowie ich wysokości lub powyżej niej. Obecność takiego typu naczyń dwustożkowatych potwierdza częściowo zrekonstruowany z trzech części fragment naczynia niezdobionego (Tabl. XVIII-1). Wszystkie naczynia wytwarzane były z gliny o średnio- i gruboziarnistej domieszce tłuczni, wypalane dość dobrze na kolor jasnobrunatny. Mimo dużego stopnia trudności w ustaleniu motywów zdobniczych i ich rozkładu na powierzchni

ścianek, można stwierdzić, że występowały one w kilku wariantach. Zachowane fragmenty naczyń dwustożkowatych (działki 30 i 31) reprezentują typ naczyń zdobionych odciskami palca na największej wydatości brzuśca (**Tabl. XIX-7; Tabl. XXII-4**). Inne ułamki (działka 31) wskazują na możliwość zdobienia zaszczyptywaniem całej powierzchni naczynia (D. Jaskanis 1999, s. 249-275), w układzie pionowym i poziomym (**Tabl. XXII-7, 9**), zbliżonym do motywu na naczyniu odkrytym na pobliskim stanowisku w Tworkach Skrodzkich (A. Bitner-Wróblewska 1994, s. 236, ryc. 6) lub o układzie jodełkowym typu naczynia odkrytego w Jemielistem na Suwalszczyźnie (J. Jaskanis 1966, s. 133-152) (**Tabl. XXIII-2**). Pewnym wariantem jest zapewne skośne zdobienie występujące na dwóch fragmentach brzuścowych z plastyczną listwą. Naczynia dwustożkowe zdobione zaszczyptywaniem, tworzące charakterystyczną grupę na terytorium swego zwartego występowania we wschodniej części Pojezierza Mazurskiego, w tym na Suwalszczyźnie, datowane są na fazy D i E okresu wędrówek ludów, czyli na drugą połowę IV-VI i połowę VII wieku (A. Bitner-Wróblewska 1994, s. 223).

W tym samym przedziale czasu mieszczą się fragmenty przykrawędne naczyń o karbowanych brzegach, które z reguły wykonane były z gliny o grubej domieszce tłuczni. Dzięki zabiegowi narzucania tłustej płynnej gliny ziarna nie wychodzą jednak na powierzchnię (działka 21). Technika narzucania tłustej gliny na powierzchnię naczynia odznaczają się fragmenty o krawędzi lekko pogrubiałej i skośnie nacinanej patykiem, z powierzchnią chropowatą, maleńki wylew (**Tabl. I-1**) o zdobionej krawędzi naprzemianległymi odciskami palca (działka 1) oraz wylew wyodrębniony od brzuśca o brzegu nacinanym skośnie (**Tabl. IV-7**). Niektóre fragmenty (działka 19) odznaczają się gęstą siatką spękań powierzchni powstałych przy małym stopniu schudzenia gliny (**Tabl. IX-1**), inne zaś mają barwę szarosińską wskutek zalegania w glinie oraz być może w wysokiej temperaturze pożaru.

Zdobienie krawędzi uzyskiwano kilkoma sposobami, o czym świadczy kilka ich odmian, od bardzo starannego karbowania naprzemianległymi odciskami palca (działka 2) (**Tabl. I-7**), przez załuskiwanie odciskami paznokcia z naciskiem na jeden tylko bok (działka 21) (**Tabl. X-9**) do skośnego wyciskania patykiem. W jednym przypadku (działka 20) krawędź zdobiona była kombinacją wyciskania karbów patykiem na spłaszczonym brzegu przy jednoczesnym odciskaniu zaraz pod nim paznokcia (**Tabl. X-6**). Odosobnionym zupełnie sposobem potraktowania krawędzi (działka 19) w celu uzyskania efektu karbowania były odciski stempla z trzema trójkącikami (**Tabl. IX-3**). Te drobne części przykrawędne nie dają podstaw do określenia z dużą dozą prawdopodobieństwa ich związku z formą naczyń, których mogłyby być częścią.

Powyższy typ ceramiki, który wystąpił w Rajgrodzie w przedziale czasowym określonym szeroko jako późny okres wpływów rzymskich i okres wędrówek ludów, charakteryzował się także domieszką tłuczni kamiennego, którego ziaren często nie widać na powierzchni. Czynność narzucania tłustej glinki dawała wrażenie „śliskiej” powierzchni.

Niektóre fragmenty były niestarannie wygładzone lub nieumiejętnie chropowaczone. Barwa tych ułamków jest generalnie brunatnoszara, ale często także biaława, może dlatego, że zalegały w glinie lub przebywały w pożarze. Nawiazują do ceramiki fazy prudziskiej lub nawet postprudziskiej w grupie suwalskiej,

zachowując pewną odrębność regionalną mają związek z kulturą bogaczewską z terenu Mazur.

Fragmety ceramiki o silnie chropowatej powierzchni są bardzo trudne do zakwalifikowania pod względem kształtów naczyń, które w warunkach osady mogły pełnić rolę naczyń kuchennych lub zasobowych. Reprezentują w głównej mierze partie brzuścowe, rzadziej przydenne. Wystąpiły na różnych działkach (2, 3, 4, 17, 18, 19, 20) i na różnych poziomach, w tym przy konstrukcji I oraz w obrębie bruku kamiennego. Niektóre fragmenty chropowate (działka 19, 20), miały podobną fakturę do powierzchni ułamków o karbowanych krawędziach, na których efekt osiągnęto przez narzucanie glinki (**Tabl. X-2**). Inne były chropowate przez przecieranie (działka 20), jak w przypadku małego wylewu o chropowatej zaraz pod krawędzią powierzchni (**Tabl. X-5**). Niektóre ułamki świadczą, że przy obróbce powierzchni stosowane było także pionowe obmazywanie (**Tabl. X-1**), zwłaszcza naczyń grubościennych (działka 19).

Pośród naczyń ręcznie lepionych o powierzchniach chropowatych, ale nie chropowatych, może rysować się nam obraz ceramiki z okresu wczesnego średniowiecza (**Tabl. III-1**), aż po koniec XI w., a może nawet po połowę XII w. Pozostają one pod względem tradycyjnego przygotowania masy ceramicznej w związku z fragmentami naczyń bardzo słabo obtaczanych na wolnym kole. Masa ceramiczna była z reguły nierówno wymieszana z domieszką drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Niekiedy nawet ziarno było widoczne na powierzchni zewnętrznej naczynia ze śladami przesunięcia go w trakcie obtaczania na kole (**Tabl. XXIV-5**). Fragmenty te często wypalone są na kolor szarobrunatny. Ich cechą charakterystyczną są ślady nierównego obtaczania na wolnym kole oraz powierzchnie miejscami przecierane.

Mimo bardzo nikłych przesłanek można pokusić się o stwierdzenie, że nie mamy tu do czynienia z cezurą czasową, która by w zdecydowany sposób kładła kres produkcji naczyń ręcznie lepionych i rozpoczynała etap naczyń obtaczanych na kole. Należy przypuszczać, że oba sposoby wytwarzania naczyń egzystowały obok siebie przez jakiś czas, przy sporządzaniu masy ceramicznej opartej na jednej i tej samej recepturze, sięgając swymi korzeniami okresu poprzedniego. Zmiany o charakterze ewolucyjnym zapoczątkował tu dopiero okres powolnego upowszechniania się koła, niosącego ze sobą odmienny sposób przygotowywania masy ceramicznej, w której grubą granulację ziaren tłucznia trzeba było zastąpić drobniejszą schudzącą domieszką tłucznia i piasku. Na okres około pierwszej połowy XI w., a nawet i później, można datować części naczyń o zauważalnych tylko na wewnętrznej stronie ścianek, słabych śladach obtaczania (działki 1, 3, 4, 30), co można uznać za przykład pierwocin nowej techniki wyrobu ceramiki. Ilustrują to fragmenty brzuścowe naczyń o powierzchniach chropowatych, fragment wylewu z wyodrębnioną szyjką (**Tabl. III-2**), niektóre części przykrawędne świadczące o przejawie ścierania się dwóch tendencji, polegających na wypracowaniu rozbudowanego profilu przy bardzo słabym obtaczaniu.

Ceramika ręcznie lepiona i obtaczana znajdowana była na złożu wtórnym, często w warstwach zasypiskowych (działki 15, 17, 19, 20, 30, 40), co nie pozwala na uściślenie datowania w oparciu o stratygrafię. Na podstawie oglądu zachowa-

nych fragmentów i analizy techniki wykonania można stwierdzić, że druga połowa XII wieku przynosi zmiany w technice, wyrażające się staranniejszym wykonaniem i silnym obtaczaniem.

Wiek XI charakteryzuje jeszcze nierozwinięty wylew, czasem lekko ścięty na zewnątrz, widoczne od wewnątrz poniżej szyjki ślady lepienia, a od zewnątrz ślady obtaczania z krzywymi i niedokładnymi płytkimi rysami, a nie rowkami. Niekiedy występująca na nich linia falista, także płytko ryta, umieszczona jest zaraz pod krawędzią (**Tabl. XX-5, 7**). Wydaje się, że fragment przydenny z działki 30 wykonany dość prymitywnie, ze śladami lekkiego obtaczania, można zaliczyć do tego przedziału czasowego (**Tabl. XX-6**).

Trudne natomiast do oceny w zakresie techniki wykonania są drobne dwa ułamki, zdobione w jednym przypadku rzadko spotykaną kompozycją wykonaną patykami lub rylcem (działka 30) w postaci poziomego pasma i ułożonych skośnie do niego leżkowatych zagłębień (**Tabl. XXI-4**), zaś w drugim (działka 31) pionowym pasmem jodełki i obok skośnych kresek (**Tabl. XXI-8**).

Dla potwierdzenia zaobserwowanego zjawiska przeżywania się w Rajgrodzie form ceramiki okresu wędrówek ludów we wczesnym średniowieczu, można przytoczyć sformułowania C. Engla, a za nim J. Antoniewicza, że na terenie wczesnośredniowiecznej Galindii panował niepodzielnie zasób form i ornamentyki z okresu wędrówek ludów, które na tym obszarze trwały bardzo długo (C. Engel 1939, s. 51; J. Antoniewicz 1955, s. 237-238). Ostatnie badania na obszarze Galindii suponują przeżywanie się tam nawet form późnorzymskich.

Na tym tle zupełnie odmienny obraz przedstawiają fragmenty naczyń silnie obtaczanych, dobrze wypalonych na kolor brunatny i szarobrunatny o przełomach jednobarwnych, o ściankach grubości 0,6-0,8 cm. Powierzchnie ich zdobione są najczęściej rowkami dookolnymi, którym towarzyszy pojedyncza (**Tabl. III-5**) lub kilkakrotna linia falista wykonana 2- lub 4-5-zębnyim grzebieniem (**XX-2; XXII-1**), z reguły umieszczana na styku szyjki i brzuśca (**Tabl. XIX-1; XX-2**). Rzadkim wątkiem jest pasmowe zdobienie skośnymi żłobkami. Dna, nielicznie zachowane, reprezentują typ pierścieniowatych, niekiedy z dość grubą podsypką. Krawędzie zaokrąglone lub skośnie ścięte na zewnątrz, wzbogacone są obecnością wyraźnie uformowanych wąskich okapów, które trwają w średniowieczu. Od wewnątrz wylewy zaopatrzone były czasem we wrąb na pokrywę. Jeśliby uznać ostatnio rozwijaną hipotezę o słowiańskości ceramiki z ornamentem liniowym, jako kryterium odróżniającym ją od wczesnośredniowiecznej ceramiki bałtyjskiej, to można by stwierdzić obecność w Rajgrodzie ceramiki XII/XIII w. z północnego Mazowsza.

Obserwacje poczynione nad materiałem wczesnośredniowiecznym, ograniczonym wyłącznie do ceramiki, nie poszerzają zbyt wiele naszej wiedzy o potęgę grodu Raj, opartej dotychczas na interpretacji źródeł pisanych. Na podstawie powiązania konstrukcji I z kwalifikacją materiału ruchomego nie budzącego wątpliwości wiemy, że na przełomie późnego okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów wzniesiono na Górze Zamkowej pas obronny. Natomiast nie mamy żadnych podstaw, aby funkcjonowanie obronnej konstrukcji słupowej i fosę odnieść do okresu wczesnego średniowiecza, choć nie możemy wykluczyć takiej ewentualności. Brak wyraźnych śladów warstwy kulturowej oraz obiektów przestrzennych, przy jednoczesnym występowaniu materiału ruchomego z tego

czasu, może świadczyć, że gród pełnił rolę miejsca o charakterze refugialnym dla okolicznego osadnictwa.

Fragmenty naczyń toczonych i wykonywanych techniką ślizgowo-taśmową, często odkrywane na złożu wtórnym, nie różnią się od ceramiki stwierdzonej na innych stanowiskach późnośredniowiecznych i nowożytnych. Ich charakterystyczne formy, niekiedy większy stopień zachowania części naczyń, pozwolił na określenie ich rodzaju. Duża różnorodność form świadczy o użytkowaniu różnego rodzaju naczyń, w tym na potrzeby kuchenne i stołowe. Wykonane zostały z gliny żelazistej schudzonej dwoma sposobami: z rzadka tradycyjnie z domieszką drobnoziarnistego tłucznia w przypadku naczyń dużych, ale częściej z domieszką piasku. Warto o tym wspomnieć, choć w literaturze przedmiotu z reguły kryterium rodzaju i ilości domieszki schudzającej dla ceramiki nowożytnej jest omijane, kładzie się natomiast nacisk na omówienie rodzaju glin. Zachowane fragmenty naczyń z partii przydennych noszą na dnach ślady odcinania.

Barwa naczyń wskazuje na wypał naczyń zarówno w atmosferze utleniającej jak i redukcyjnej. Upowszechniający się już od XIV wieku nowy sposób wypalania w atmosferze redukcyjnej, czyli w ograniczonej ilości tlenu, stosowano i tutaj, uzyskując efekt zaczernienia powierzchni. Tą techniką wypalano garnki, dzbany, talerze, miseczki (**Tabl. XI-4**) i dzbanuszki z uchem (**Tabl. XI-3**).

Datowane generalnie od drugiej połowy XV wieku wyświecanie powierzchni naczyń było także stosowane na naczyniach siwionych w Rajgrodzie. Zdobiono nim powierzchnie dzbanów (**Tabl. IV-1**) oraz talerzy (**Tabl. VI-5**). Zdobnictwo plastyczne natomiast zaobserwowano na nielicznych fragmentach, między innymi w postaci listwy skośnie nacinanej (**Tabl. VI-2**) oraz głębokich rowków dookólnych na miseczkach (**Tabl. X-8**).

Fragmenty naczyń baniastych, wykonywane techniką ślizgowo-taśmową, wypalane w atmosferze utleniającej, często zdobione są po zewnętrznej stronie szerokimi pasmami wgłębień świadczącymi o używaniu szablony w końcowej, jeszcze na kole, fazie obróbki naczynia (działka 17). Fragmenty przykrawędne charakteryzuje okap, niekiedy profilowany, lub krawędź zgrubiła i zaokrąglona. Niektóre z nich być może należałoby datować wcześniej, na XIV/XV w.

W obrębie wielu działek pojawiały się fragmenty charakterystycznego typu naczynia toczonego, baniastego, cienkościennego, zaopatrzonego w wylew o krawędzi ostro ściętej na dół (**Tabl. II-5**). Wykonane z gliny z drobną domieszką schudzającą piasku, wypalone było dobrze na kolor brunatny lub brunatnoceglasty, w jednym tylko egzemplarzu reprezentowało wypał redukcyjny. Części naczyń wypalonych w atmosferze utleniającej reprezentowały pierwotne formy dużych garnków grubościennych, bez wyodrębnionych szyjek, o krawędziach z różnie modelowanymi okapami, niekiedy silnie profilowanymi (**Tabl. VI-7**) oraz cienkościennych naczyń różnych wielkości. Obok nich ułamki mis cechuje zdobienie krawędzi karbowaniem (**Tabl. XXIV-1**), w podobnej konwencji jak ucha, przypuszczalnie dzbanków. Być może używane były w pewnym odstępie czasu, co stwierdzono w badaniach rezydencji Doliwów, gdzie na przełomie XVI i XVII wieku zanikały okapy na rzecz dookólnego zgrubienia wylewu, często na misach lub na brzuścach z listwami karbowanymi (R. Grygiel, T. Jurek 1996, s. 203). Odkryto sporą ilość ułamków talerzy, mniej fragmentów stożkowatych pokryw

i patelerek, tak zwanych trójnózek (**Tabl. XI-2**) oraz tylko jeden ułamek naczynia cedzakowatego (**Tabl. XXIV-2**).

Talerze pojawiające się w XVI w., w następnym stuleciu są powszechne i często odznaczają się bogatą malaturą i szkliwem (K. Sulkowska-Tuszyńska 1990, s. 109-138). Kilka fragmentów talerzy rajgrodzkich zdobiła zielona lub wielobarwna polewa, która podkreślać miała efekt estetyczny naczyń stołowych. Jeden fragment (działka 17) pochodził z dużego talerza o średnicy ca 40 cm i krawędzi waleczkowato podniesionej od wewnątrz.

Na niektórych powierzchniach innych naczyń stosowano polewę jednobarwną, głównie zieloną, oliwkową i brązową. Ślady polewy znajdujemy także na stronach wewnętrznych naczyń. Ułamek przykrawędny dzbanka ze średnicą wylewu 14 cm, o krawędzi zaokrąglonej, pokryty był od wewnątrz polewą barwy oliwkowobrązowej, podobnie jak fragment dna o średn. 6 cm, czy fragment wylewu z okapem dużego, grubościennego garnka barwy ceglastej, z plastycznymi, szerokimi bruzdami na powierzchni brzuśca polewanego od wewnątrz polewą oliwkową. Zdobienie wykonane radełkiem było sporadyczne na naczyniach barwy ceglastej, podobnie sporadyczny charakter miało zdobienie plastyczną kratką, które wystąpiło na kilku fragmentach naczyń toczonych pod wyodrębnionymi prawie prostymi sztykami pokrytymi jasnożółtą i brązową polewą (działka 18).

Kafle wykonane na kole garncarskim

Fragmenty kafli garnkowych i misowatych, trudne niekiedy do wydzielenia z zespołu ceramiki naczyniowej ze względu na znaczne ich rozdrobnienie, stanowiły na odkrytej przestrzeni wykopów mniejszy procent w stosunku do egzemplarzy formowanych w matrycach. Wystąpiły w pewnej koncentracji w wykopie I (działka 3) i w rozrzucie w wykopach II (działki 16, 17, 18), IV (działka 30) i V (działka 41), w przeciwieństwie do kafli płytowych i ich komór rozproszonych we wszystkich wykopach i na różnych głębokościach.

W wykopie I zalegały w skupisku polepy i okruców cegieł. Reprezentowane przez kilkanaście fragmentów, pozwoliły na częściową (bez krawędzi otworu) rekonstrukcję jednego tylko egzemplarza kafla garnkowego o ściankach lekko zwężających się w kierunku kolistego dna o średn. 11,5 cm, górą natomiast w przybliżeniu tworzących otwór kwadratowy średnicy ca 12 cm (**Tabl. XII-3**). Stopień wychylenia ścianek od pionu, dochodzący do 9°, kwalifikuje go do II grupy wartości kątów wyróżnionej przez M. Dąbrowską (1987, s. 66)¹. Kafel ten uformowany został z 7 taśm łączonych na uskok (zachowana głęb. 12,5 cm), z gliny dobrze wypalanej na kolor jasnoceglasty. Widoczny miejscowy ślad zakopienia na ścianie zewnętrznej świadczy o umieszczeniu go otworem na zewnątrz. Ten egzemplarz kafla garnkowego wydaje się reprezentować analogiczne cechy, wskazujące na identyczny rodzaj pozostałych kafli zachowanych fragmentarycznie (**Tabl. XII-2**). Można go zaliczyć do egzemplarzy wytwarzanych standardowo w XVI i początkach XVII wieku, choć na przestrzeni tego czasu zmieniały swe cechy metryczne, ukształtowanie otworów oraz profilowanie ścianek.

Obok niego w gruzowisku znalazły się fragmenty kafli misowatych, które zalegały także w wykopie II. Jeden z nich zachowany w dużej partii, inne

w drobniejszych fragmentach, prezentują typ toczonych kafli, o zamkniętym pierwotnie obwodzie starannie wykończonej, kolistej podstawy o średn. 11 cm, grub. 1,5 cm, na której oparta jest ścianka boczna pokryta na zewnątrz głęboko rytymi rowkami dookólnymi, otaczająca znajdujący się wewnątrz stożek (**Tabl. XII-4**). Nie wiadomo, jak pierwotnie uformowane były otwory tego rodzaju kafli w Rajgrodzie, znane z innych stanowisk charakteryzowały się zarówno otworami okrągłymi jak i kwadratowymi.

Pojedynczy egzemplarz, zrekonstruowany także z ułamków, jest typem kafła misowatego (działka 17) o otworze w kształcie czterolistnej koniczyny. Niestarannie wykonany, o brzegu spłaszczonym, charakteryzuje się bardzo małą wysokością, wynoszącą 3,5 cm. Nie stwierdzono żadnych prób wewnętrznego zdobienia dna (**Tabl. XII-5**). Brak ornamentacji na tego typu kaflach przyjęło się uważać za pewien wyznacznik chronologiczny, który wskazywać może na drugą połowę XVI wieku i początki XVII w., kiedy ten typ kafli wyparty został przez dekoracyjne kafle płytowe (M. Dąbrowska, 1987, s. 88)

Kafle formowane w matrycach

Wszystkie kafle płytowe – wypełniające, odkryte na wtórnym najczęściej złożu, wykonane zostały z gliny żelazistej o domieszce drobno- i średnioziarnistej, nierównomiernie wymieszanej i rozprowadzonej w masie ceramicznej. Stąd w niektórych tylko przełomach widać dość grube ziarna tłucznia. Osobno wykonywane były ciepłe komory kafli zwane czasem w literaturze kołnierzami lub korpusami zakotwienia (M. Żemigąła 1987, s. 37) i osobno formowane w matrycach płytki z reguły o licach zdobionych. Komory wykonywane techniką toczenia, których najliczniej dostarczył wykop III, charakteryzuje lekko skośne ustawienie ścianki do płaszczyzny lica, pogrubiała krawędź przyotworowa, z reguły profilowana od zewnątrz (wałeczki), (**Tabl. XII-1, Tabl. XIII-4, 5**) w jednym natomiast od wewnątrz. Ich przeciętna głębokość wynosiła 10-11 cm, średnica otworu 15 cm. Gлина z miałką domieszką, dobrze wypalona na kolor jasnoceglasty o przełomie dwubarwnym – ceglasto-szarym. Na ogół komory cechuje staranność wykonania. Na jednym egzemplarzu zachował się wykonany niestarannie kciukiem otwór dla potrzeb wiązania kafli przy konstruowaniu pieca. Komory łączone były z płytkami na dwa sposoby: przylepianiem do siebie na styk oraz nakładaniem krawędzi płytki licowej na krawędź komory.

Powtarzalność wątków zdobniczych na różnych płaszczyznach licowych płytek kafli wypełniających, zachowanych fragmentarycznie, pozwoliła na rekonstrukcję rysunkową pełnych ich wymiarów. Płytki te z reguły są kwadratowe. Największe z nich mają wymiary 20,5x20,5 cm, najmniejszy kafel, lekko wklęsły, stanowiący kaseton będący czwartą częścią płytki licowej większej całości, charakteryzuje wymiar 9,5 x 9,5 cm (**Tabl. XIII-1**).

Na wewnętrznej stronie wszystkich fragmentów widać wyraźne odciski tkanin o różnym splocie, których używano do przyciskania gliny przy wyrobieniu płytek. Tkanina ułatwiała późniejszą obróbkę, ugniatanie w matrycy gliny i jej usztywnianie (M. Dąbrowska 1987, s. 192). Niektóre z nich noszą ślady zagładzania, niekiedy ugniatania w miejscu łączenia ich ze ścianką komory. Wszystkie

kafle cechuje przykrawędne obrzeżenie ramką z reguły szerokości 1 cm. Przy krawędzi niektórych płytek od strony wewnętrznej zachowały się ślady po odklejonych komorach lub częściowo zachowane fragmenty komór.

Przełom kafli poświadcza, że były one tylko raz wypalane, już po nałożeniu polewy. Po uformowaniu w matrycy kafle tylko suszono, potem niekiedy angobowano i nakładano na nie polewę. Efektem jednorazowego wypału jest matowość powierzchni polewanych. Na części przełomów dwubarwnych widać wyraźnie barwę ceglastą od wewnątrz, spowodowaną utlenieniem oraz szarą od strony pokrytej polewą, co spowodował wypał w atmosferze redukcji wskutek braku dostępu powietrza. Jakość polewy ołowiowej, wyłącznie jednolicie zielonej barwy, z wyjątkiem jednego kafła barwy oliwkowej, nie jest najlepsza. Jej stan zniszczenia i spatynowania na powierzchniach kafli świadczy o dość oszczędnym używaniu tlenu miedzi lub żelaza, dzięki którym można było uzyskać zieloną barwę polewy. W jednym przypadku fragment kafła wtórnie przepalony zmienił barwę na ciemnobrązową. Być może ten egzemplarz kafła oraz fragmenty silnie przepalone z pieca o motywie nawiązującym do „tapetowego” są świadectwem pożaru domostwa. Polewa zielona najczęściej występuje po 60. latach XVI wieku (M. Dąbrowska 1987, s. 124, 202-203).

Technologia wszystkich płytowych kafli rajgrodzkich jest jednakowa. Produkcja ich zapewne była miejscowa i nosiła znamiona wiejskiego warsztatu o niewielkich możliwościach technologicznych i artystycznych. Sposób wyrobu jednak jest dość staranny. Wątki zdobnicze reprezentują raczej ograniczony zakres i obejmują motywy roślinne oraz geometryczne, w przybliżeniu „tapetowe”, maureski oraz kafle lekko wkłęse z motywem kasetonu tak charakterystycznego dla schyłku XVI w. i pierwszej połowy XVII w. (M. Dąbrowska 1987, ryc. 187). Brak zupełnie wątków figuralnych i zoomorficznych. W pięciu zaledwie egzemplarzach zachowały się ozdobne elementy pieców w postaci prostokątnych płytek gzymsowych oraz ułamek, przypuszczalnie zwieńczeń z elementami sterczyn (działka 24).

Na podstawie analizy zachowanego materiału można wysunąć hipotezę, że był to jeden warsztat, pracujący na potrzeby lokalne według stylistyki charakterystycznej dla pierwszej połowy XVII wieku. Datowanie to zbieżne byłoby z czasem pełnienia funkcji starosty przez Piotra Dulskiego, pieczętującego się herbem Przegonia, na co wskazuje heraldyka przedstawiona na niektórych kaflach.

Z uwagi na stan zachowania kafli wypełniających, formowanych w matrycach oraz na wyłączność barwy zielonej polewy, jako kryterium podziału w trakcie analizy wyróżniono tylko jedną ich cechę, a mianowicie stylistykę. Odkrycie większej liczby fragmentów zbieżnych ze sobą stylistycznie pozwoliło na wysunięcie przypuszczenia, że mogą pochodzić z jednego typu pieca. Na takim domniemaniu wyróżniono zespoły typologiczne trzech rodzajów pieców. Pozostałe kafle reprezentują pojedyncze, nie powtarzające się wzory i trudno je zaszeregować do konkretnego kompletu. Ze względu na ograniczony zakres badań polowych nie znaleziono także podstaw do ustalenia ilości stanowisk piecowych, jak również ewentualnego określenia bardziej szczegółowego ich następstwa w czasie.

Piec nr 1 „heraldyczny”:

Kafle pochodzące przypuszczalnie z jednego typu pieca, nazwanego „he-

raldycznym”, skupiały się głównie w wykopie III (działki 26, 26 c/d), przy podwalinach muru oraz w wykopie II (działka 17). Wszystkie wykonane zostały z gliny żelazistej z domieszką mialką i średnioziarnistą, ale nierównomiernie wymieszaną w masie ceramicznej. Kafle płytowe uformowano w matrycach, osobno wykonując na kole toczne komory, na mokro spłaszczając krawędzie otworów w celu uzyskania odpowiedniego kształtu w miejscu spojenia z kwadratową płytką kafla. Na obrzeżach części spodniej płytek zachowały się bardzo wyraźnie odciski tkaniny o prostym splocie płótna, wyraźnie odbite na mokro. Zachowane części pozwoliły na rekonstrukcję wymiarów kafla, którego lico miało wymiary 20x20 cm, zaś głęb. komory ca 12 cm, przy średn. otworu 10 cm. Wszystkie płytki były obramowane przykrawędną ramką szer. 1 cm. Powierzchnię pokrywał plastyczny ornament, złożony ze stylizowanych kwiatów oraz elementów heraldycznych. Oś pionową tworzył tulipan na wysokiej łodydze, po jego obu bokach zaś kwiaty chabru wychodzące ze stylizowanego wazonu. Plastykę wzbogacały grona winorośli. W dolnej partii kafla znajdowały się dwie tarcze herbów rodowych z inicjałami, zestawione zgodnie z koligacjami rodzinnymi. Po lewej stronie herbowi Przegonia towarzyszą litery czytając od lewej ku prawej górą P[iotr] D[ulski], dołem S[tarosta] R[ajgradzki]. Po prawej stronie kafla przy tarczy herbowej „Wczele” inicjały trudne do odczytania, ale należy przypuszczać, że wiążą się z osobą żony starosty Anną Zofią z Pretficzów (1616 r.), której ród wywodził się ze Śląska i pieczętował herbem Wczele (P. Nałęcz Małachowski 1805, s. 13). U dołu tarczy litery S[tarościna] i R[ajgradzka]. Ornament symetryczny z motywem winorośli i wazy w formie krateru z esowatymi dużymi uchami nosi, podobnie jak przy listwie, fragmenty zdobienia okuciowego, znamiona stylistyki późnorennesansowej (manierystycznej?) (Tabl. XVI-1,2). Z prawej strony, powyżej tarczy herbowej „Wczele” zachowały się ślady plastycznego znaku, być może daty lub podpisu garncarza. Powierzchnię wszystkich kafla pokrywa silnie spatynowana, miejscami zniszczona, zielona polewa.

Często występujący motyw stylizowanych roślin znajduje dość bliską analogię w pokrytych także zieloną patyną kaflach z Krajkowa, datowanych na XVII wiek (A. Łaszkiwicz 1997, s. 200, ryc. 34-2).

Na marginesie można nadmienić, że rysunki tarczy herbowych oraz towarzyszących im inicjałów opublikowane przez B. Ehrlicha, zostały przez niego źle odczytane i zinterpretowane. Herb Wczele, którym pieczętował się ród Pretficzów, wygasły w ciągu XVII wieku, odczytał jako herb Kościeszca, a inicjały powiązał z niezidentyfikowaną osobą proboszcza rajgradzkiego.

Okolo 45 fragmentów płytek kafla jednakowej serii z powyżej opisanymi wątkami heraldycznymi, podkreśla związek Góry Zamkowej z okresem funkcjonowania tu siedziby starostów rajgradzkich, wywodzących się z rodziny Dulskich herbu Przegonia. Pierwszym starostą utworzonych z dóbr Goniądza i Rajrodu starostw rajgradzkiego i augustowskiego był od 1571 r. Marcin Dulski, ożeniony ze Szczęsną z Rożnowa. Po nim starostwo w 1597 r. objął jego syn Piotr, a następnie syn Piotra – Krzysztof Dulski, pełniący ten urząd w latach 1632-1645. Potem przekazał starostwo augustowskie Fryderykowi Denhoffowi, a rajgradzkie objął w 1645 r. Infantczyk Jan Berg, pułkownik królewski. Odtąd starostwo rajgradzkie stanowiło jakby uposażenie wyższych oficerów królewskich pocho-

dzących z Inflant: Todwenów, Felkersambów i Grothusów. Rządy Dulskich – jak wynika z dokonanej przez J. Wiśniewskiego (1967 s. 138 i przyp. 398, 399, 400) analizy tekstów różnych zbiorów zachowanych akt – nie zaznaczyły się niczym szczególnym, oprócz nadmiernego ucisku i gnębienia chłopów i mieszczan, co w 1616 r. doprowadziło do zaskarżenia przez nich Piotra Dulskiego.

Piec nr 2 „zielony”:

W dużo mniejszej skali w wykopie III (działki 24, 26 c) i V (działka 40) zachowały się w rozproszeniu fragmenty kafli płytowych, o licach nieco wklęsłych, pokrytych dobrze zachowaną zieloną i jasnozieloną (oliwkową) polewą. Zróżnicowane są pod względem wielkości, ale być może pochodzą z jednego typu pieca. Większy, pierwotnie kwadratowy, o wymiarach 17,7 cm, mógł pochodzić z dolnej części pieca, oddzielonej od górnej profilowanym gzymsem wys. 17 cm, szer. 9,5 cm i głęb. 9,5-10,5 cm (**Tabl. XV-2**). Górna część zbudowana mogła być z mniejszych kwadratowych kafelków o wymiarach 9,5x9,5 cm, obramowanych listwą szer. 1 cm, tworzących w zespole czterech sztuk większy kafel o tzw. wzorze kasetonowym (**Tabl. XIII-1**). M. Żemigala odnajduje dla tego – ale bez polewy – typu kafli z Bolesławca (1987, Tabl. 5, ryc. 6) analogie w kaflach alzackich (1987, s. 42), powszechnych w okresie pełnego renesansu.

Piec nr 3 o zdobieniu nawiązującym do motywu „tapetowego”:

Fragmenty kafli płytowych, zdobione motywem nawiązującym do motywu „tapetowego”, ale zaopatrzone w ramkę, wystąpiły w większości w wykopie III (działki 26, 26 d, c), pojedynczo w wykopach I (działki 4, 9), II (działki 17, 18) i V (działki 40, 41). Przymuszczać można, że pochodzą z jednego typu pieca. Wszystkie charakteryzuje zgeometryzowana, romboidalna kratownica z oczkami wypełnionymi pięcioma guzkami (kwiatkami). W zależności od miejsca danego kafla w piecu, zróżnicowana była wielkość oczek kratownicy, od większej na kaflach z dolnej partii (3x3 cm), przez pośrednią (2x2,5 cm), do najmniejszej z górnej części pieca (1x0,7 cm). Lica zachowanych we fragmentach kilku kafli z najmniejszym rozmiarem kratki, były kompozycją strefową czterech pól wyodrębnionych krzyżującymi się listwami z ornamentem przypominającym jajownik. Fragmenty tych kafli noszą ślady wtórnego, silnego przepalenia w ogniu. Wszystkie kafle były pokryte pierwotnie polewą zieloną (**Tabl. XIII-2, 3**). Głębokość komory z zachowanym fragmentem takiej płytki wynosiła 11 cm.

Typ kafli pokrytych kratownicą ma liczne analogie z pierwszej połowy XVII w. Znane są z Tykocina na Podlasiu, Lidy na Białorusi, a także z Poznania, Bieżunia, Nowego Wiśnicza (M. Dąbrowska 1987, Tabl. II 37, ryc. 2, str. 135, przypis 109). Wydaje się tylko, że rzadziej występującymi okazami są egzemplarze z podziałem strefowym na powierzchni.

Pozostałe znaleziska fragmentów kafli płytowych formowanych w matrycach reprezentowane są przez pojedyncze egzemplarze, najczęściej w typie maureski o różnorodnie opracowanym układzie zdobin biegnących po obu przekątnych kafla (**Tabl. XV-1, 3; XIV-2**). Niektóre, jak kafel zachowany fragmentarycznie z wykopu V (działka 40), mają trudno czytelną kompozycję (**Tabl. XVI-4**). Odosobnionymi egzemplarzami są: wąski, przypuszczalnie narożnikowy kafel

zdobiony schematycznie motywem kwiatu (Tabl. XIV-1), ozdobniki w postaci dwóch prostokątnych płytek pokrytych kanelurami oraz motywem półksiężyca i fragment być może zwieńczenia.

Inwentarz pozaceramiczny

Inwentarz ruchomy, poza fragmentami naczyń, wystąpił w znikomej ilości i ograniczył się właściwie do przedmiotów o metryce późnośredniowiecznej i nowożytnej.

Rajgradzkie groty bełtów kuszy należą do jednego z dwóch wyróżnionych przez A. Nadolskiego typów, a mianowicie grotów zaopatrzonych w tulejkę, które występowały w średniowieczu dość powszechnie (A. Nadolski 1954, s. 62). Są one krótsze i masywniejsze niż groty strzał. Same bełty trudne są do schronologizowania, ponieważ mało się zmieniały w czasie, a masowość ich produkcji dawała małe odmienności, które nie mają większego znaczenia w ustalaniu typologii. Obejmują co najmniej cztery wieki (XII-XV w.). Popularne, występowały na każdym grodzisku młodszym niż XI w. (A. Nadolski 1954, s. 65), jako forma paneuropejska, poza Rusią, gdzie kusza się nie przyjęła (A. Nadolski 1954, s. 65). Bełty masywniejsze mogą być późniejsze, brak jednak definicji czasowej tych znalezisk, gdyż były one przeważnie luźno znajdowane poza zespołami datowanymi. Podobnie jest w przypadku grotów bełtów z Rajgradu, ponieważ odkryto je co prawda w trakcie badań wykopaliskowych, ale w warstwie próchnicznej na głęb. 0,10 m, analogicznie jak na grodzisku w Wiźnie, gdzie w sumie wystąpiły w około 90 egzemplarzach (I. Jarzębska 1972, s. 39). Dość prosty sposób wykuwania bełtów rajgradzkich oraz brak staranności w skuwaniu ich tulejek, może świadczyć o ich lokalnej produkcji.

W pośrednim datowaniu bełtów czasami mogą pomóc znaleziska części kuszy, będące świadectwem ich użytkowania. Fragmenty kuszy w części jej przyrządu spustowego, tzw. „orzech”, odkryto na grodzisku w Tumie pod Łęczycą w warstwie datowanej na XII-XIII w., w Santoku datowany na XV w. (A. Nadolski 1954, s. 62). Najbliższe znalezisko części kuszy w postaci „orzecha” wykonanego z rogu, odkryte na grodzisku w Wiźnie (wykop II) nie zostało jednak sklasyfikowane stratygraficznie (I. Jarzębska 1972, s. 41). Lepsze podstawy datowania stwarzają elementy kuszy, między innymi część dźwigni spustowej i strzemię naciągu, odkryte na grodzisku w Plemiętach (A. Kola, W. Wilke 1985, s. 107-128).

Czekan znaleziony w Rajgradzie, w obrębie zabudowy nowożytnej, należy do kategorii przedmiotów mieszczących się także w mało sprecyzowanych granicach chronologicznych. Typologicznie zalicza się do wydzielonego przez A. Nadolskiego typu I (podtypy a-d do XII w.), ale poszerzonego dla potrzeb znalezisk z późnego średniowiecza i okresu nowożytnego przez M. Głoska (1990, s. 27-30), biorącego pod uwagę przede wszystkim osady toporzyska, o sześć dalszych podtypów.

Czekan z Rajgradu o długiej osadzie, prezentując typ łączący broń i łaskę, mieści się w podgrupie Ig. Okazy tego rodzaju, jak się przypuszcza, mogły służyć swym obuchem do walki, a ostrze można było wykorzystywać jako narzędzie. Charakteryzuje je prostokątny młotek, którego powierzchnia pracująca jest czasem

zgrozskowana. Osada toporzyska jest różnej długości od krótkiej, niewiele przekraczającej szerokość szyjki, do długiej przekraczającej długość żeleźca. Żeleźce posiada wyraźnie ściętą brodę. Linia górnej krawędzi zbliżona jest do linii prostej. Z reguły okazy te mają otwór w żeleźcu w kształcie trólistnej koniczynki z łodyżką skierowaną ku obuchowi, a często są także sygnowane znakami kowalskimi (M. Głosek 1990, s. 30). Pośród siedmiu tego typu znanych M. Głosekowi czekanów w Polsce wymienia niepublikowany dotąd, a pochodzący właśnie z badań ratowniczych przeprowadzonych w 1969 r., okaz z Rajgrodu (M. Głosek 1990, s. 10 Tabl. VII D, s. 30). Informację o nim autor uzyskał zapewne w drodze połowicznej relacji, gdyż brak jest odnośnika do sposobu nabycia czekanu do zbiorów muzealnych, a także o fakcie, iż rajgrodzki egzemplarz posiada stempel kowalski. Ogólnie M. Głosek datuje podtyp Ig szeroko na XV w., nie wykluczając występowania ich w XIV w., jak i w czasach nowożytnych, odwołując się m.in. do J. Stankusa, który tego typu czekany znalezione na Litwie (Jakštaičiai k. Šauliai) datuje na okres XIV-XVI w. Zaleganie rajgrodzkiego czekanu w północno-wschodnim szalunku ściany domostwa w wykopie II pozwala datować go ogólnie na XVI w.

Pośród przedmiotów codziennego użytku wymienić można prosty w formie, brązowy, taśmowaty pierścień ze śladem oprawy kaboszonowej i wygrawerowaną literą S, który mógł być atrybutem funkcji S[tarosty] (Tabl. VIII-6), kłódkę o dość rozbudowanej już konstrukcji (Tabl. VIII-1, 2), oraz napaśtek z grzybkowato uformowaną główką (Tabl. VII-9), którego najbliższą analogią jest jeden egzemplarz znany mi z Grodna (N.N. Voronin 1954, s. 67, ryc. 30-3), znaleziony w warstwie XII-XIII w. na terenie zamku oraz drugi, pochodzący z badań w Wilnie przy ul. Uniwersyteckiej i Tatarskiej, z warstw XV-XVI w. (K. Katalynas, D. Luchtanienė 1998, s. 383-386 i ryc. 50). Nie wydatowany napaśtek publikowany jest pośród wybranych zabytków metalowych z Chełma przy ul. Lubelskiej 14-18 – stanowisko 19 (U. Ruszkowska 1996, s. 55, Tabl. II-2)

Drobne i nieliczne przedmioty inwentarza, w tym także przęśliki, kościana okładzina noża oraz haczyk na ryby, nie wnoszą głębszych informacji ani w zakresie zagadnień gospodarczych, ani nie są pomocne w datowaniu.

PODSUMOWANIE

Obszar na północ od Biebrzy oraz na wschód od Wielkich Jezior Mazurskich jest słabo rozpoznany pod względem archeologicznym. Taki stan należy odnotować dla tego terytorium, mimo przeprowadzonych w latach 1955-70 badań w rejonie środkowego biegu Czarnej Hańczy oraz wybranych punktów osadniczych na Równinie Augustowskiej.

W niezmiernie małym stopniu rozpoznano archeologię Jaćwieży wczesnego średniowiecza. Badania grodzisk w Szurpiłach, Jeglińcu (G. Iwanowska 1991, s. 377-384), Dąbrowskiem, Rostkach (T. Baranowski 1976, s. 510-515; W. Brzeziński 1991, s. 372-377), Osinkach (J. Okulicz 1963, s. 193-209) nie zostały całkowicie opracowane i opublikowane, co powoduje ciągły brak bezpośrednich odniesień. Na tym tle Rajgród nie ma nawiązań do rozpoznanych w ramach wczesnego średniowiecza stanowisk z najbliższego obszaru. Szczupłość materiałów archeolo-

gicznych niezwykle utrudnia badania nad dziejami osadnictwa Jaćwieży, łączącymi prahistorię z historią średniowiecza (J. Jaskanis 1981, s. 64-65). Być może dostrzeżona w Rajgrodzie trwałość tradycji oraz symptomy ewolucyjnego przechodzenia od wytwarzania naczyń ręcznie lepionych do produkowania ich przy pomocy koła garncarskiego potwierdziłyby się na większej serii ceramiki odkrytej na innych grodziskach i osadach, wypełniając lukę poznawczą między VI/VII a X/XI wiekiem. Na razie musimy zgodzić się na istnienie braku równowagi pomiędzy zakresem informacji znanych ze źródeł pisanych a zasobem źródeł archeologicznych uzyskanych w badaniach wykopaliskowych, co jest wciąż aktualnym stanem naszej wiedzy.

Mimo ograniczonego zakresu prac polowych, jak i stopnia zniszczenia układów stratygraficznych, badania w Rajgrodzie ustaliły główne okresy użytkowania wzgórza. W czasach prahistorycznych osadnictwo istniało tu głównie w okresie rzymskim i wędrowek ludów po przełom późnego okresu wędrowek ludów na wczesne średniowiecze. Musiało ono mieć charakter trwały, co poświadczają relikty założenia obronnego I. Incydentalny charakter miały znaleziska, które sygnalizować mogły obecność zasiedlenia w okresie wczesnożelaznym. W świetle rezultatów badań na Górze Zamkowej i małej liczby znalezisk rodzi się przekonanie, że śladów wczesnośredniowiecznego intensywnego osadnictwa należałoby szukać w bliższym i dalszym otoczeniu grodziska, w tym na terenie dzisiejszego miasta.

Odkrycie systemu obronnego II złożonego z konstrukcji drewnianej i rowu fosowego stwarza możliwość – z powodu braku przesłanek chronologicznych – alternatywnej jego oceny, jako elementu związanego ze schronieniowym charakterem grodu z okresu wczesnego średniowiecza lub jako charakterystycznej formy zabezpieczającej siedzibę wielkiego dworu doby nowożytnej.

Ślady późnośredniowieczne, wyrażające się obecnością ceramiki, wydają się być głównie związane z rozwijającą się pod grodem w XIV/XV w. osadą z kościołem i cmentarzem (na terenie dzisiejszej szkoły). Nastąpiło to zapewne w wyniku kolonizowania przez ludność mazowiecką ziem pojaćwieskich. Najdobitniej zaznaczył się w materiale archeologicznym okres funkcjonowania wielkiego dworu starostów rajgrodzkich doby nowożytnej.

Możliwość poszerzenia archeologicznej bazy źródeł z terenów sąsiadujących z Górą Zamkową nasuwa wniosek natury konserwatorskiej o potrzebie wprowadzenia do świadomości lokalnej społeczności Rajgrodu konieczności współpracy z organem konserwatorskim województwa oraz ustanawiania nadzorów archeologicznych nad wszelkimi inwestycjami planowanymi i prowadzonymi w mieście.

PRZYPISY

- ¹ Wszystkie znaleziska monet rajgrodzkich opracowane zostały przez mgr K. Szubert z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.
- ² Analizę archeozoologiczną zwierzęcych szczątków kostnych odkrytych w Rajgrodzie opracowała prof. dr hab. A. Lasota-Moskalewska z Instytutu i Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- ³ Opracowania szczątków botanicznych podjęła się dr Z. Tomczyńska z Pracowni Paleobotaniki w Instytucie Botaniki PAN w Krakowie.
- ⁴ Za udzieloną mi konsultację przy opracowaniu kafli rajgrodzkich serdecznie dziękuję Pani dr M. Dąbrowskiej z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.

Dokumentację graficzną wykonały: M. Curyło, W. Gawrysiak-Leszczyńska, G. Nowakowska.

LITERATURA

Antoniewicz J.

1955 *Niektóre dowody kontaktów słowiańsko-pruskich w okresie wczesnośredniowiecznym w świetle źródeł archeologicznych*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXII, z. 3-4, s. 233-277.

1961 *Z problematyki badań osadnictwa wczesnożelaznego na wschodnich Mazurach*, „Rocznik Białostocki” t. II, s. 17-57.

Antoniewicz J. i Okulicz J.

1958 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 1951-1954 w Jeziorku pow. Giżycko*, „Materiały Starożytne” t. III, s. 7-70.

Archiwum....

1982 *Teczka nr inw. 34 Tworki Skrodzkie, st.1* – Archiwum Wojewódzkiego Oddziału PSOZ, Delegatury w Łomży.

Archiwum...

1989 i 1991 *Wyniki badań AZP na obszarach 25-82, 24-82*, Archiwum Muzeum Ziemi Suwalskiej w Suwałkach.

Baranowski T.

1976 *Badania grodzisk w okolicy Gołdapi w 1973-1974 r.*, „Rocznik Białostocki” t. XIII, s. 510-514.

Bitner-Wróblewska A.

1994 *Z badań nad ceramiką zachodniobałtyjską w okresie wędrówek ludów. Problem tak zwanej kultury sudowskiej*, „Barbaricum”, Warszawa, t. 3, s. 219-241.

1998 *Suwalszczyzna w okresie wędrówek ludów [w:] Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początków ery nowożytniej*, Białystok, s. 305-318.

Brzeziński W.

1991 *Badania osady i grodziska w Rostku gm. Gołdapi, woj. suwalskie w latach 1984-1986*, „Rocznik Białostocki” t. XVII, s. 372-377.

Czapska A.

1971 *Rozwój przestrzenny i architektura Szczuczyna od XVII w. do XIX w.*, „Rocznik Białostocki” t. X, s. 163-190.

Dąbrowska M.

1976 *Próba systematyki kafli i metody ich dokumentacji*, „Biuletyn Informacyjny PP PKZ” nr 32, s. 74-94.

1987 *Kafle i piece w Polsce do końca XVIII wieku*, „Studia i materiały z historii kultury materialnej”, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, t. LVIII.

Ehrlich B.

1921 *Der Schlossberg in Rajgród (Polen)*, Festschrift Adalbert Bezzenberger, Getynga, s. 31-38.

Engel C.

1939 *Das jüngste heidnische Zeitalter in Masuren*, „Prussia” t. 33, s. 41 f.

Glinka J.

1961 *Zamek obronny w Białymstoku na przełomie XVI i XVII wieku*, „Rocznik Białostocki” t. II, s. 53-100.

Głosek M.

1990 *Broń drzewcowa i obuchowa [w:] Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350-1450*, red. A. Nadolski, Łódź, s. 131-142.

1996 *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Warszawa-Łódź.

Grygiel R., Jurek T.

1996 *Dolivowie z Nowego Miasta nad Wartą. Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi nr 29.

Iwanowska G.

1991 *Badania grodziska we wsi Jegliniec gm. Szypłiszki, woj. suwalskie przeprowadzone w latach 1984-1986*, „Rocznik Białostocki” t. XVII, s. 377-384.

Jakimowicz R.

1923 *Sprawozdanie z działalności państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych na okręg warszawski w roku 1922*, „Wiadomości Archeologiczne” t.VIII, s. 201-224.

Jarzębska I.

1972 *Grodzisko w Wiźnie, pow. Łonża w świetle badań prowadzonych w latach 1968-1970 – maszynopis pracy magisterskiej.*

Jaskanis D.

1970 *Przypadkowe znalezisko okresu rzymskiego z okolic Rajgrodu pow. grajewski, „Rocznik Białostocki” t. IX, s. 386-388.*

1989 *Jaćwież w nowych badaniach naukowych w Polsce, „Rocznik Białostocki” t. XVI, s. 145-156.*

1999 *Relikty kurhanowego cmentarzyska w Bachanowie w województwie suwalskim [w:] Szkice Prahistoryczne. Źródła-metody-interpretacje, Toruń, s. 249-275.*

Jaskanis D., Jaskanis J.

1966 *Sudausisches Siedlungskomplex aus der späten Römischen Periode und Völkerwanderungszeit in Osowa, Kreis Suwałki, „Acta Baltico-Slavica” t. IV, s. 109-150.*

Jaskanis J.

1966 *Materiały z kurhanów z drugiej połowy I tysiąclecia w Jemielistem i Wólce, pow. Suwałki, „Rocznik Białostocki” t. VII, s. 133-152.*

1968 *Grób z okresu rzymskiego odkryty w Dręstawie pow. Augustów, „Rocznik Białostocki” t. VIII, s. 401-404.*

1981 *Jaćwież w badaniach archeologicznych. Stan i perspektywy badawcze, „Rocznik Białostocki” t. XIV, s. 49-67.*

Kaczyński M.

1976 *Podliszewo, gm. Rajgród, „Informator Archeologiczny. Badania w 1975 r.”, s. 145-146.*

1998 *Ceramika z osady późnorzymskiej (stanowisko II) w Bargłowie Dwornym, gm. Bargłów Kościelny, woj. suwalskie [w:] Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytniej, Białystok, s. 167-194.*

Kamiński A.

1953 *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne, Łódź.*

Karczewska M.

1992 *Osadnictwo dorzecza Legi-Jerzgni w Polsce północno-wschodniej od wczesnej epoki żelaza po wczesne średniowiecze – praca magisterska w rękopisie.*

Katalynas K., Luchtanienė D.

1998 *Tyrinejimai Vilniuje. Reprzentacijnių runų teritorijoje, 1996-1997 metais [w:] Archeologiniai Tyrinejimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais, red. G. Zabiela, Vilnius, s. 382-386.*

Kempisty E., Sulgostowska Z.

1991 *Osadnictwo paleolityczne, mezolityczne i neolityczne w rejonie Woźnejwsi, woj. łomżyńskie, Warszawa.*

Kola A., Wilke G.

1985 *Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza [w:] Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej. „Prace Archeologiczne” nr 7, s. 107-128.*

Krassowski W.

1990 *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski, Warszawa, t. 2.*

Łaszkiwicz A.

1997 *Kafle i piece kaflowe z dworu na kopcu w Krajkowie pod Mosiną, woj. poznańskie, Poznań.*

Łowmiański H.

1983 *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego, Poznań.*

Nadolski A.

1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI, XII wieku, „Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis” nr 3, Łódź.*

Nałęcz Małachowski P.

1805 *Zbiór nazwisk szlachty z opisem herbów własnych familiom zostającym w Królestwie Polskim i W. Ks. Litewskim, Lublin.*

Nowakowski W.

1989 *Studia nad ceramiką zachodniobałtyjską z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharów na pustych nóżkach, „Barbaricum” t. I, s. 101-146.*

Okulicz J.

1963 *Sprawozdanie z badań prowadzonych w 1959 r. na osadzie i grodzisku w Osinkach pow. Suwałki, „Wiadomości Archeologiczne” t. XXIX, z. 2, s. 193-209.*

1988 *Problem ceramiki typu praskiego w grupie olsztyńskiej kultury zachodniobałtyjskiej (VI-VII w.n.e.), „Pomerania Antiqua” t. XIII, s. 103-133.*

Osipowicz A.

1867 *Pobieżny rzut oka na niektóre zamczyska i tak zwane góry sypane w okolicach Suwałk, „Tygodnik Ilustrowany” t. XV, nr 384 z dnia 2 lutego 1867.*

Ruszkowska U.

1996 *Wstępne wyniki badań ratowniczych w Chełmie, ul. Lubelska 14-20, stan. 19, „Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmskim w 1992-1993” nr VII, s. 47-63.*

Stankus J.

1975 *Geležies dirbinių gamyba ir kalvystės lygis Lietuvoje XIV-XVI amžiais, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, cz. I Serija A, t. 2(51), 1975, s. 71-85; tenże, cz. II, tamże Serija A, t. 3(52), 1975, s. 51-63.*

Sulkowska-Tuszyńska K.

1990 *Próba interpretacji funkcji naczyń na trzech nóżkach w świetle wybranych źródeł ikonograficznych. Studia z badań nad architekturą średniowieczną Kujaw i wschodniej Wielkopolski, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria B, t. 86, s. 109-138.*

Voronin N. N.

1954 *Drevnee Grodno, Materialy i issledovanija po archeologii drevneruskich gorodov, t. III, „Materialy i issledovanija po archeologii SSSR” nr 41.*

Wiśniewski J.

1967 *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku [w:] Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego, Białystok, s. 13-294.*

1975 *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI wieku [w:] Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego, Warszawa, s. 9-252.*

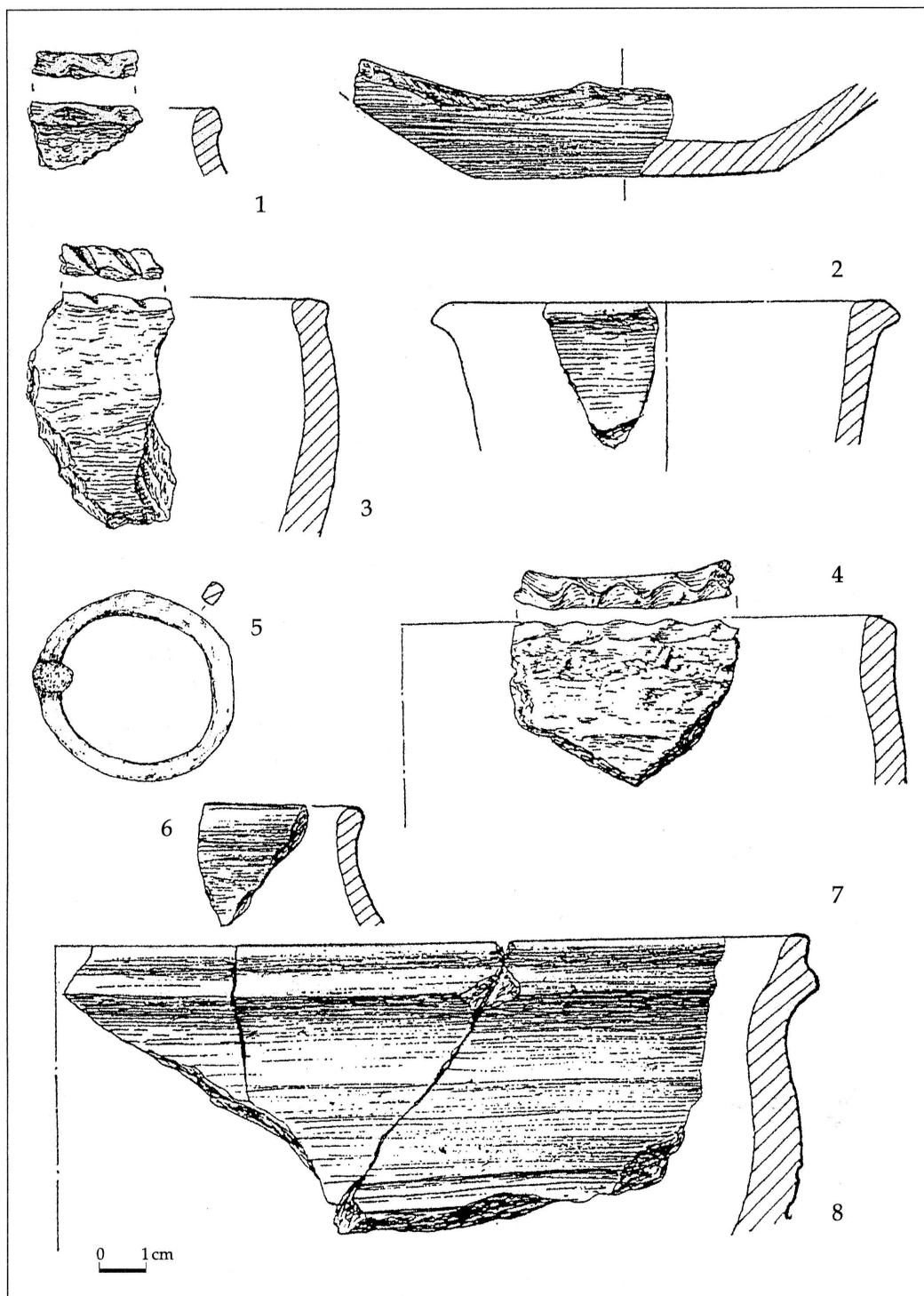
1981 *Badania nad dziejami osadnictwa ziem dawnej Jaćwieży i jej pogranicza. Wyniki i propozycje, „Rocznik Białostocki” t. XIV, s. 235-255.*

Żemigala M.

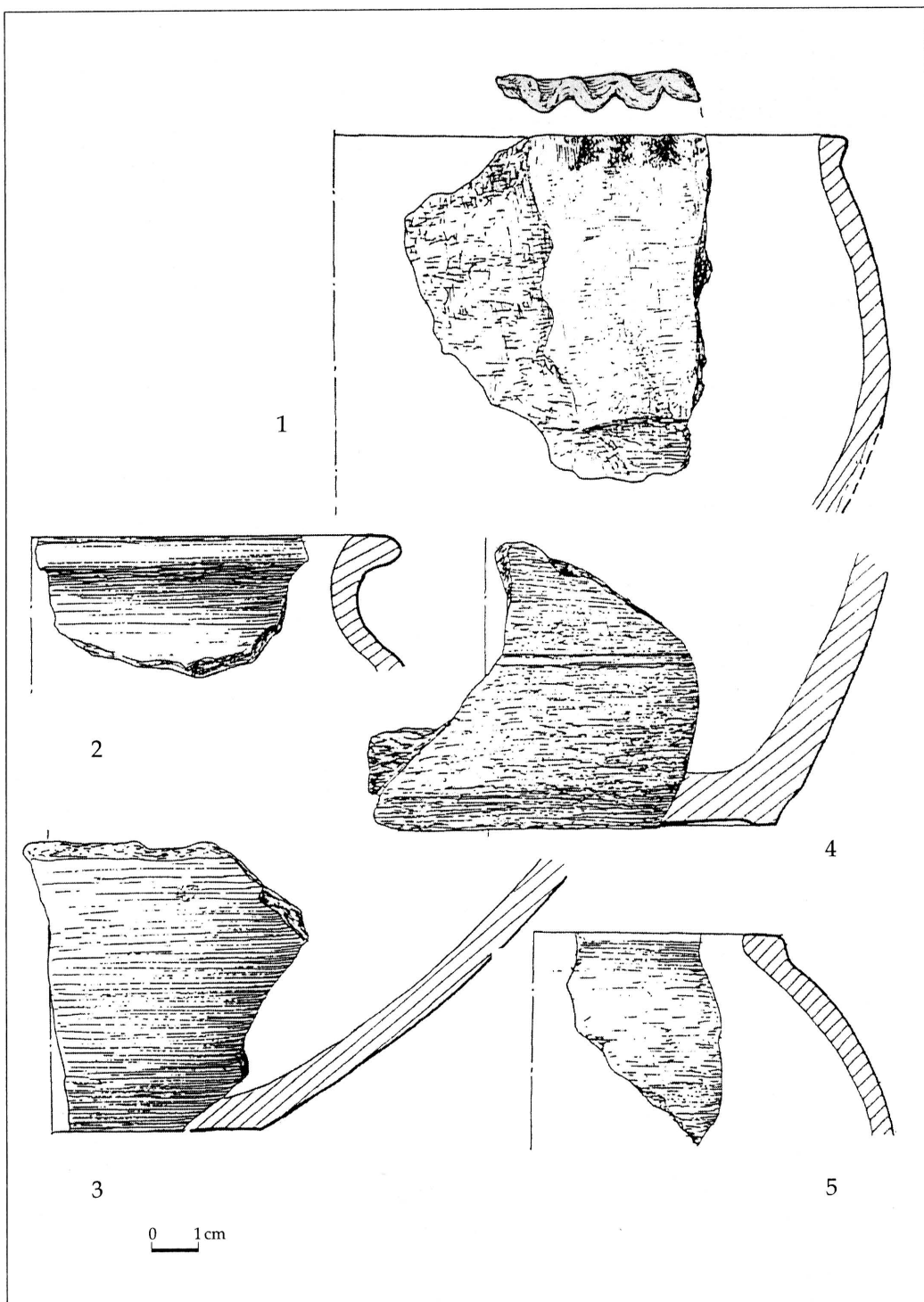
1987 *Ogrzewanie piecowe na zamku w Bolesławcu nad Prosną XIV-XVII w. „Acta Archaeologica Lodziensia” nr 33, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.*

Legenda / Legend

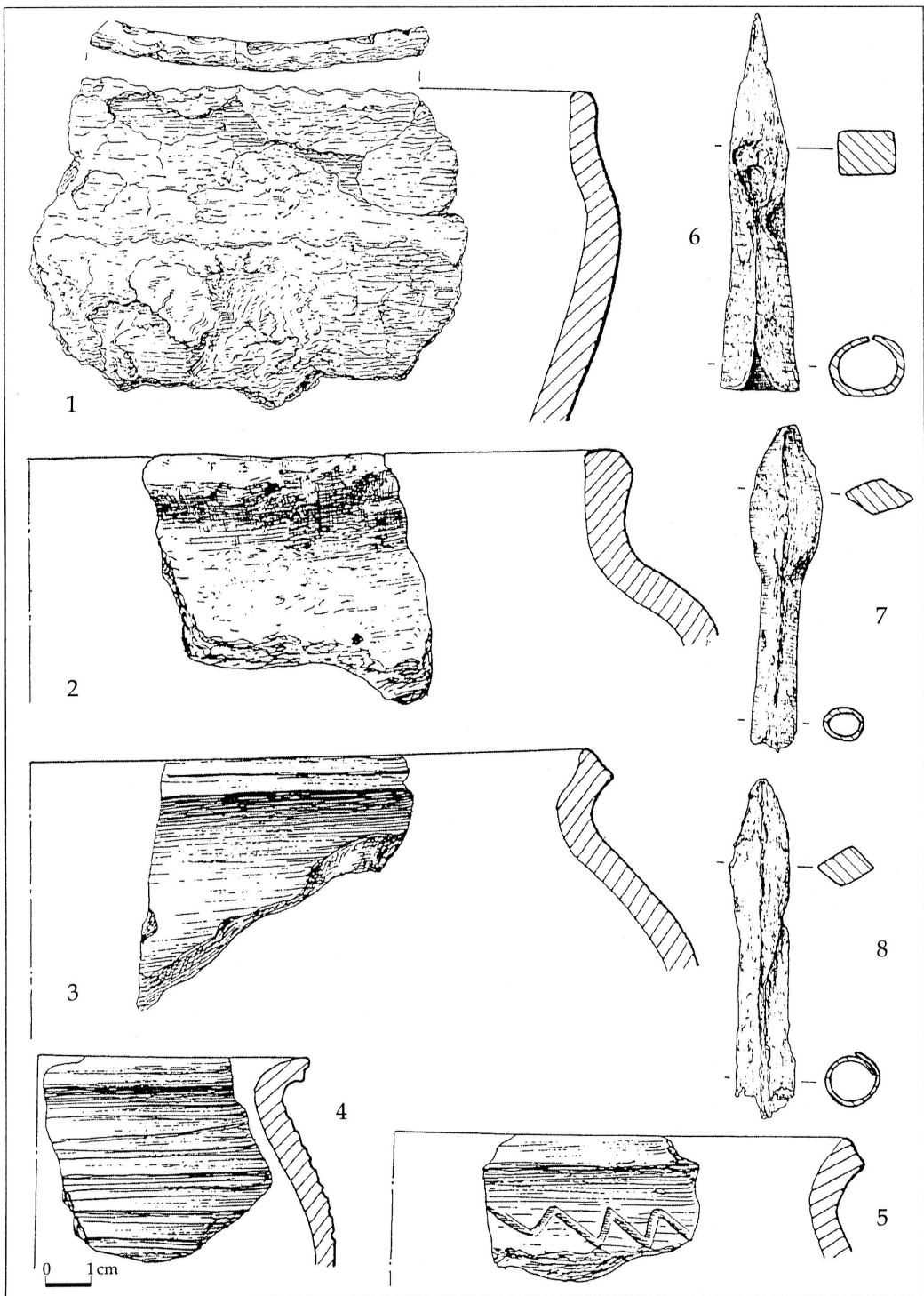
	humus współczesny		polepa
	humus pierwotny		piasek
	ziemia szara z zaciemnieniami		calec z zaciekami orsztynowymi
	ziemia intensywnie ciemna	× ×	kości
	ziemia ciemna ze spalenizną		zaprawa wapienna
	ziemia brunatnoszara		cegła
	glina jasnobrunatna z zaciemnieniami		kamień
	glina brunatnopomarańczowa		drewno, węgle
			śląd po słupie

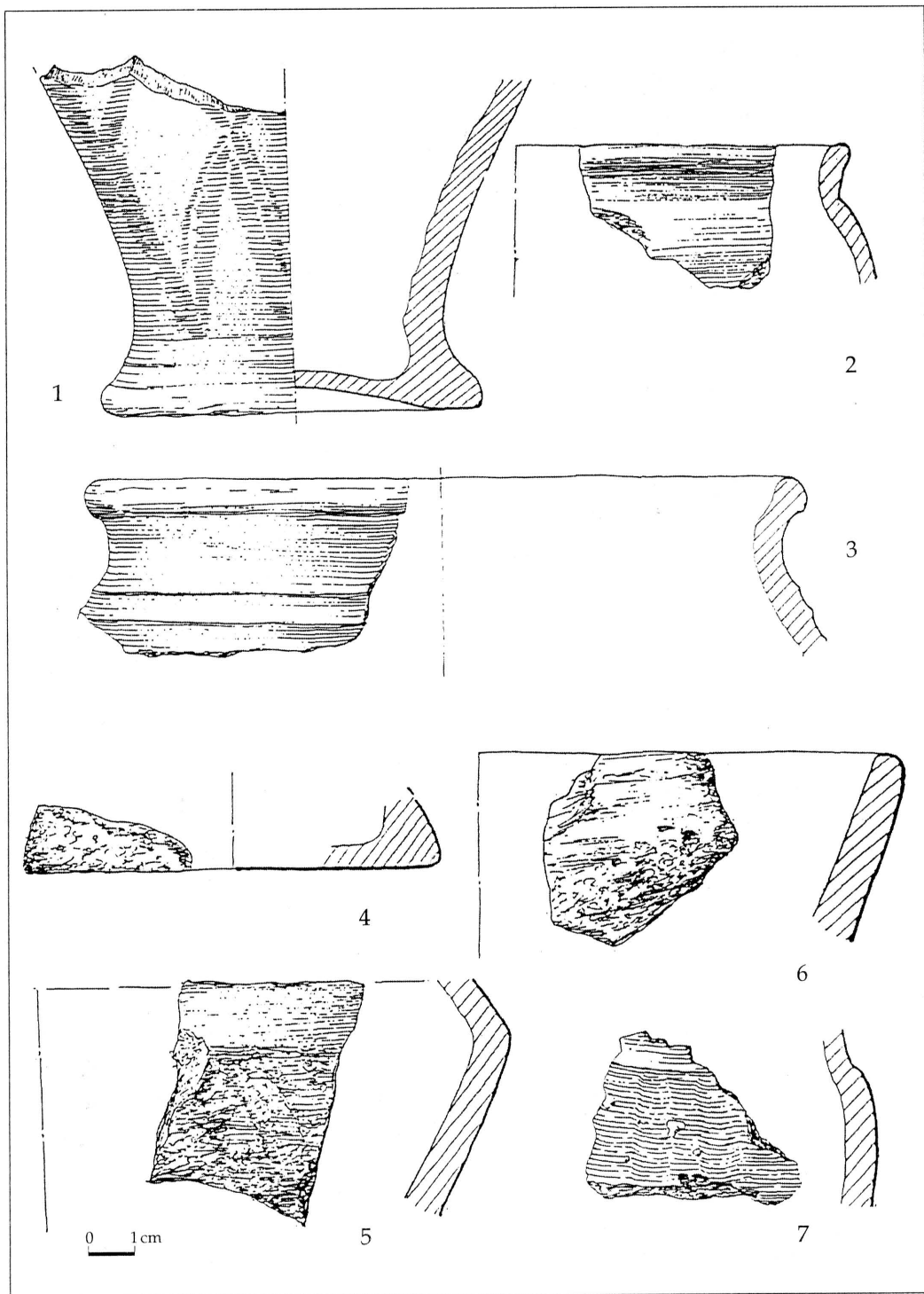
Tablica I. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop I: ryc. 1-5 dz. 1; ryc. 6-8 dz. 2
 Table I. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig 1: fig. 1-5 plot 1; fig. 6-8 lot 2

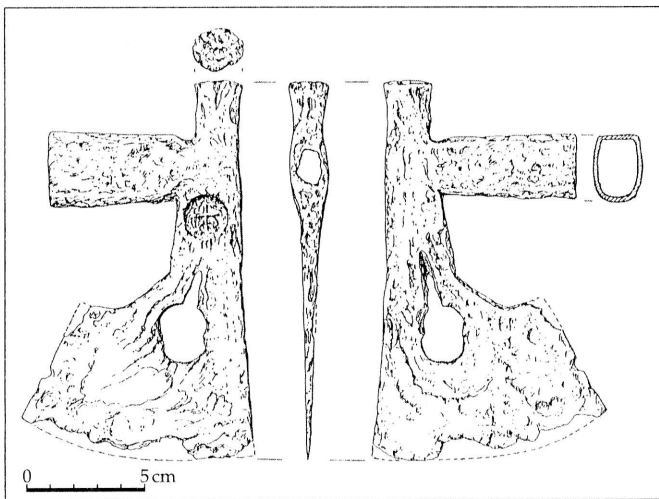
Tablica II. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop I: ryc. 1-3 dz. 2; ryc. 4-5 dz. 3.
 Table II. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig I: fig. 1-3 plot 2; fig. 4-5 plot 3

Tablica III. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop I: ryc. 1 dz. 3; ryc. 2-4 dz. 3/4;
 ryc. 5 dz. 5; ryc. 6-7 dz. 14; ryc. 8 dz. 13
 Table III. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig I: fig. 1 plot 3; fig. 2-4 plot 3/4;
 fig. 5 plot 5; fig. 6-7 plot 14; fig. 8 plot 13

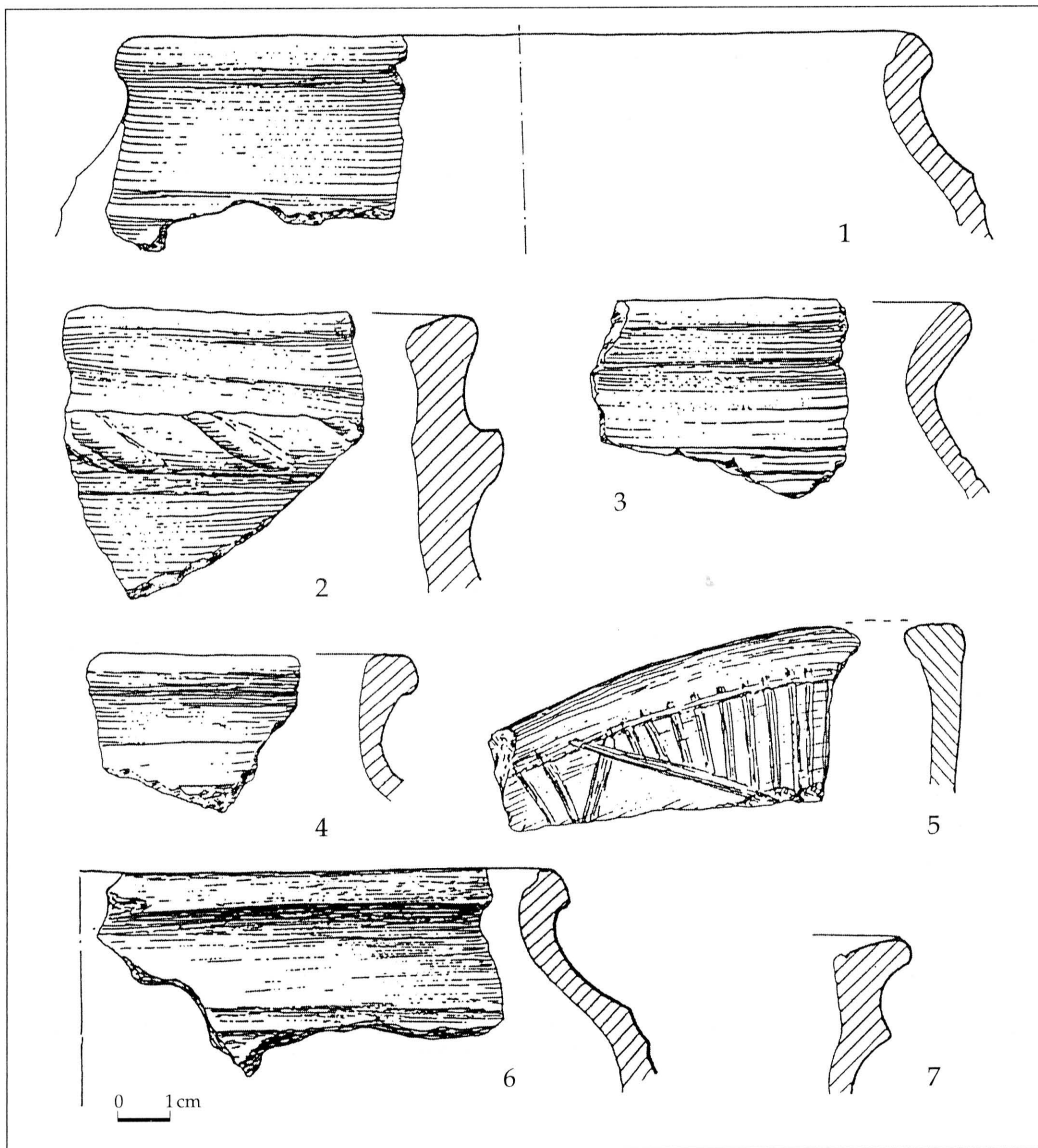

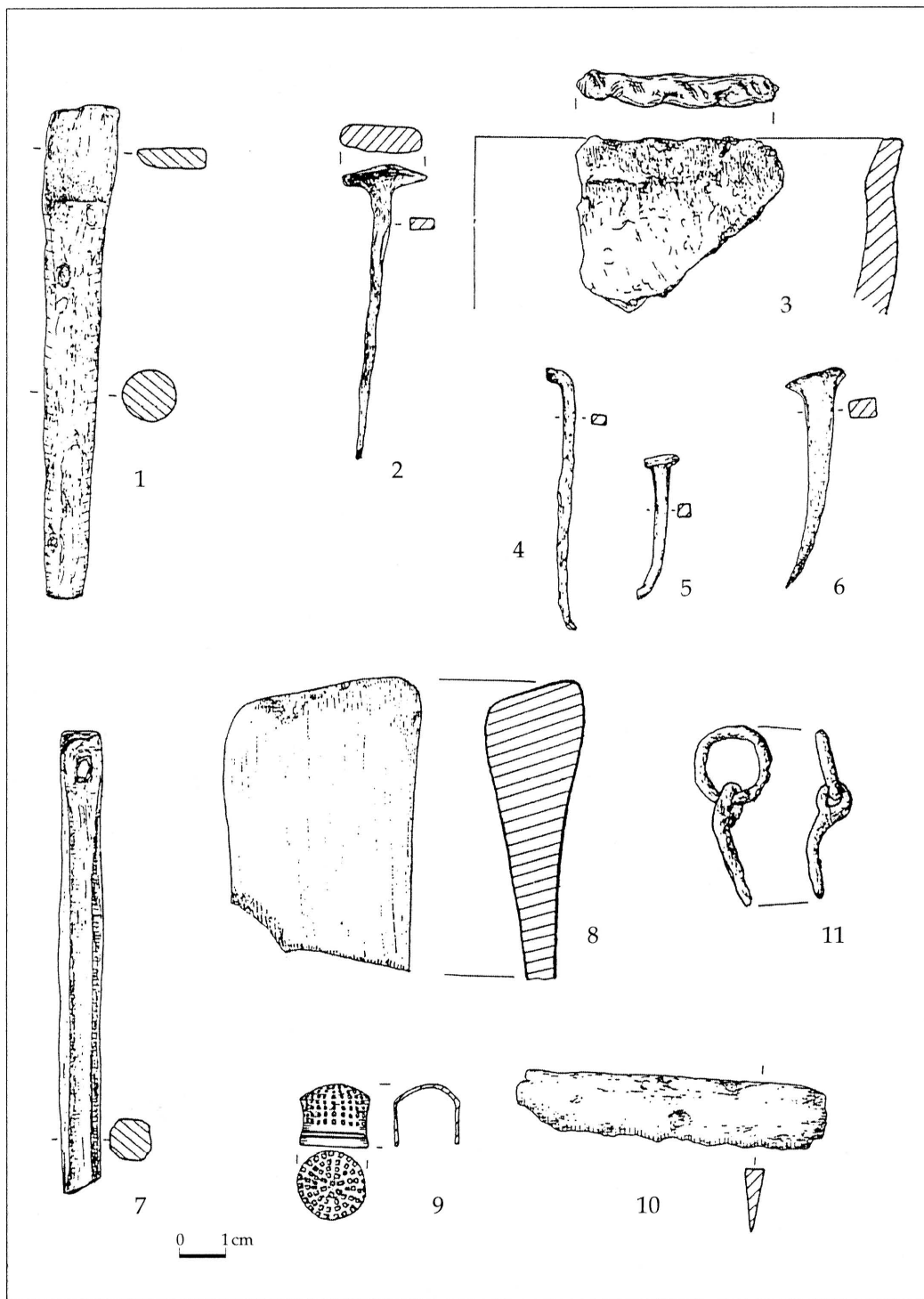
Tablica IV. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop II: ryc. 1-6 dz. 15; ryc. 7 dz. 16
 Table IV. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig II: fig. 1-6 plot 15; fig. 7 plot 16

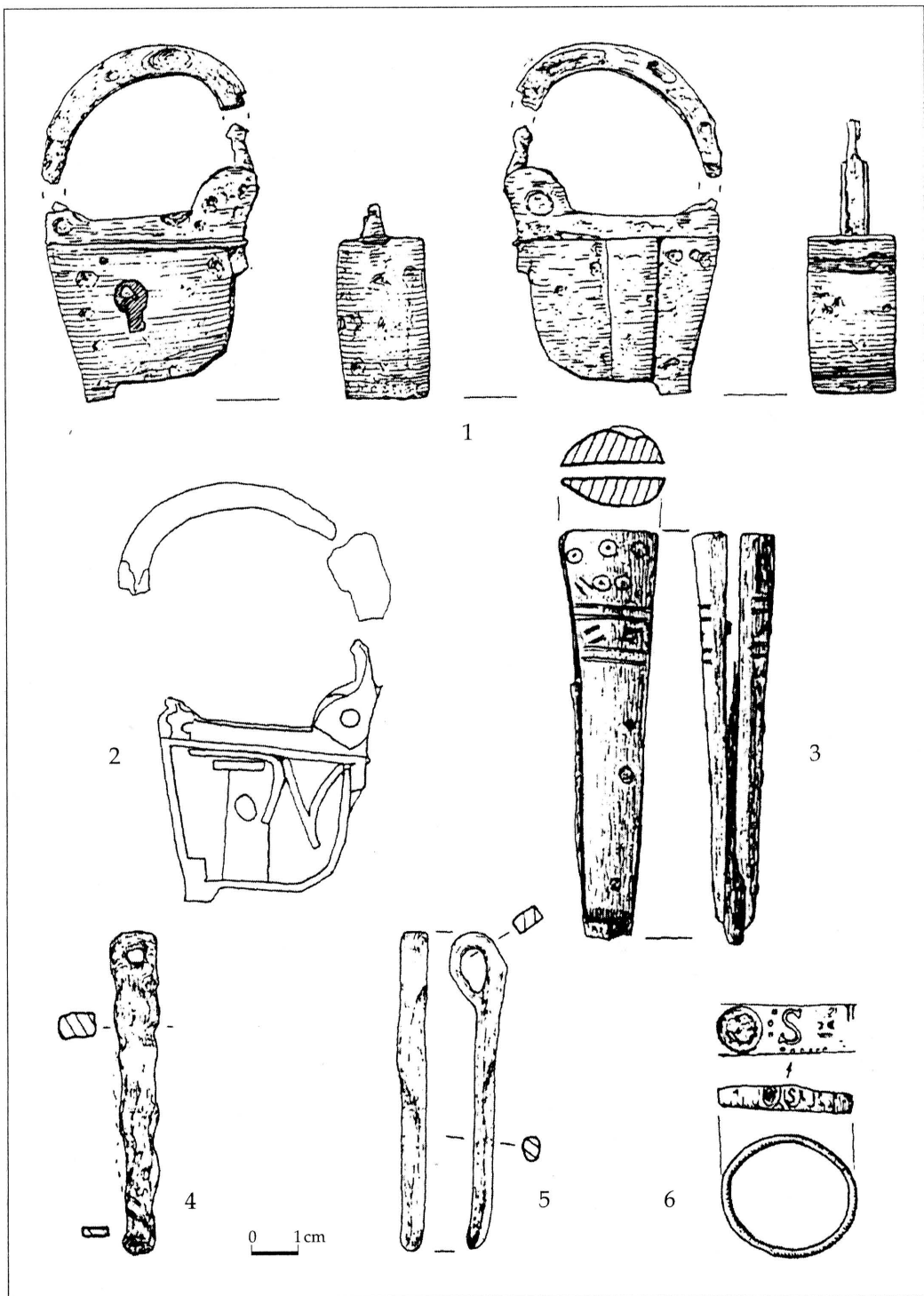
Tablica V.
Rajgród pow. grajewski.
Stan. I, wykop II: ryc. 1 dz. 16
Table V.
Rajgród, county of Grajewo.
Site I, dig II: fig. 1 plot 16

Tablica VI.
Rajgród pow. grajewski.
Stan. I, wykop II: ryc. 1-7 dz. 16
Table VI.
Rajgród, county of Grajewo.
Site I, dig II: fig. 1-7 plot 16

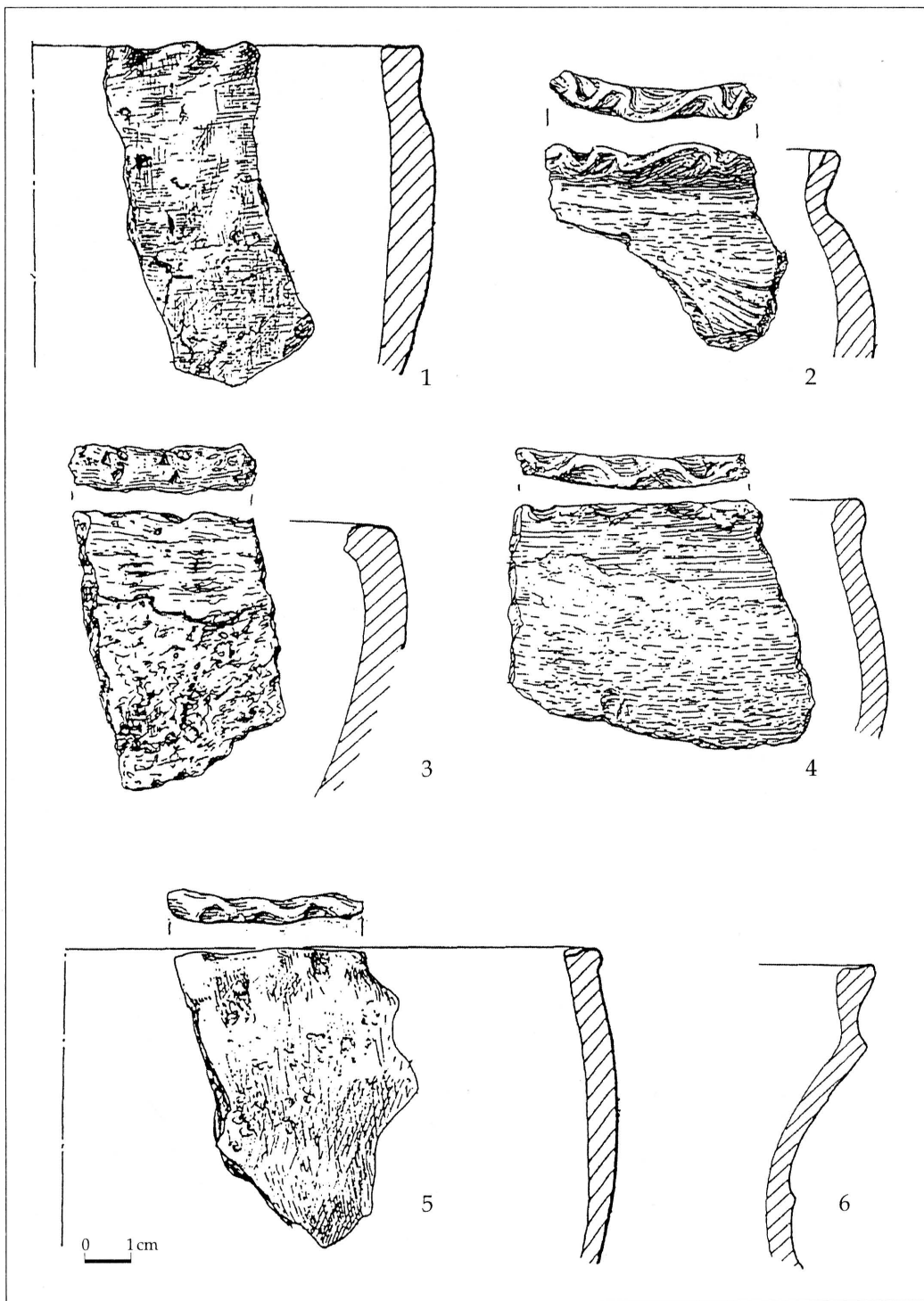

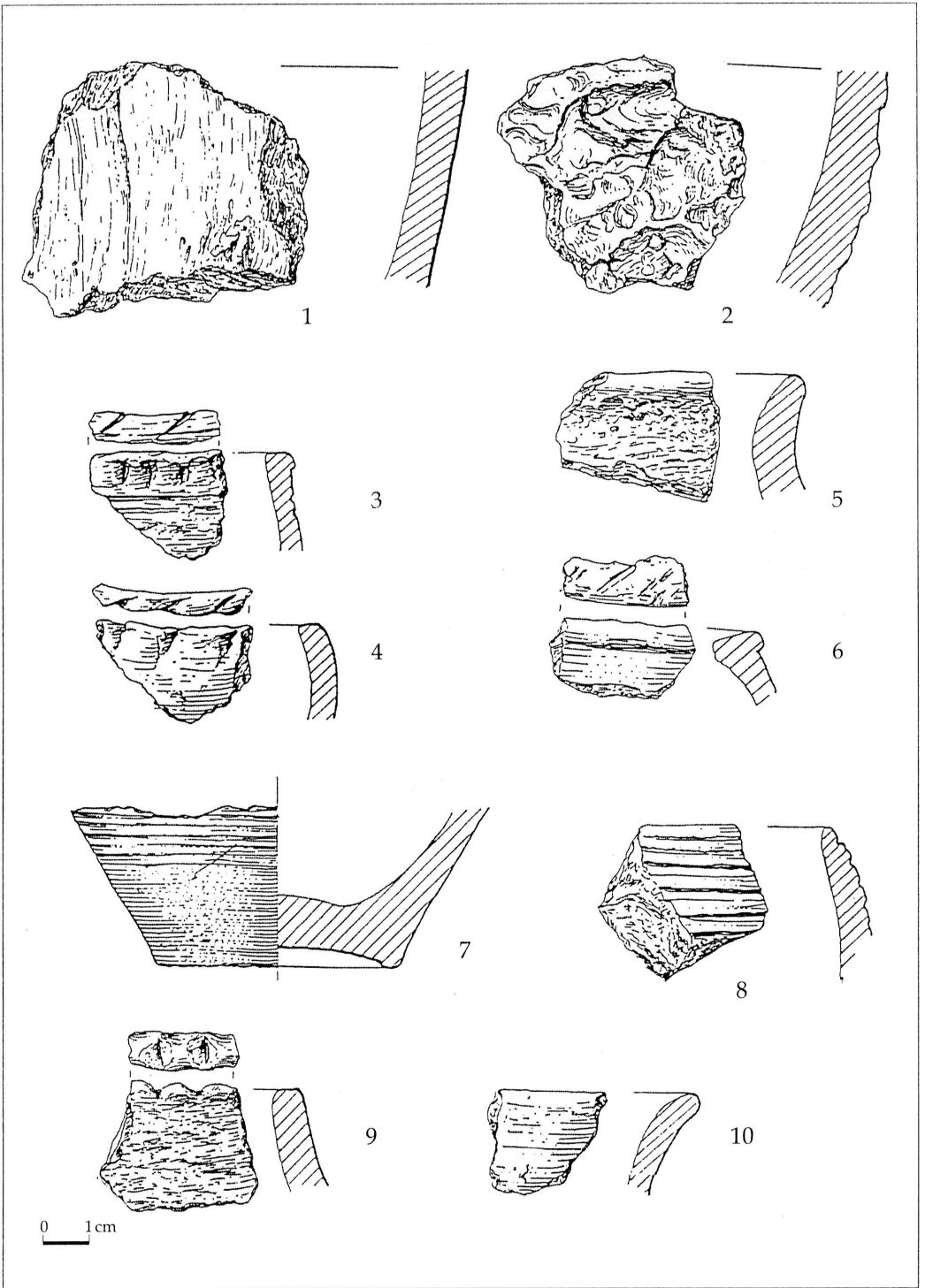
Tablica VII. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop II: ryc. 1-3 dz. 17; ryc. 4-10 dz. 18; ryc. 11 dz. 19
 Table VII. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig II: fig. 1-3 plot 17; fig. 4-10 plot 18; fig. 11 plot 19

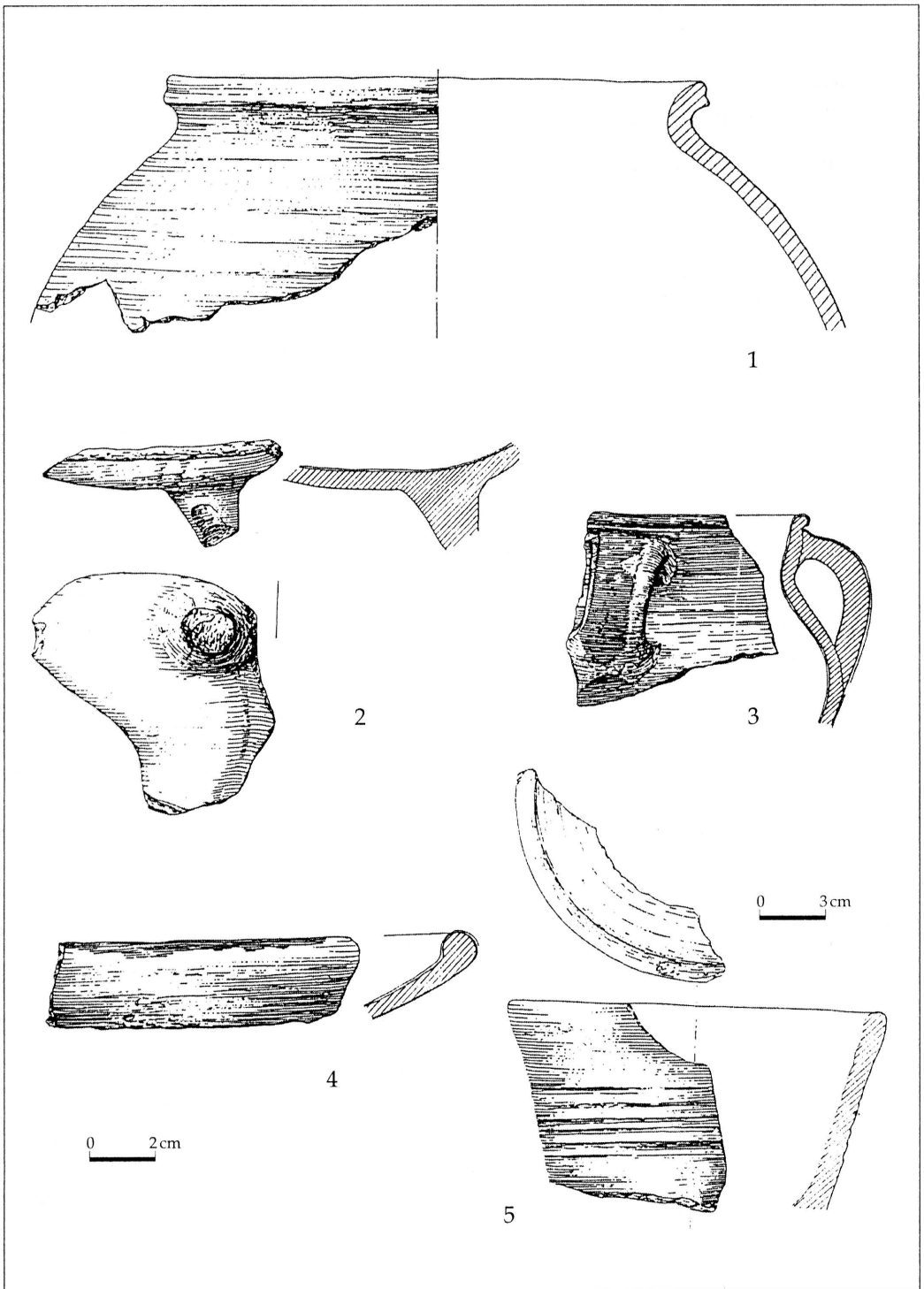
Tablica VIII. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop II: ryc. 1-4 dz. 19; ryc. 5-6 dz. 21
 Table VIII. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig II: fig. 1-4 plot 19; fig. 5-6 plot 21

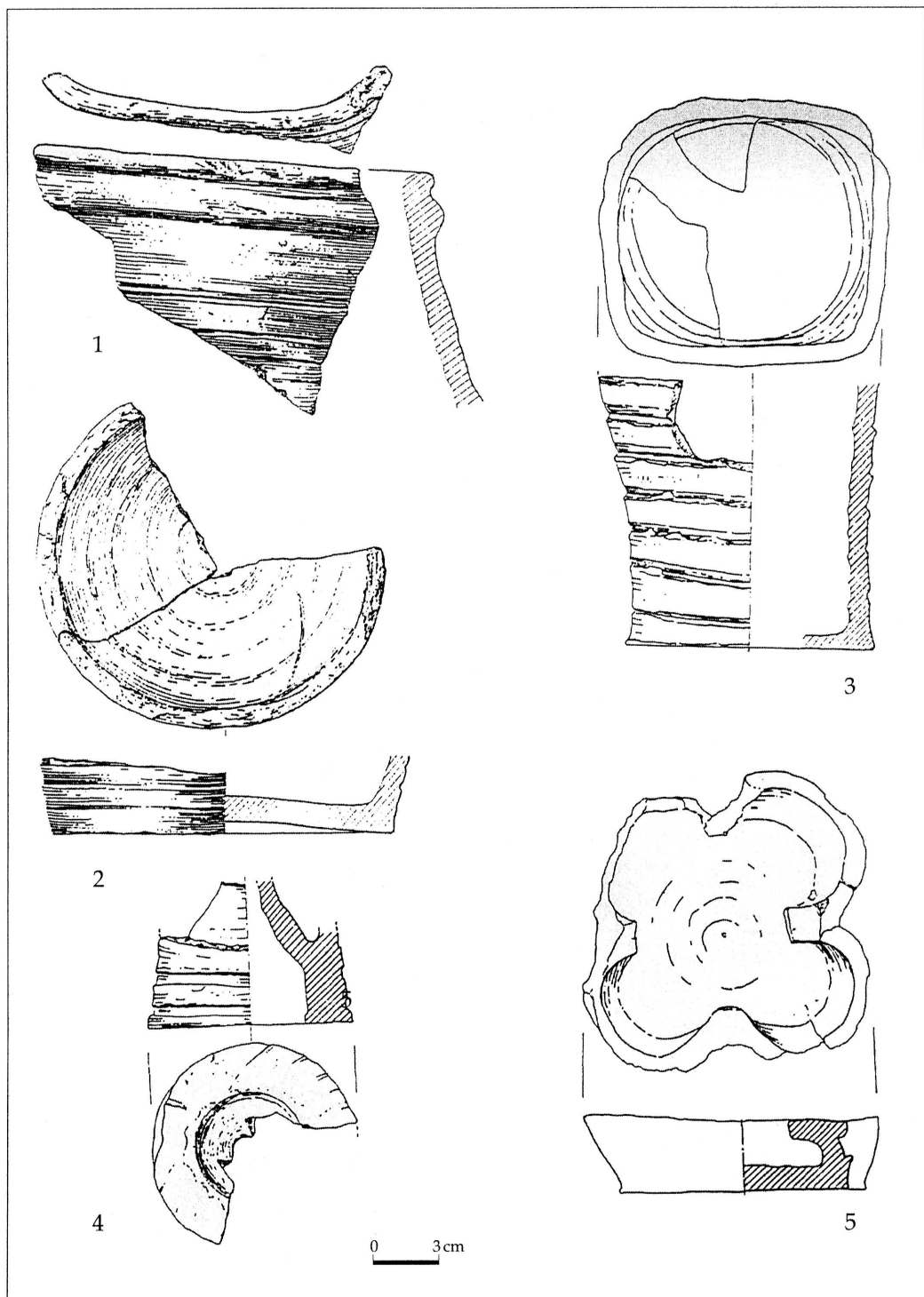
Tablica IX. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop II: ryc. 1-6 dz. 19
Table IX. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig II: fig. 1-6 plot 19

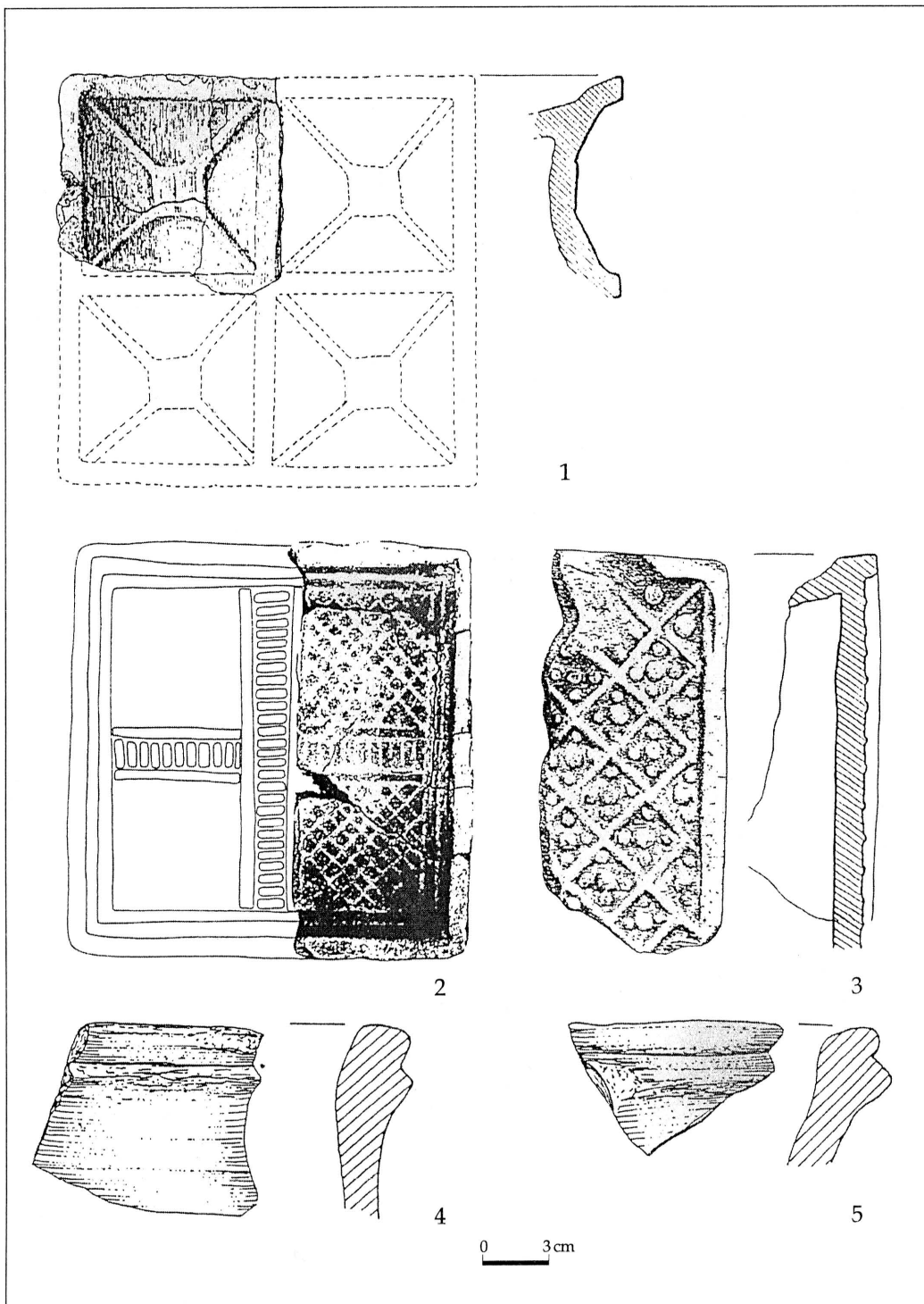
Tablica X. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop II: ryc. 1 dz. 19; ryc. 2-7 dz. 20; ryc. 8-10 dz. 21
 Table X. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig II: fig. 1 plot 19; fig. 2-7 plot 20; fig. 8-10 plot 21

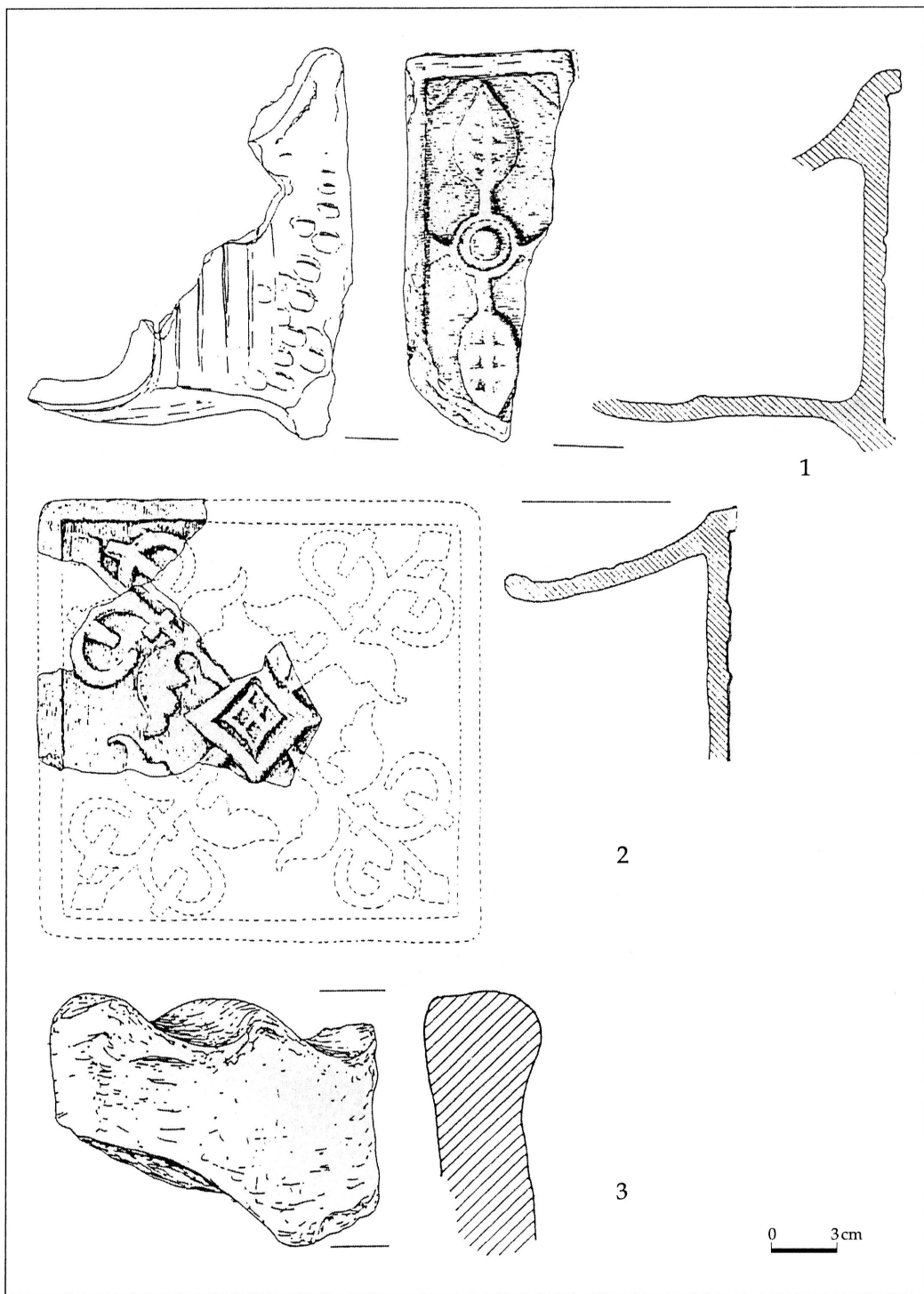
Tablica XI. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop II: ryc. 1-5 dz. 17
Table XI. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig II: fig. 1-5 plot 17

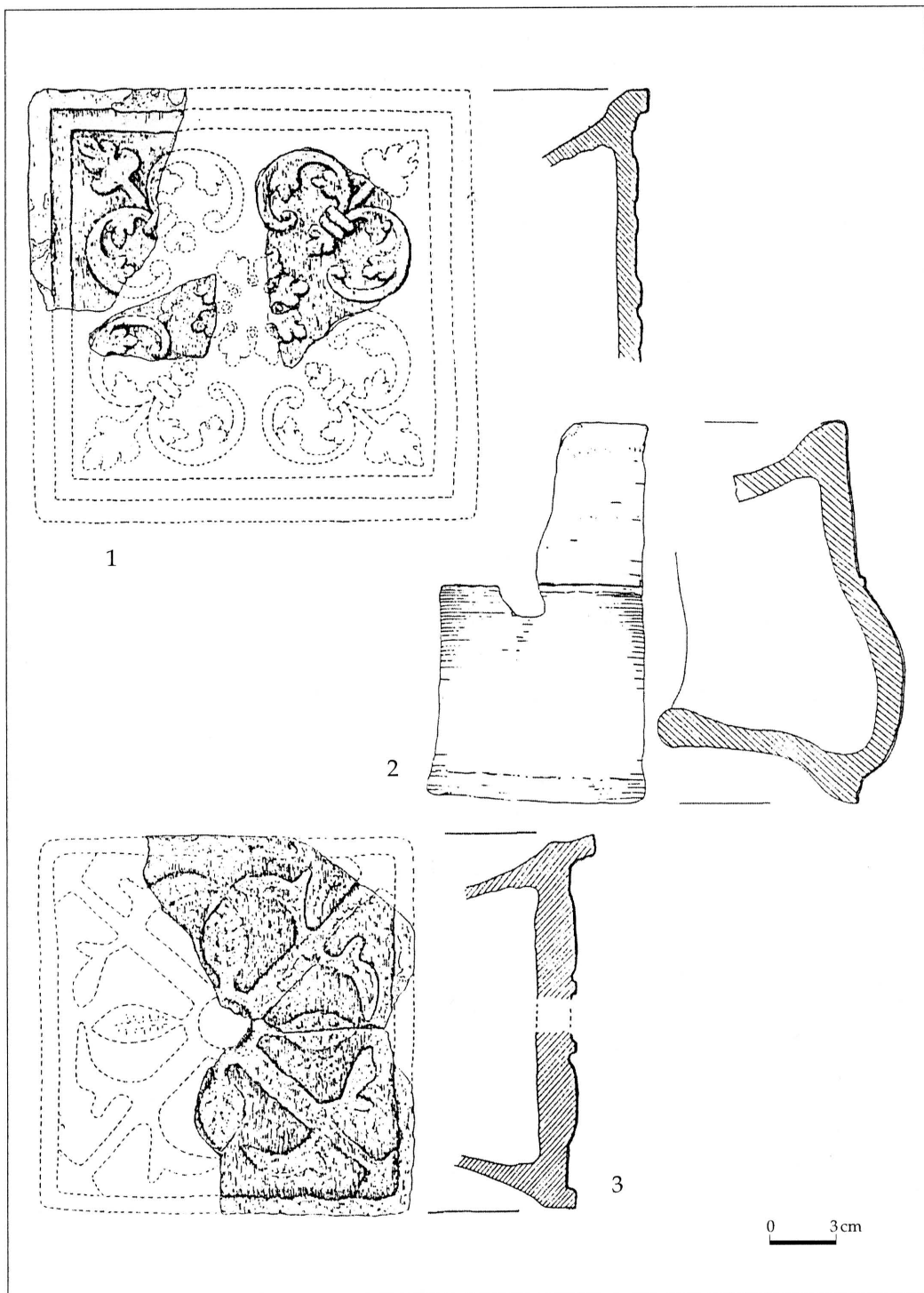
Tablica XII. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop I ryc. 3-4 dz. 3; wykop II: ryc. 1-2, 5 dz. 17
 Table XII. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig I fig. 3-4 plot 3; dig II: fig. 1-2, 5 plot 17

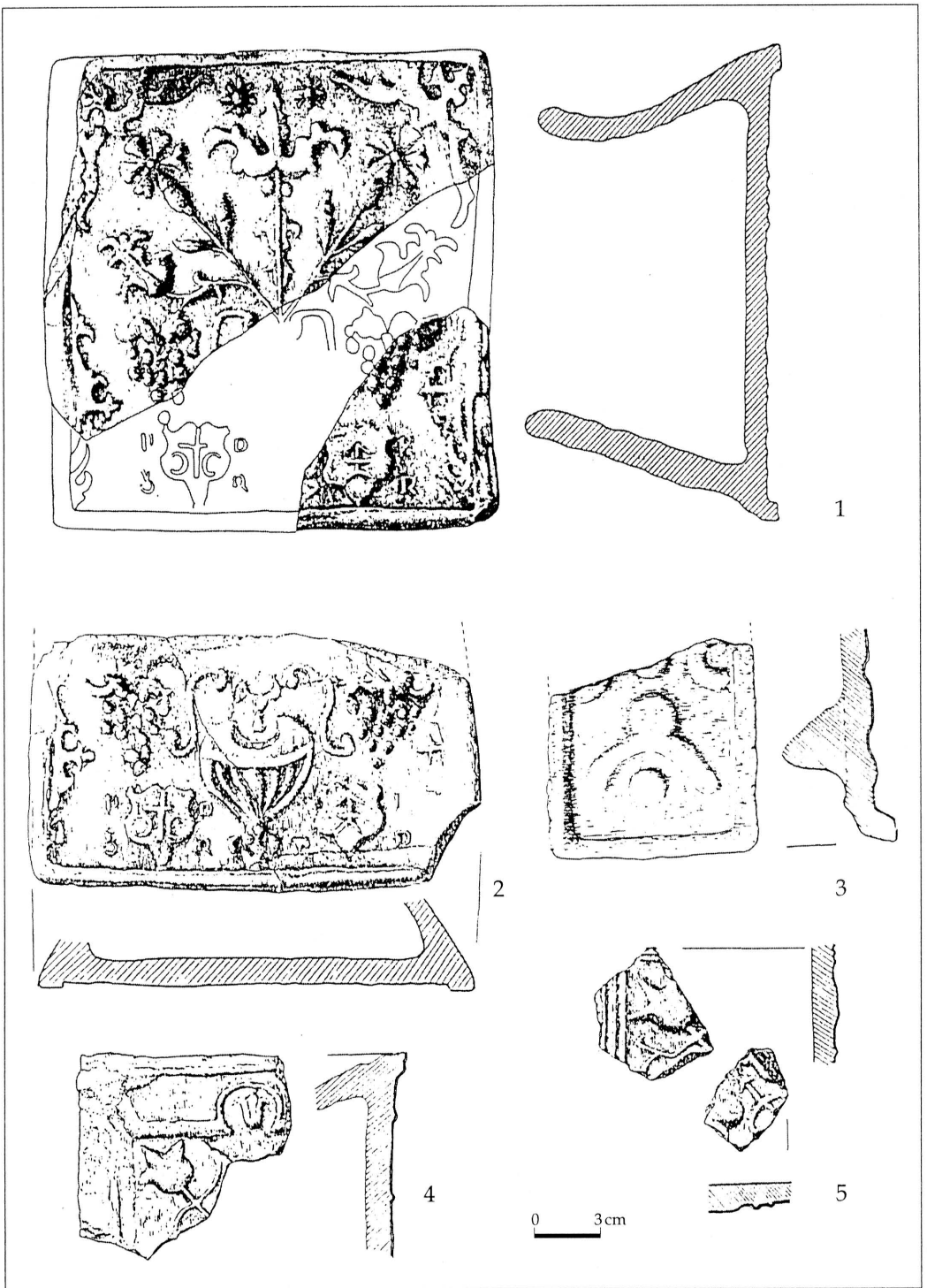
Tablica XIII. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop III: ryc. 1-2 dz. 26;
 ryc. 3 dz. 26 d; wykop V: ryc. 4-5 dz. 40
 Table XIII. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig III: fig. 1-2 plot 26;
 fig. 3 plot 26d; dig V: fig. 4-5 plot 40

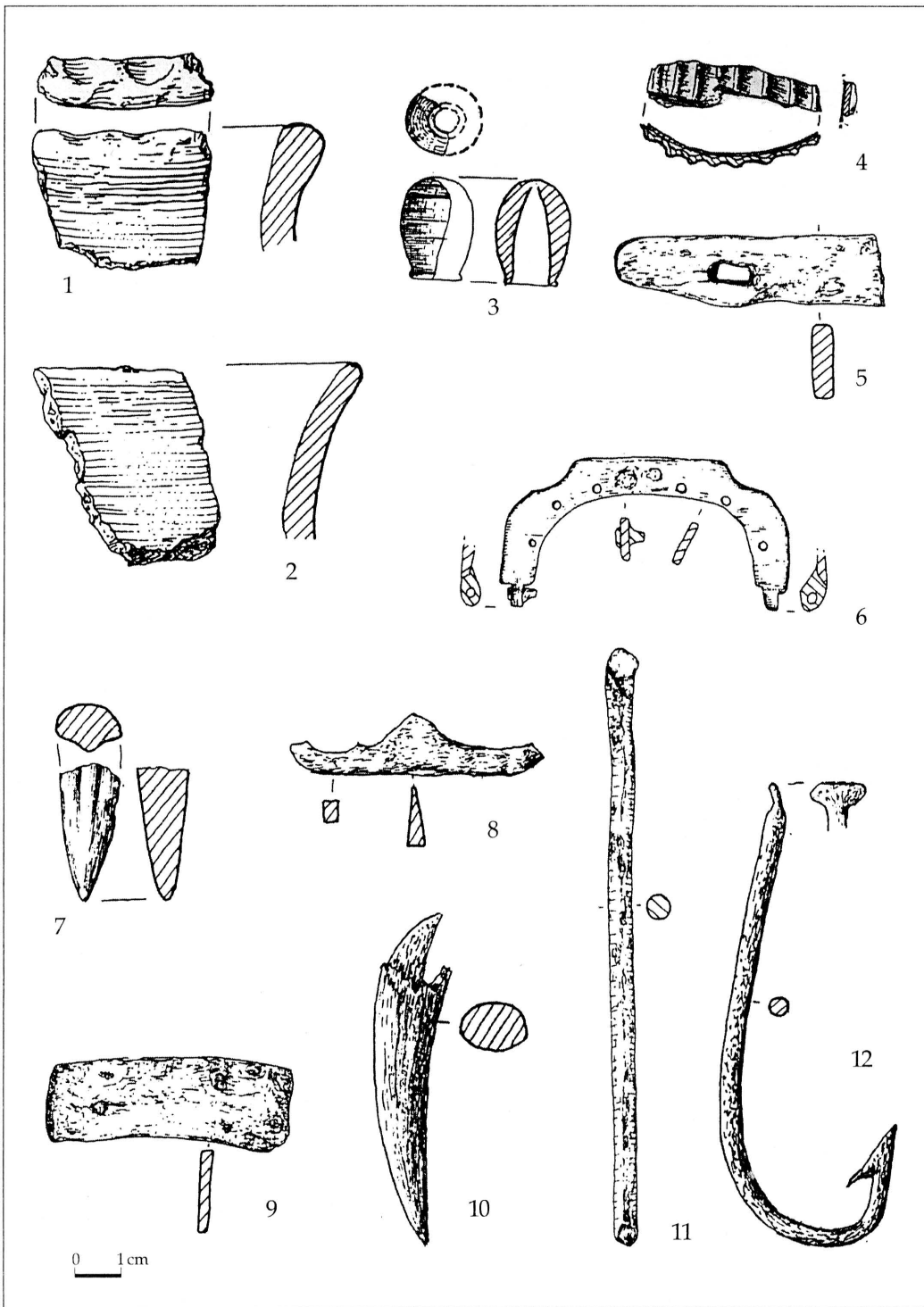
Tablica XIV. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop III: ryc. 1-2 dz. 26 c, d; wykop V: ryc. 3 dz. 40
 Table XIV. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig III: fig. 1-2 plot 26 c, d; dig V: fig. 3 plot 40

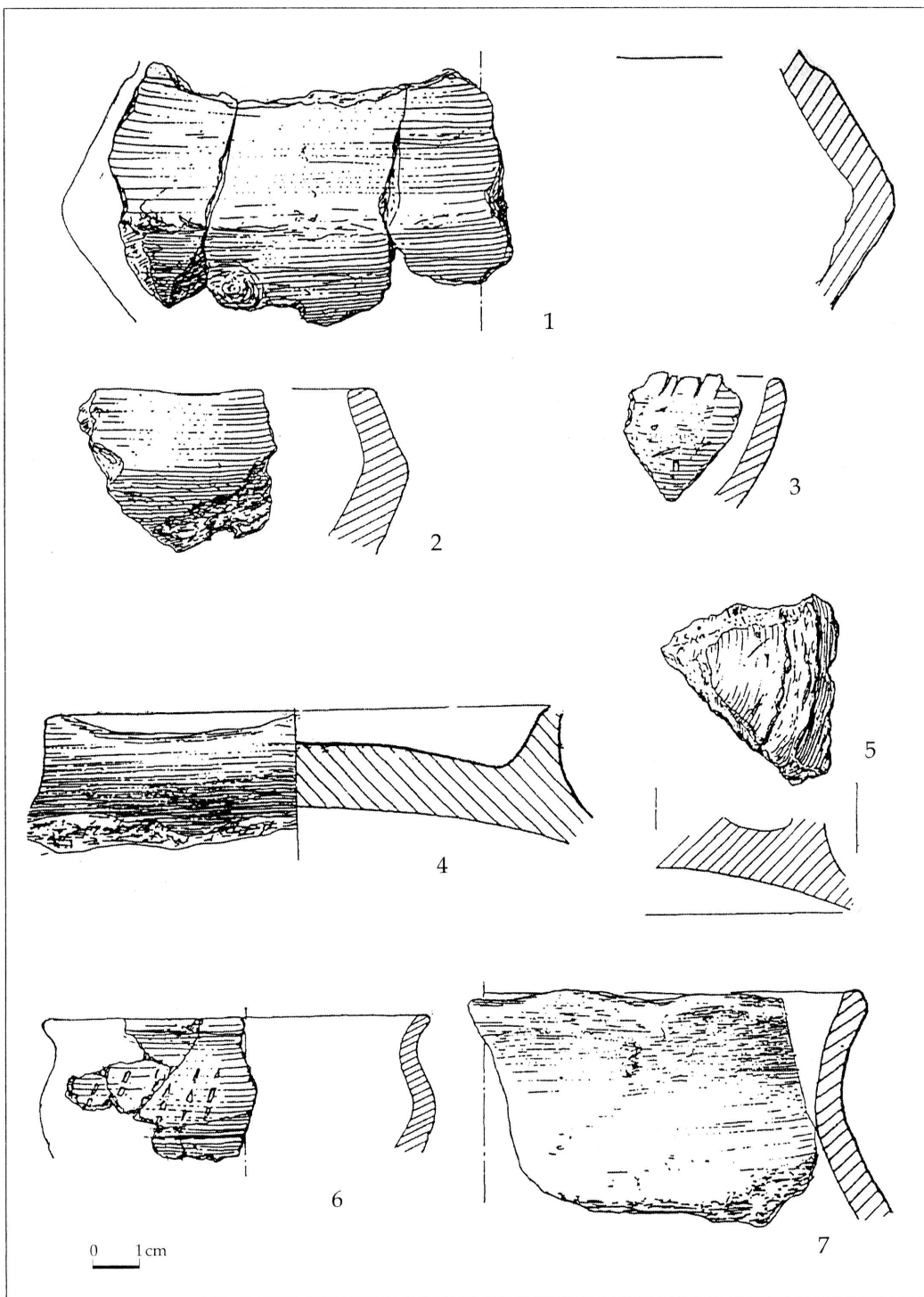
Tablica XV. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop III: ryc. 1, 3 dz. 26; ryc. 2 dz. 24.
 Table XV. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig III: fig. 1, 3 plot 26; fig. 2 plot 24

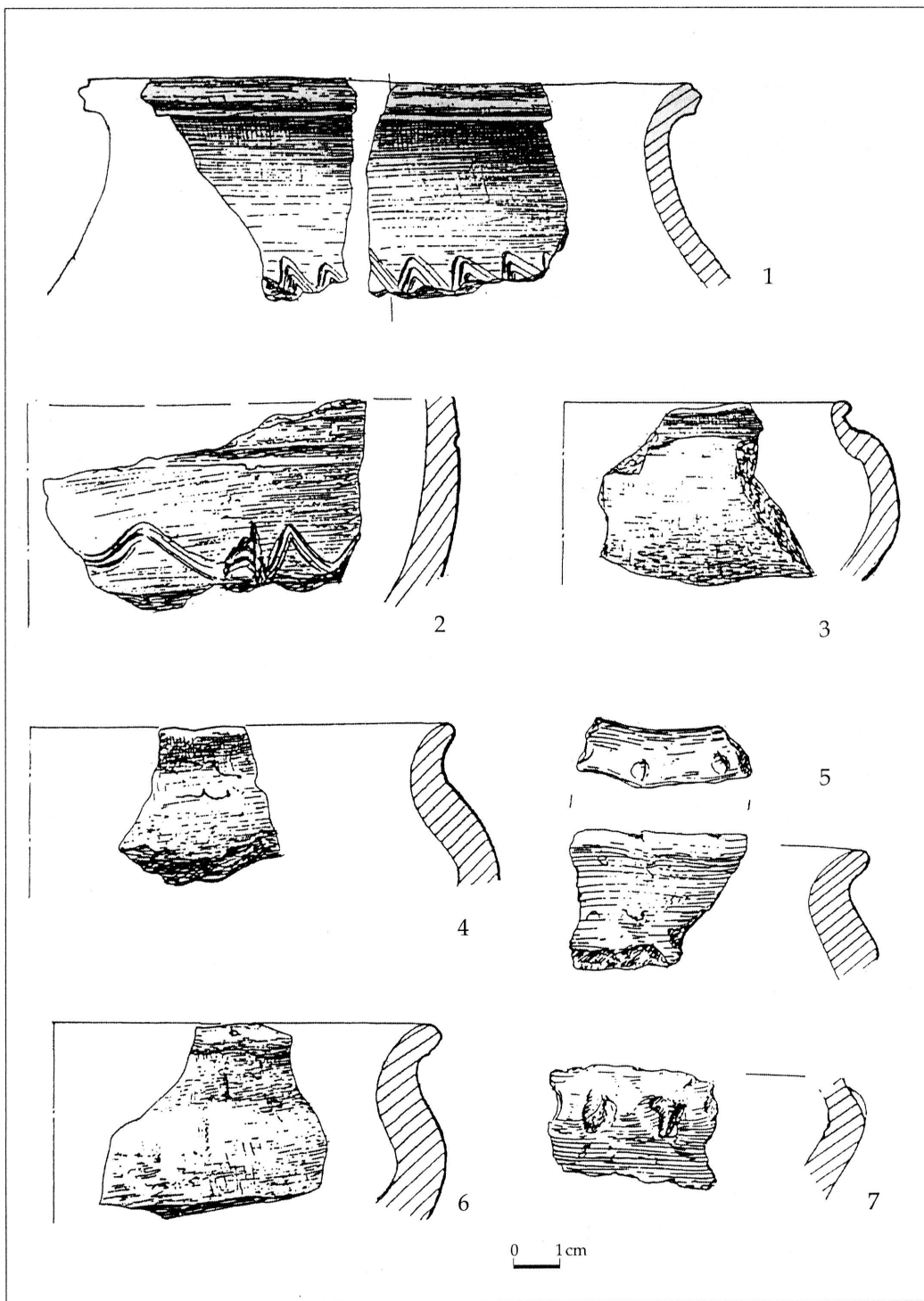
Tablica XVI. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop III: ryc. 1-2, 5 dz. 26, 26 c d;
 wykop V : ryc. 3-4 dz. 40
 Table XVI. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig III: fig. 1-2, 5 plot 26, 26 c d;
 dig V: fig. 3-4 plot 40

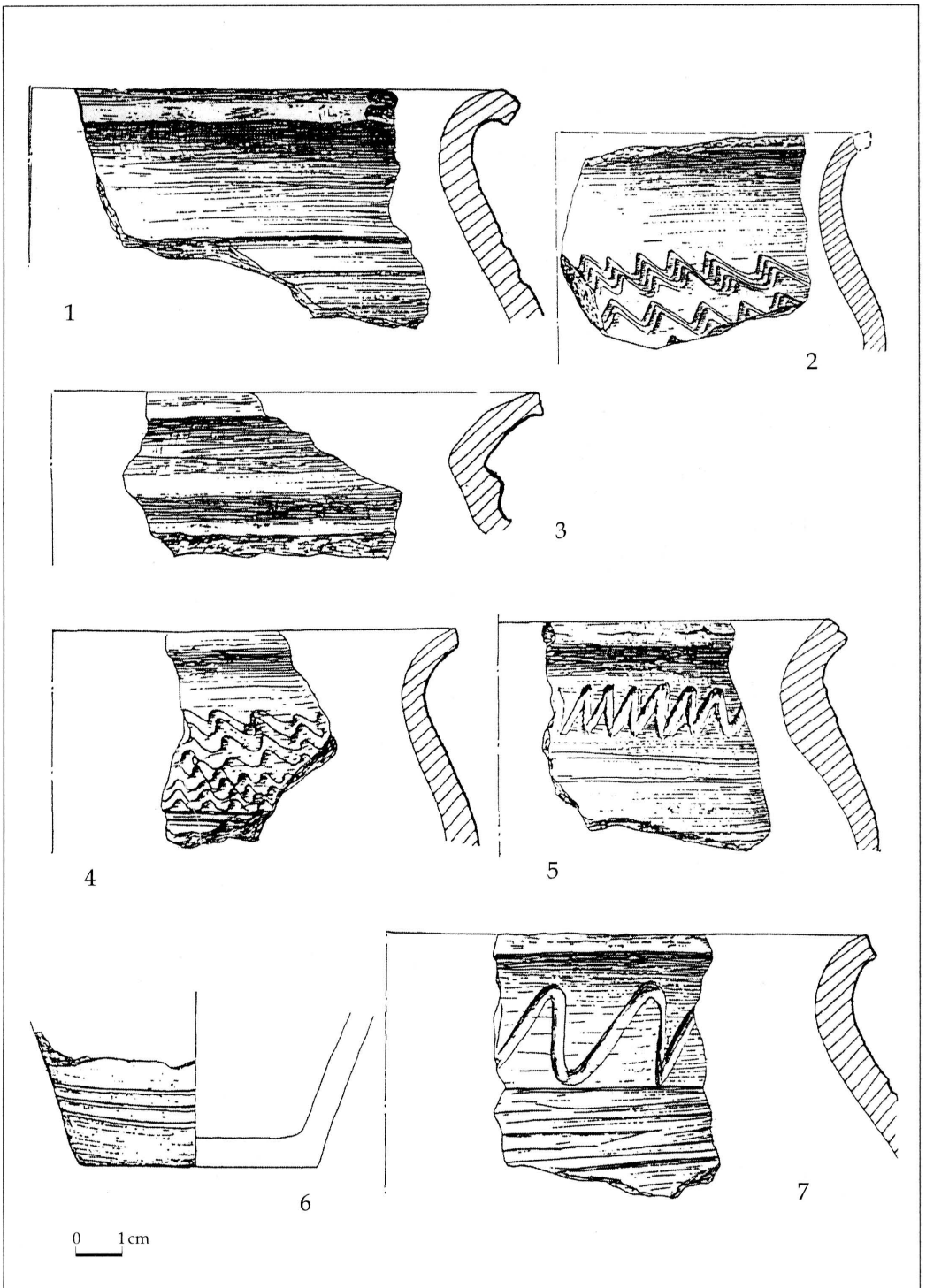
Tablica XVII. Rajgród pow. grajewski. Stan. I wykop III: ryc. 1-2 dz. 24; ryc. 3-6 dz. 26; wykop IV: ryc. 7-9 dz. 30; ryc. 10 dz. 31; wykop V: ryc. 11-12 dz. 40
 Table XVII. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig III: fig. 1-2 plot 24; fig. 3-6 plot 26; dig IV: fig. 7-9 plot 30; fig. 10 plot 31; dig V: fig. 11-12 plot 40

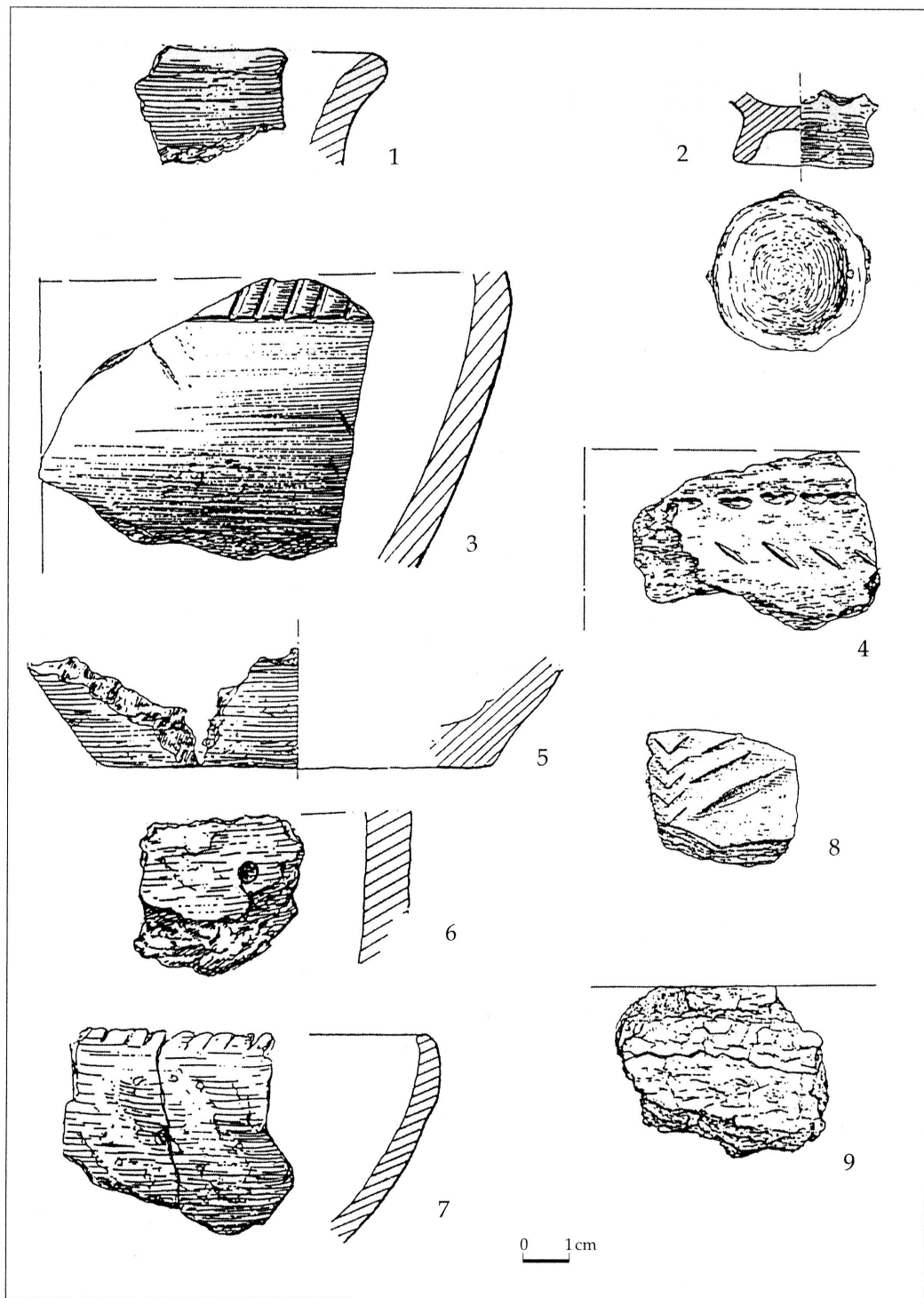
Tablica XVIII. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop IV: ryc. 1-7 dz. 30
 Table XVIII. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig IV: fig. 1-7 plot 30

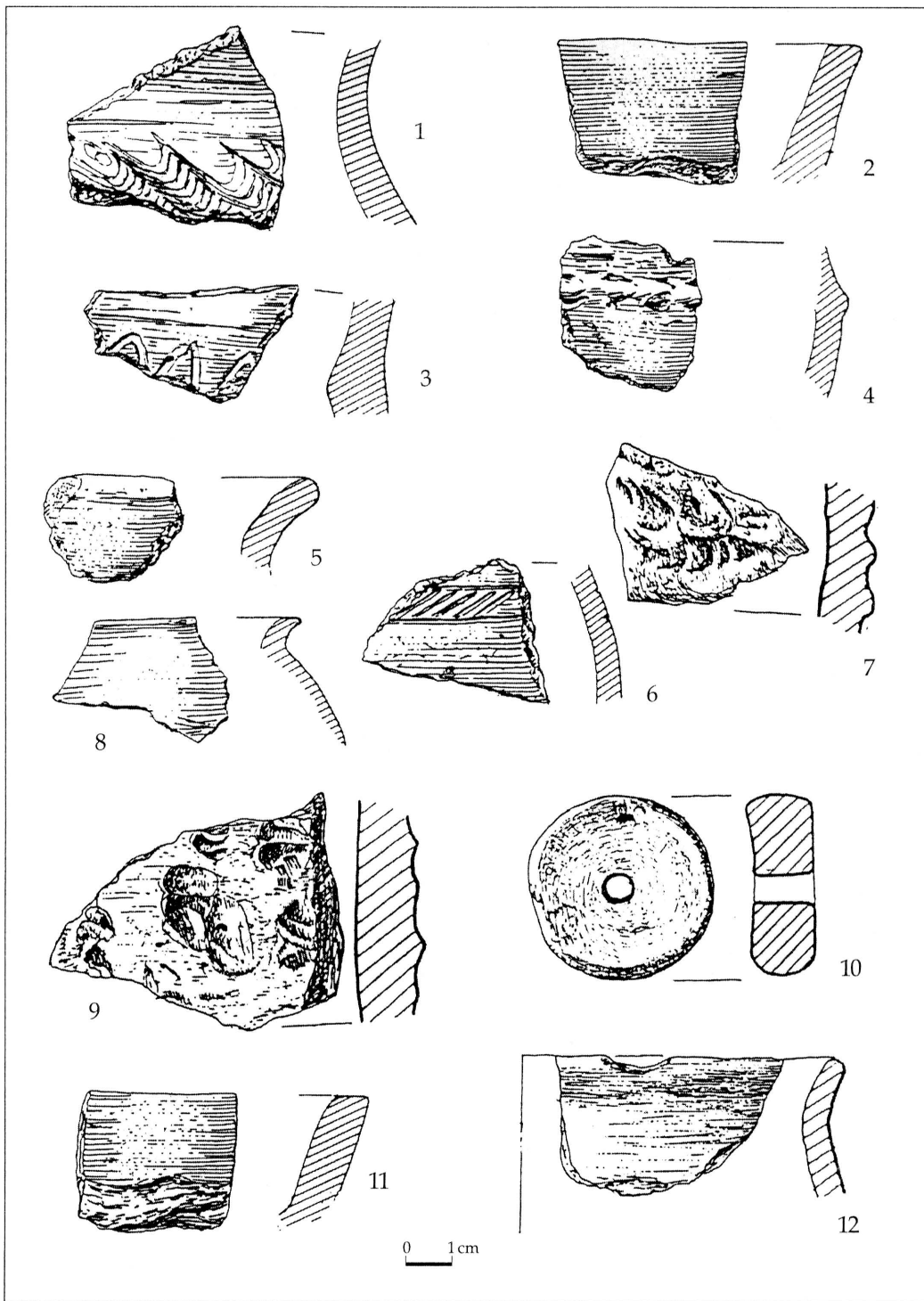
Tablica XIX. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop IV: ryc. 1-7 dz. 30
 Table XIX. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig IV: fig. 1-7 plot 30

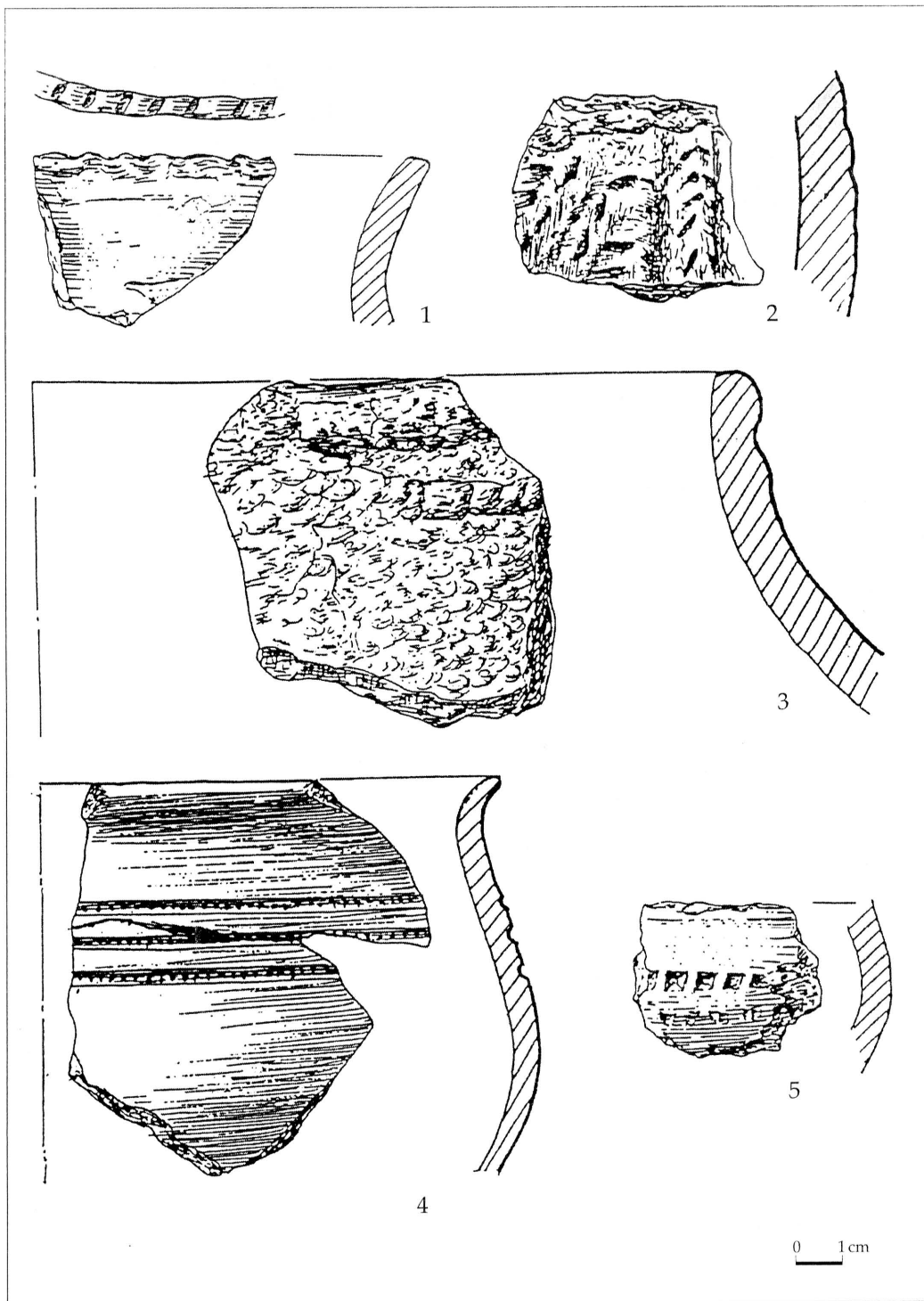
Tablica XX. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop IV: ryc. 1-7 dz. 30
 Table XX. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig IV: fig. 1-7 plot 30

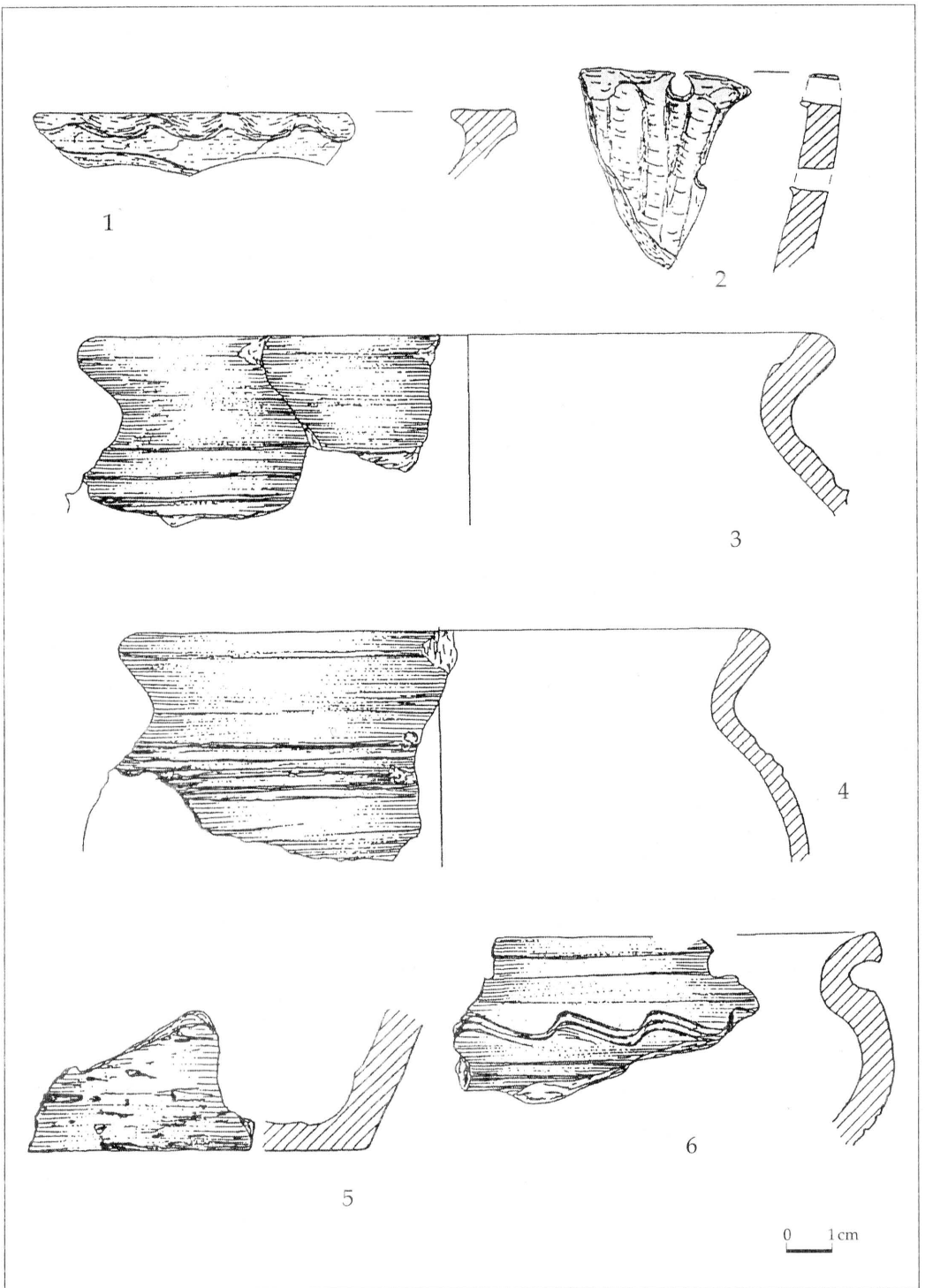
Tablica XXI. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop IV: ryc. 1-7 dz. 30; ryc. 8-9 dz. 31.
 Table XXI. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig IV: fig. 1-7 plot 30; fig. 8-9 plot 31

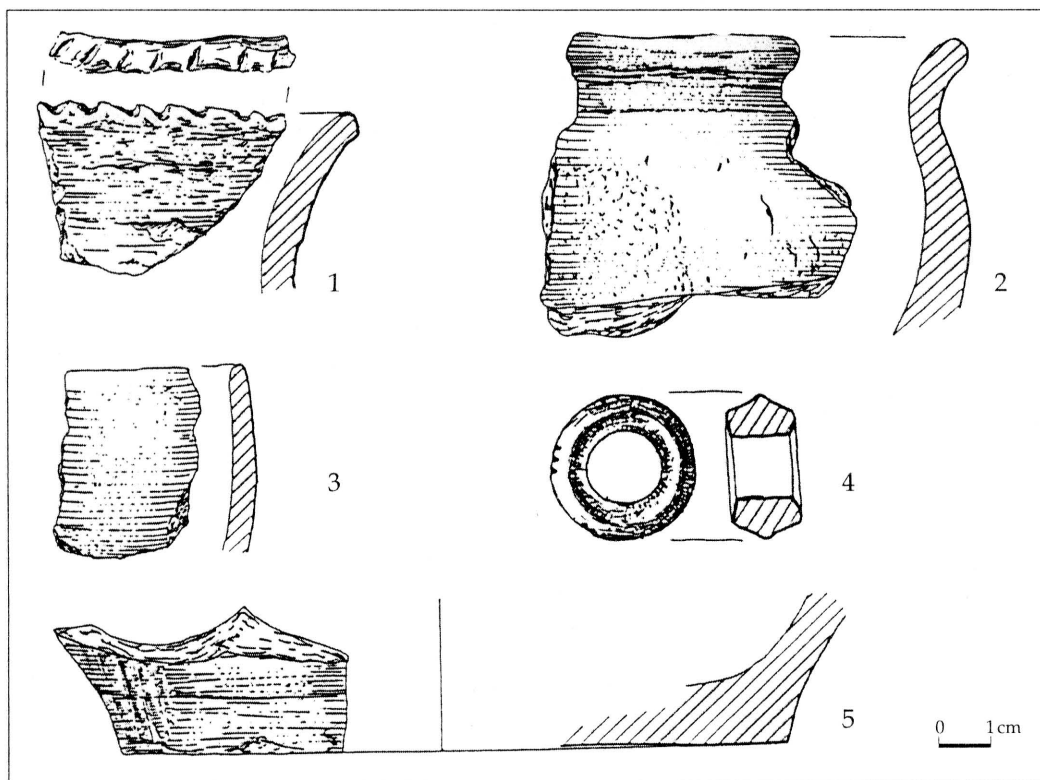
Tablica XXII. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop IV: ryc. 1-12 dz. 31
 Table XXII. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig IV: fig. 1-12 plot 31

Tablica XXIII. Rajgród pow. grajewski. Stan.I, wykop IV: ryc. 1-4 dz. 31; ryc. 5 dz. 32
 Table XXIII. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig IV: fig. 1-4 plot 31; fig. 5 plot 32

Tablica XXIV. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop V: ryc. 1-6 dz. 40
 Table XXIV. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig V: fig. 1-6 plot 40

Tablica XXV. Rajgród pow. grajewski. Stan. I, wykop V ryc. 1-3 dz. 40; ryc. 4-5 dz. 41
 Table XXV. Rajgród, county of Grajewo. Site I, dig V fig. 1-3 plot 40; fig. 4-5 plot 41

THE STRONGHOLD IN RAJGRÓD IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH. THE OUTCOME OF PROTECTIVE CONSERVATION FROM 1969

The stronghold known as "Castle Hill" in Rajgród is situated on a prominent rising of a peninsula on the eastern bank of Rajgrodzkie Lake. From the viewpoint of hydrography and morphogenesis, this area is linked with the Elk Lake District, which comprises the eastern edge of the Mazurian Lake District.

The stronghold is regarded as a remnant of an early mediaeval castle-town known under various names (Rogarden, Rongart, Rogros, Raj) and listed in numerous Polish, Teutonic Order and Ruthenian sources from the tenth to the thirteenth century. Amidst the many hypotheses the most firmly embedded in scientific opinion is the version about the original capital function of the castle-town within an early mediaeval demesne of Sudovia. The castle-town was to fulfil the function of a strongly fortified centre guarding a route leading from, i. a. Mazovia to the inner recesses of Sudovian lands.

The excavations conducted in 1969 possessed the character of salvage undertakings, and formed the second, short-term (a single season) archaeological reconnaissance following the research carried out in 1916 by the German archaeologist B. Ehrlich.

The polygonal shape of the stronghold with a flat plateau, devoid of mounds, is adapted to the configuration of the terrain. The research encompassed the edges of the maidan, crossed by two parallel digs situated along the W-0 axis (dig I, II) and a perpendicular dig along the western escarpment (dig III). The remaining two digs were located at the foot of the stronghold in its southern (dig IV) and eastern part (dig V).

Despite the limited range of the fieldwork and the enormous devastation of the cultural layers and stratigraphic configurations due to intensive human activity and the leveling of the surface, the research performed in Rajgród determined the main periods of the utilisation of the hillock. It disclosed residual traces of the exploitation of the terrain during the Early Iron Age and relatively distinct evidence of settlements dating from the Roman Period and the Great Migration Period as well as assorted phases of the Early Middle Ages. The Late Middle Ages are represented, as is the modern era up to the mid-seventeenth century (the most numerous traces of mobile inventory and stratigraphy), when an end to the settlement movement was probably put by the Swedish invasion.

The scarce material which could be classified as belonging to the Early Iron Age, with features typologically concurrent with the pottery of the Western Baltic burial mound culture, is testimony of a short-lived local population during the last centuries prior to our era.

On the other hand, the settlement movement during the Roman Period and the Great Migration Period up to the breakthrough leading to the Early Middle Ages was permanent, as evidenced by relics of defensive premise I, composed of a defensive fence, composed of several rows of pillars arranged vertically and horizontally along the slope of the hillock. This type of fence-palisade is encountered in the Baltic lands, where it constituted one of the traditional long-term forms of the defensive system from the fifth to the tenth-twelfth century.

Traces of wooden construction II, legible in the zone of the original edge of the slope, were created by vertically instated pillars arranged in five rows, a construction accompanied by a dry moat. These elements comprised a joint defensive system; the establishment of its chronology remains a difficult task. The absence of references to the distinctly early mediaeval layer makes it possible to formulate a hypothesis claiming that the system in question could date from the period of the functioning of a sixteenth-seventeenth-century residence, with numerous analogies.

Most probably, the fragment of the unearthed foundation of a stone-brick construction could be also linked with this period; it is accompanied by wheel-made pottery and parts of tiles, dated as sixteenth-century and early seventeenth-century, including those bearing shields of the "Przegonia" and "Wczele" coats of arms, indicating the period of starosta Piotr Dulski, after he married Anna Zofia, born Pretficz. Other traces of spatial objects of a residential or economic nature also represent modern wooden architecture.

Traces of the Late Middle Ages, discovered in the pottery finds, appear to be connected predominantly with a settlement which developed below the castle-town during the fourteenth/fifteenth century, and encompassed a church and a cemetery (today: the site of a school).

This process took place presumably as a result of the colonization of the former Sudovian lands by arrivals from Mazovia.

The archaeological aspects of early mediaeval Sudovia remain little examined. Studies concerning other strongholds, including those in Szurpiły, Jegliniec, Dąbrowskie, Rostki and Osinki, have not been completed and published, thus causing a constant lack of direct references. Against this backdrop, the results of the investigations performed in Rajgród cannot be related to sites in the closest environs. The scarcity of archaeological material hampers immensely research concerning the settlement of Sudovia, linking ancient history with that of the Middle Ages. Quite possibly, the continuum of tradition discerned in Rajgród and symptoms of an evolutionary transition from the production of hand-made vessels to the use of the potter's wheel, could be confirmed upon the basis of a larger series of pottery unearthed in other strongholds and settlements, thus fitting a cognitive gap spanning from the sixth/seventh century to the tenth/seventeenth century.